

**TURUN
YLIOPISTO**

Surun tunteen ilmenemisen, prosessin ja käsittelymisen kuvaukset kahdessa lasten kuvakirjasarjassa

Erityispedagogiikka
pro gradu -tutkielma

Laatija:
Taina Vihava

Ohjaaja:
Apulaisprofessori Minna Kyttälä

12.2.2022

Turku

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu
Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

Pro gradu -tutkielma

Oppiaine: Erityispedagogiikka

Tekijä(t): Taina Vihava

Otsikko: Surun tunteen ilmenemisen, prosessin ja käsittelemisen kuvaukset kahdessa lasten kuvakirjasarjassa

Ohjaaja(t): Apulaisprofessori Minna Kyttälä

Sivumäärä: 104 sivua, 4 liitesivua

Päivämäärä: 12.2.2022

Tässä tutkimuksessa tutkittiin surun tunteen ilmenemisen, surun käsittelemisen prosessin ja surun käsittelyn keinojen kuvauksia kahdessa lasten kuvakirjasarjassa. Tutkimuksen kohteina olivat kotimainen Fanni-kuvakirjasarja ja Jukka Hukka -käännöskuvakirjasarja. Kummastakin kuvakirjasarjasta tutkittiin viisi (5) kirjaa, yhteensä tutkittavia kirjoja oli kymmenen (n=10). Tutkimuksessa analysoitiin teosten tekstiä ja kuvia. Tekstiaineiston analyysissä käytettiin teoriaohjaavaa sisällönanalyysiä. Kuvia tutkittiin Panofskyn sisällönanalyysin ikonografisen kuva-analyysin ja semioottisen kuva-analyysin konnotatiivisen analyysin keinoin. Tutkimus sisälsi pienen määrällisen osuuden. Tutkimuksen ontologia oli luonteeltaan sosiaalinen, ihmisten käsityksiin perustuva. Tieteenfilosofisista suuntauksista tutkimuksesta löytyi piirteitä hermeneutiikasta ja fenomenologiasta.

Tutkimus osoitti, että surun tunteen ilmenemisen syyt olivat Fanni-kirjoissa selkeämmin linjassa aikaisempien tutkimusten tulosten kanssa, joiden mukaan surun syyt ilmenevät kolmijakoisesti. Aikaisempien tutkimuksien pohjalta muodostetun kolmijakoisen näkemyksen mukaan surun syyt jakautuvat psyykkisiin, sosiaalisiin ja fyysisiin syihin. Fanni-kirjoissa surun syyt jakautuivat näiden aikaisemman kirjallisuuden perusteella rakennettujen kolmen pääkategorian kesken. Jukka Hukka -kirjoissa pääkategorioita jouduttiin yhdistelemään, surun syiden ollessa moninaisempia. Lisäksi Fanni-kirjoissa surun käsittelyn keinot jakautuivat tasaisemmin Grossin ja Thompsonin ajallisesti etenevän mallin mukaan luokiteltuina kuin Jukka Hukka -kirjoissa. Tunnekasvatuksen näkökulmasta katsottuna Fanni-kirjat olivat selkeämpiä, ja surun syyt lapsen jokapäiväiseen arkeen ja perustunteisiin sopivampia. Jukka Hukka -kirjoissa surun kuvaukset olivat monipuolisempia ja antoivat useampia lähestymistapoja tunnekasvatukseen, sopien erilaisiin yksittäisiin lapselle surua tuottaviin tilanteisiin tunnekasvatuksen tueksi. Tutkimuksessa havaittiin siten eroja ja yhtäläisyyksiä kirjasarjojen kesken.

Huomionarvoista oli, että tarinan ulkopuolinen roolihahmo toimi kaikissa Jukka Hukka -kirjoissa neuvonantajan roolissa. Fanni-kirjoissa hahmot miettivät ratkaisua yhteistuumin. Kuvakirjojen kuvittajat olivat kaikissa tutkittavissa kirjoissa toimineet kanssakuvittajina, välttämättä lukijaa hämmentävän dialogikonfliktin. Tutkimuksen tulos oli, että tutkittavat tunnekasvatukseen suunnatut lasten kuvakirjat sisälsivät paljon elementtejä, jotka tukevat lasta surun kokemuksessa. Kuvakirjojen tarina- ja kuvamaailmasta löytyi samastumiskohteita surevalle lapselle. Huomioimalla kirjasarjojen erilaiset painotukset surun tunteen kuvauksissa, kasvattaja voi tukea lapsen tunnetaitojen kehittymistä yksilöllisemmin.

Avainsanat: suru, surutyö, tunteet, tunnetaidot, kuvitus, kuvakirjat, lapset (ikäryhmät), analyysi

Sisällysluettelo

1	Johdanto	7
2	Tunteet ja tunnekasvatus	9
2.1	Tunnekasvatuksen perusteita	10
2.2	Tunneällyn käsite tunnekasvatuksen näkökulmasta	11
2.3	Tunnekasvatus varhaiskasvatuksessa	14
2.4	Kasvattajan merkitys tunnekasvatuksessa	16
3	Suru tunteena	18
3.1	Surun käsitteleminen	19
3.2	Surevan lapsen tukeminen	21
4	Lastenkirjallisuus tunnetaitojen kehittäjänä	24
4.1	Suru lastenkirjallisuudessa	27
4.2	Lasten kuvakirjojen kuvituksen merkityksestä	28
5	Tutkimuskysymykset	33
6	Tutkimuksen toteutus ja käytetyt menetelmät	34
6.1	Tutkimusaineisto ja sen valinta	34
6.2	Tutkimuksen metodologia	35
6.3	Teoriaohjaava sisällönanalyysi	37
6.4	Panofskyn sisällönanalyysi ja konnotatiivinen kuva-analyysi	37
6.5	Analyysin kulku	38
6.5.1	Tekstin analyysi	39
6.5.2	Kuvien analyysi	41
7	Tutkimuksen tulokset	44
7.1	Surun tunteen ilmeneminen	44
7.1.1	Psyykkiset syyt surulle	47
7.1.2	Sosiaaliset syyt surulle	51
7.1.3	Fyysiset syyt surulle	55
7.1.4	Useampaan pääkategoriaan kuuluvat surun syyt	57
7.2	Surun prosessin kuvaukset	59

7.2.1	Tunteiden vaikuttavuuden kuvaukset	60
7.2.2	Tunteen ymmärtämisen kuvaukset	63
7.3	Keinoja surun käsittelyyn	66
7.3.1	Tilanteen valinta	68
7.3.2	Tilanteen muokkaaminen	70
7.3.3	Tarkkaavuuden suuntaaminen	72
7.3.4	Tilanteen uudelleen arviointi	77
7.3.5	Reaktion muuttaminen	79
7.3.6	Pääkategorioiden ulkopuolelle jäänyt keino	82
8	Johtopäätökset ja pohdinta	84
8.1	Surun syiden kuvaukset sanoin ja kuvin	84
8.2	Surun prosessin eteneminen teksteissä	86
8.3	Keinoja surun käsittelyyn sanoin ja kuvin	87
8.4	Kirjasarjojen vertailua	88
9	Lopuksi	91
9.1	Tutkimuksen eettisyys ja luotettavuus	91
9.2	Keskeiset tulokset ja jatkotutkimusaiheita	95
	Lähteet	98
	Liitteet	105
	Liite 1. Surun tunteen ilmeneminen kuvakirjojen teksteissä	105
	Liite 2. Surun prosessin kuvaukset	106
	Liite 3. Keinoja surun käsittelemiseen kuvakirjojen teksteissä	108

Kuvioluettelo

KUVIO 1. MAYERIN JA SALOVEYN (1997) TUNNEÄLYN NELIHAARAINEN MALLI.	12
KUVIO 2. GROSSIN (1998) TUNTEIDEN SÄÄTELYN PROSESSIMALLI.	13
KUVIO 3. SURUN SYYT JUKKA HUKKA -KIRJOISSA (N=43).	45
KUVIO 4. SURUN SYYT FANNI-KIRJOISSA (N=13).	45
KUVIO 5. SURUN SYIDEN PÄÄ- JA ALAKATEGORIAT.	46
KUVIO 6. TUNTEEN VAIKUTTAVUUDEN KUVAUSTEN ALAKATEGORIAT.	60
KUVIO 7. TUNTEEN YMMÄRTÄMISEN KUVAUSTEN ALAKATEGORIAT.	60
KUVIO 8. SURUN KÄSITTELYN KEINOT JUKKA HUKKA -KIRJOISSA (N=19).	67
KUVIO 9. SURUN KÄSITTELYN KEINOT FANNI-KIRJOISSA (N=16).	67
KUVIO 10. SURUN KÄSITTELYN KEINOJEN PÄÄ- JA ALAKATEGORIAT.	67

Kuvaluettelo

KUVA 1. JUKKA HUKKA JA VARJOHIRVIÖ: JUKKA PELKÄÄ PIMEÄÄ.	48
KUVA 2. FANNI JA LIIAN JÄNNITTÄVÄ YÖ: YSTÄVYSTEN ENSIMMÄINEN YÖ MAJASSA.	49
KUVA 3. JUKKA HUKKA JA LOHIKÄÄRMEVAUVA: JUKKA HUKKA JA HUOLIEEN TÄYTTÄMÄ REPPU.	50
KUVA 4. JUKKA HUKKA JA ISO HUKKA: KAVERUKSET SUREVAT METSÄSSÄ.	52
KUVA 5. JUKKA HUKKA JA ISO HUKKA: KATRI KATTI JA PÄIVI POSSU PELAAMASSA.	52
KUVA 6. FANNI JA IHMEELLINEN TUNNELÄMPÖMITTARI: KOLIBRI SILITTÄÄ NUUPAHTANUTTA KUKKAA.	54
KUVA 7. FANNI JA IHMEELLINEN TUNNELÄMPÖMITTARI: RALF LOHDUTTAA SURULLISTA LINTUÄITIÄ.	54
KUVA 8. FANNI JA LEVOTON LIKERI: RALF ON KIIVENNYT PUUN OKSALLE.	56
KUVA 9. JUKKA HUKKA JA HIRVEÄ HARMI: JUKKA HUKKA TYYTYVÄISENÄ KOTONAAN.	71
KUVA 10. FANNI JA IHMEELLINEN TUNNELÄMPÖMITTARI: FANNI AUTTAA POIKASET ULOS PESÄSTÄ.	71
KUVA 11. FANNI JA SUURI TUNNEMÖYKKY: LILLI RATSASTAA RALFIN SELÄSSÄ.	73
KUVA 12. JUKKA HUKKA JA ISO HUKKA: HYMYILEVÄT SAMMAKOT NUOTIOLLA.	73
KUVA 13. JUKKA HUKKA JA VARJOHIRVIÖ: JUKKA SAA NEUVOJA HÄMÄHÄKILTÄ.	75
KUVA 14. FANNI JA LIIAN JÄNNITTÄVÄ YÖ: MUSTAJOUTSEN NEUVOO ELÄINLAPSIA.	76
KUVA 15. FANNI JA LIIAN JÄNNITTÄVÄ YÖ: YSTÄVYSTEN TOINEN YÖ MAJASSA.	76
KUVA 16. JUKKA HUKKA JA ISO HUKKA: JUKKA KIRJOITTAO KIRJETTÄ.	78
KUVA 17. FANNI JA SUURI TUNNEMÖYKKY: FANNI JA RALF ILOITSEVAT.	79
KUVA 18. JUKKA HUKKA JA LOHIKÄÄRMEVAUVA: JUKKA SAA NEUVOJA RENTOUTUMISEEN.	81
KUVA 19. FANNI JA RENTO LAISKIAINEN: LAISKIAINEN NUKAHTANEENA PUUN OKSALLE.	81
KUVA 20. JUKKA HUKKA JA ISO HUKKA: JUKKA ITKEE.	82

1 Johdanto

Pohja tunteiden säätelyyn, hallintaan ja ymmärrykseen luodaan lapsen varhaisina vuosina (Köngäs 2018, 196). Tunnetaitojen opettamiseen onkin päiväkodeissa kiinnitetty huomiota useiden vuosien ajan. Opettaja on tärkeä roolimalli, jolta lapsi voi oppia tunnetaitoja (Salovey & Mayer 1997, 19). Tunnekasvatuksen tulisikin olla luonteva osa arjen tilanteita (Köngäs 2019, 113–115). Varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa (2018, 25–26) tunnetaitojen hallitsemisen ajatellaan kuuluvan jokapäiväiseen elämään ja olevan yhtä tärkeää kuin liikunta, ravinto ja uni. Varhaiskasvatuksen opettajat tarvitsevat kuitenkin neuvoja lasten sosioemotionaalisten ja kognitiivisten taitojen tukemisessa (OPH 2017).

Sosioemotionaalisista taidoista tällä hetkellä tutkituimpia ovat tunnetaidot. Tunnetaidoissa huomiota kiinnitetään usein lapsen haastavaan käytökseen (mm. Ahonen 2015). Vähemmälle huomiolle ovat jääneet esimerkiksi suru ja siihen läheisesti rinnastettavat tunteet, joita lapsi kohtaa jokapäiväisessä arkisessa elämässään. Surun tunteet ja niiden käsitteleminen ovat tarpeellisia kokemuksia lapselle, sillä ne auttavat hyväksymään muita tunteita (Hansen & Zambo 2007, 274; Kullberg-Piilola 2005b, 117).

Lastenkirjoilla on pitkä perinne vaikeiden asioiden esille ottamisessa. Varhaiskasvatuksen erityisopettajana olen ohjannut kasvattajat, niin varhaiskasvatuksen opettajat kuin lasten huoltajatkin, kuvakirjojen ääreen. Tunteista on yksikertaisempi puhua lasten kanssa kirjallisuuden avulla (Aerila & Kauppinen 2021, 134–136). Lasten kuvakirjoja luodaan moniin eri tarkoituksiin ja eri-ikäiselle kuulijakunnalle. Kirjailijoiden lapsuuskäsitykset vaikuttavat kirjojen sisältöön (Nodelman 2008, 3). Kirjoja lukevalla kasvattajalla on suuri vastuu valitessaan lapselle sopivia kirjoja. Tunnetaitojen opettamisen tärkeyden tunnistamisen myötä ja ongelmalähtöisten kirjojen lisääntyessä kirjojen valinta vaikeutuu.

Täsmäkirjat eli teokset, joissa kuvataan tiettyyn teemaan liittyen lapsen arkielämän tapahtumia ja asioita, ovat helpottaneet kasvattajan työtä vaikeiden asioiden käsittelyssä (Mäki & Arvola 2009, 28–29). Kasvattaja voi olla lapsen vanhempi, huoltaja, lähipiirin aikuinen tai varhaiskasvatuksessa työskentelevä ammattilainen. Minulta kysytään usein suosituksia erilaisiin tilanteisiin sopivista kirjoista tai kirjasarjoista. Tämä innoitti minua tutkimaan surun tukemiseen tarkoitettuja kuvakirjoja. Päätin tutkia kokonaista tunnekasvatukseen suunnattua kirjasarjaa, koska muutkin tunnetilat voivat olla rinnastettavissa surun tunteeseen. Tällaisia tunnetiloja voivat olla esimerkiksi pelon ja vihan tunteet (Poijula 2002, 43–51). Lisäksi lapsen on hyödyllistä tutustua kirjassa oleviin

hahmoihin muiden tarinoiden kautta, ennen kuin hän kykenee samastumaan niihin. Tämä puoltaa kokonaisen kuvakirjasarjan tutkimista. Arvola ja Mäki (2009, 53) kertovat jo pienen lapsen kykenevän samastumaan sadun hahmoihin ja aistimaan sadussa ilmeneviä tunnelmia. Rozalski, Stewart ja Miller (2010, 34–35) painottavat lasten pystyvän käsittelemään vaikeita aiheita samastuen tarinoiden henkilöihin ja tapahtumiin.

Tässä tutkimuksessa selvitetään surun ilmenemisen, surun prosessin ja surun käsittelemisen kuvauksia kahdessa lasten kuvakirjasarjassa etsien niistä eroja ja yhtäläisyyksiä. Tutkittavat kuvakirjat ovat alkuperäisiä eli varsinaisia kuvakirjoja, joissa kerronnan painopiste on tekstin ja kuvan vuorovaikutuksessa (Heinimaa 2001, 143–144). Tutkittaviksi kirjasarjoiksi valikoitui kotimainen Fanni-sarja, josta on ilmestynyt viisi (5) kuvakirjaa. Sarjan ovat kirjoittaneet Julia Pöyhönen ja Heidi Livingston. Kuvituksesta on vastannut Linnea Bellamine. Toiseksi valittiin Jukka Hukka -sarja, josta suomeksi on käännetty kuusi (6) kirjaa. Kirjailija on uusiseelantilainen Avril McDonald, käänntäjänä on toiminut Arja Pikkupeura ja kuvitus on Tatiana Mininan käsialaa.

Surun ilmenemisen, prosessin ja käsittelemisen kuvauksia kahden lasten kuvakirjasarjan teksteissä tutkittiin laadullisella tutkimusmenetelmällä käyttäen teoriaohjaavaa sisällönanalyysia. Tutkimus sisälsi myös määrällisen osuuden. Taustateorianaan käytettiin Mayerin ja Saloveyn (1997) kehittämää tunneälyn nelihaaraista mallia. Tunneäly jaetaan tunteiden tunnistamiseen, tunteiden vaikuttavuuteen, tunteiden ymmärtämiseen ja tunteiden säätelemiseen. Tunneälyn mallin lisäksi analyysin taustateorianaan käytettiin Grossin (Gross & Thompson 2006, 15–22) vuonna 1998 luomaa ajallisesti etenevää mallia. Malli etenee tilanteen valinnasta tilanteen muokkaukseen, tarkkaavuuden siirtoon, kognitiiviseen muutokseen ja lopuksi saadaan aikaan reaktion muutos. Tämä malli sopii surun tunteen käsittelemisen tutkimiseen.

Kirjojen kuvitusta tutkittiin käyttäen Panofskyn sisällönanalyysin mukaista ikonografista kuva-analysointia, jossa tavoitteena on analysoida ja tulkita kuvataiteesta merkityssisältöjä. Tällaisia sisältöjä voivat olla kuvan tapahtumat, henkilöt ja kuvan tematiikka. (Mikkonen 2005, 15–16.) Ikonografisen analyysin avulla kuvakirjoista tutkittiin surun ilmenemisen kuvauksia ja surun käsittelemisen kuvauksia. Kuvien tulkinnassa käytettiin Panofskyn sisällönanalyysin lisäksi semioottisen kuva-analyysin konnotatiivisen analyysin keinoja. Konnotatiivisessa analyysissä kiinnitetään huomiota kuvan assosiativisiin merkityksiin, joita kuvan tulkinnan aikana tutkijan mielessä syntyy (Anttila 2005, 373).

2 Tunteet ja tunnekasvatus

Sanan tunne eli emotio uskotaan tulevan latinan sanasta *motere*, joka voidaan suomentaa liikuttamiseksi. Latinan *emotere* taas tarkoittaa liikkumista pois päin. Nämä määritelmät kuvaavat hyvin tunteita, jotka jatkuvasti liikkuvat, tulevat ja menevät. (Goleman 1997, 23.) Kokkonen (2010, 129) mainitsee tunnetutkijoiden korostavan tunteiden omakohtaisuutta. Tunteet viriävät tilanteen ollessa jotenkin merkityksellinen (Gross & Thompson 2006, 5). Tunteet voivat olla siis muuttuvia, omakohtaisia ja merkityksellisiä kokemuksia.

Tunnetutkijat eivät ole päässeet yhteisymmärrykseen tunteiden käsitteen määrittelystä. Tukeudun tunnetutkijoiden valtaviiran ajattelun mukaiseen tulkintaan. Tunteet koostuvat osaluista, joita ovat omakohtainen kokemus sekä vuorovaikutteisesti toimivat fysiologiset reaktiot ja tunneilmaisut (Kokkonen 2010, 14–15; Nummenmaa 2010, 16). Kehon ja mielen toimintaa muuttavat tunnereaktiot aiheutuvat ulkoisista tapahtumista. Nämä reaktiot ovat tiedostamattomia ja automaattisia. (Kokkonen 2010, 15.) Salovey ja Mayer (1990) ajattelevat tunteen syntyvän jonkin ulkoisen tapahtuman seurauksena. Tunteet vaikuttavat ihmisen ajatuksiin kielteisesti tai myönteisesti, ja ne näkyvät sisäisesti tai ulkoisesti. (Salovey & Mayer 1990, 186.)

Tunteet pohjautuvat biologiaan ja tietyt perustunteet esiintyvät kaikilla ihmisillä. Fysiologiset reaktiot ovat kasvatuksesta riippumattomia, sekä voimakkuudeltaan ja kokemukseltaan yksilöllisiä. Tutkimukset ovat kuitenkin osoittaneet, että kulttuurilla ja kasvatuksella on suuri vaikutus siihen, miten tunteita ja niiden ilmaisemista säädelään. (Keltikangas-Järvinen 2010, 165–166.) Tunne on yhteinen termi erilaisille tapahtumille, jotka voivat olla voimakkaita, lieviä, laajoja, lyhyitä, monimutkaisia, yksinkertaisia, julkisia tai yksityisiä (Gross & Thompson 2006, 4). Goleman (1997, 341) kuvaa tunteiden olevan elämyksellisiä mielenliikkeitä. Tunteiden monipuolisuudesta huolimatta niitä yritetään lokeroida, tunnistaa ja nimetä.

Kokkonen (2010, 11, 16) kirjoittaa tunteella tarkoitettavan erilaisia abstrakteja kokemuksia, kuten iloa, surua, vihaa tai pelkoa, joiden tarkoituksena on pitää ihmisen hyvinvointia yllä. Tunteet voivat täyttää ajatukset, näkyä erilaisina ilmeinä tai eleinä ja ne tuntuvat kehossa eri tavoin (Jääskinen & Pelliccioni 2017, 12). Tunnekokemus voi olla pitkäaikainen tai nopea ja jopa tiedostamaton. Tämä vaikeuttaa tunnekokemuksen kuvailua. (Kokkonen 2010, 16.) Tunteen kokijalla on oikeus tunteeseen ja sen aitous määräytyy yksilöllisesti (Peltonen 2005,

13). Reagoimistapaan vaikuttavat temperamentti, perimä ja hermoston rakenne (Jääskinen & Pelliccioni 2017, 13). Vaikka perustunteet ovat kaikilla ihmisillä samat, tunteet ovat omakohtaisia ja yksilöllisiä. Tunteiden jatkuva läsnäolo ja monimutkaisuus ovat nostaneet esille sen, että tunteisiin pyritään vaikuttamaan. Tätä vaikuttamista kutsutaan tunnekasvatukseksi.

2.1 Tunnekasvatuksen perusteita

Fleer ja Hammer (2013, 241) kuvailevat tunnekasvatuksen pedagogiseksi toiminnaksi, jonka tavoitteena on vaikuttaa tunnetaitojen kehitykseen. Tunteiden säätely ajatellaan taitona, jonka voi oppia (Kokkonen 2010, 37). Lyhyesti sanottuna: tukiessaan lasta tunnetaidoissa kasvattaja käyttää tunteista oikeita nimiä ja sanoittaa niitä rehellisesti (Sinkkonen 2008, 104).

Tunnekasvatuksen merkitys lapsen kokonaisvaltaiseen hyvinvointiin tiedostetaan entistä selvemmin. Esimerkiksi Caldarella, Christensen, Kramer ja Kronmiller (2009) sekä Zins ja Elias (2006) ovat tutkimuksissaan todenneet, että tunnekasvatus on tärkeä aloittaa varhain.

Tunnetaitojen opettaminen auttaa lasta toimimaan omien tunteidensa kanssa huomioiden toisten ihmisten tarpeet (Jääskinen & Pelliccioni 2017, 35; Peltonen 2005, 12). Tunteiden tarkoituksena on ylläpitää ihmisen hyvinvointia. Ihminen voi vaikuttaa hyvinvointiinsa esimerkiksi varomalla itseään vahingoittavia tilanteita tai asioita pyrkien mieleiseen työhön ja rentouttaviin tilanteisiin. (Kokkonen 2010, 11.) Tunteet ovat mukana kaikessa toiminnassamme (Goleman 1997, 11; Nummenmaa 2010, 12).

Tunnetaitojen tukeminen aloitetaan lisäämällä lapsen itsetietoisuutta, tukien minäkuvan kehittymistä ja vahvistaen itsetuntoa esimerkiksi yhteisillä vuorovaikutteisilla hetkillä (Goleman 1997, 311–316; Sinkkonen 2008, 88). Tunnetaitojen opettaminen tuottaa tutkitusti merkittäviä parannuksia sosiaalisissa ja emotionaalisissa taidoissa kontrolliryhmään verrattuna (Caldarella ym. 2009, 54). Yhdenkään tunteen takana ei ole yksittäiset asiat, vaan useiden asioiden summa. Kasvattajan on tärkeä tuntea lapsi ja yrittää havainnoida toiminnan taustalla olevia sisäisiä syitä, vaikka aina nämä syyt eivät ole kasvattajan tiedostettavissa. (Köngäs 2018, 201.) Lapsituntemuksen lisäksi kasvattajan tulee tietää, mitä asioita tulisi opettaa.

Puolimatka (2011, 42) määrittelee tunnekasvatuksen olevan tunteiden tunnistamista, nimeämistä ja tunnereaktioiden käsittelemisen harjoittelemista lapsen kanssa. Tunteiden sanoittamisessa kasvattajan rooli on tärkeä ja lapsi oppii tunnetaitoja toistojen kautta katsoen

ja jäljitellen kasvattajan esimerkkiä (Jääskinen & Pelliccioni 2017, 12, 47). Tunnesäätely on taito, jonka avulla tunteita tunnustetaan sekä tarvittaessa hillitään ja näytetään tilanteeseen sopivalla tavalla (Peltonen 2005, 15). Tunteiden säateleminen auttaa käyttäytymisen säatelemisessä (Kokkonen 2010, 21). Tunnetaitoja tarvitaankin vuorovaikutustilanteissa (Peltonen 2005, 17). Vuorovaikutuksessa tunteiden säätelyä tapahtuu ilman tietoista tavoitetta (Kokkonen 2010, 28).

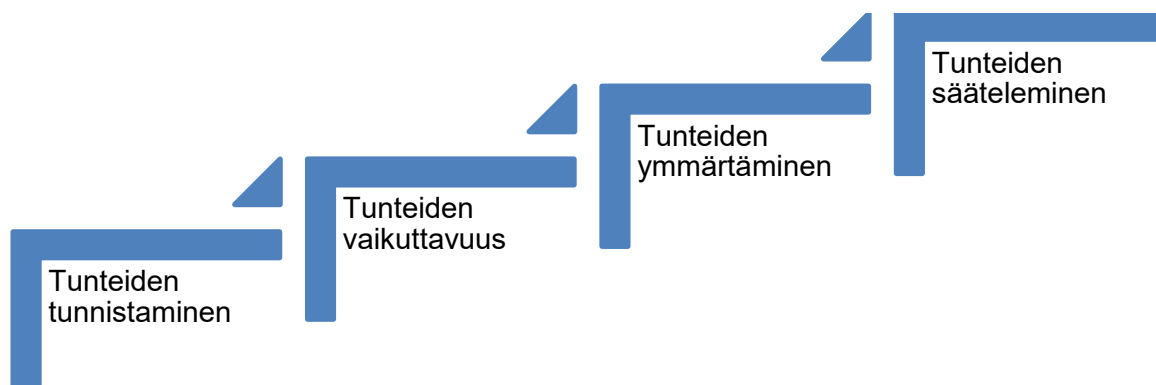
Tunne on siis monimutkainen ja monitahoinen tuntemus, joka vaikuttaa jokapäiväiseen elämäämme. Emme kuitenkaan voi aina reagoida tunnekokemuksen tullessa, vaan tunnetta tulee käsitellä. Varhaiskasvatusikäiset lapset tarvitsevat esimerkkiä ja opastusta siitä, miten tunteita voi kohdata. Tunteiden säätely on opittavissa oleva taito. Tunneällyn käsitteen ymmärtäminen on avuksi tunteen käsittelemisen opettamisessa.

2.2 Tunneällyn käsite tunnekasvatuksen näkökulmasta

Tunnetaitojen lisäksi tunnekasvatukseen liittyy tunneällyn käsite, jolla voidaan viitata ominaisuuksiin, joita edellytetään hyvissä tunnetaidoissa. Tunneällyn käsite on tullut kansan tietoisuuteen lähinnä Daniel Golemanin vuonna 1995 ilmestyneen *Emotional Intelligence* -teoksen välityksellä. Kirja sai nopeasti ympäri maailmaa valtavan suosion ja käsite huomioitiin tutkijoiden keskuudessa (Köngäs 2019, 34). Goleman (1997, 65–66) ajattelee tunneällyn sisältävän erilaisia opittavissa olevia taitoja. Tunneällyn hän jakaa viiteen osa-alueeseen, joita ovat itsetuntemus, itsehallinta, motivoituminen, empatia ja ihmissuhteiden hoito. Lyhyesti sanottuna tunneäly on neurologinen valmius vastaanottaa, ymmärtää ja käsitellä tunteita. Sillä tarkoitetaan näiden valmiuksien kehittämistä taidoiksi, jotta yksilö voi säädellä tunneprosessejaan ja tätä kautta tunnereaktioitaan. (Mayer, Salovey & Caruso 2008, 503, 506.)

Tunneälyä tutkivat ja teoriaa kehittivät John Mayer ja Peter Salovey, joiden aikaisempiin tutkimuksiin Golemaninkin kirja perustuu (Köngäs 2019, 32–35). Mayer ja Salovey (1997, 10–15) jatkoivat määritelmän kehittämistä ja jakoivat tunneällyn neljään osa-alueeseen, joita ovat **tunteiden tunnistaminen** (perceiving emotions), **tunteiden vaikuttavuus** (facilitating thought using emotions), **tunteiden ymmärtäminen** (understanding emotions) ja **tunteiden säateleminen** (managing emotions) (kuvio 1.). (Ks. myös Kokkonen 2010, 38–39; Köngäs 2018, 35–36; Köngäs 2019, 40–52). Tunneällyn rakentumista on kuvattu erilaisilla graafisilla malleilla, joissa kaikissa on havaittavissa hierarkkinen rakenne. Tunteiden säätelytaito sijoittuu tunneällyyn kuuluvien tunnetaitojen huipulle edellyttäen muiden taitojen riittävän

hallinnan (Kokkonen 2010, 38; Köngäs 2018, 35–36; Köngäs 2019, 40–41). Tunteiden säätelyn hierarkkisen rakenteen ymmärtäminen auttaa tunteiden säätelyn opettamisessa.

Kuvio 1. Mayerin ja Saloveyn (1997) tunneälyn neliharainen malli.

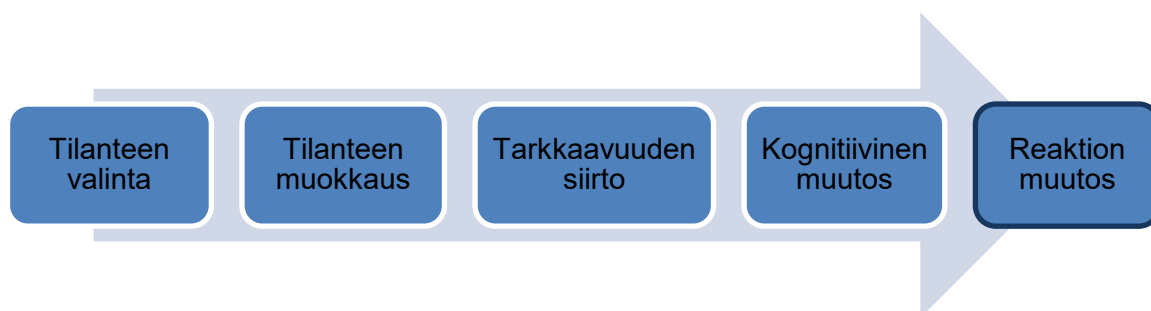
Tunneälyn ensimmäinen porras on siis **tunteen tunnistaminen**, kyky havaita tunteita. Lapsi voi nähdä toisen lapsen tai aikuisen kokevan surua. Surun voi havaita ilmeistä, eleistä, sanoista tai äänestä. (Goleman 2000, 18.) Lapsi voi tunnistaa surullisen musiikin, sadun tai piirroksen. Lapsi ei voi havaita surua toisessa lapsessa, jos ei ole tunnistanut tunnetta itsellään. (Köngäs 2018, 125.) Tunnekasvatuksen ensimmäisenä tavoitteena on opettaa lapsia havaitsemaan tunteita. Yhtenä opetuksen keinona varhaiskasvatusikäisillä lapsilla voi käyttää kuvakirjaa. Arvola ja Mäki (2009, 53) kertovat pienen lapsen vaistoavat sadun tunnelmaa ja herkästi samastuvan sadussa esiintyviin hahmoihin. Kuvakirjan tarinamaailmasta vaikeita tunteita elämässään käsittelevä lapsi voi löytää samastumiskohteen (Kokko 2012, 14; Suvilehto 2020, 116–120). Tutkimuksessa on kiinnitetty huomiota surun tunteen kuvauksiin kuvakirjasarjoissa. Nämä kuvaukset ovat tärkeässä osassa käytettäessä kuvakirjoja tunnekasvatuksen tukena.

Tunneälyn keskeisillä (**tunteen vaikuttavuus** ja **tunteen ymmärtäminen**) portilla tunteen vaikuttavuus ymmärretään ja lapsi miettii, miten tunne vaikuttaa hänen ratkaisuunsa (Goleman 2000, 18). Tunteet vaikuttavat siihen, miten ajattelemme asioista. Pelon vallatessa saatamme hyökätä, vaikka sille ei olisi tarvetta. (Köngäs 2018, 37.) Tulisi ymmärtää, miten tunne vaikuttaa, jotta sitä voi oppia säätämään. Ennen tunteen säätelyä on vielä tunteen ymmärtämisen vaihe, jossa analysoidaan tunnetta (Goleman 2000, 18). Tunteen ymmärtämisessä yksilö osaa erotella tunteen tai tunnetilan ja sanoittaa sen. Olisi

ymmärrettävä, mistä syystä tuntee niin kuin tuntee. Lisäksi tulee käsittää, mikä tunnereaktion on aiheuttanut. Tunteet voivat myös kummuta toisista tunteista. (Köngäs 2018, 37.)

Tunneälyn kahdella keskimmaisella portaalla tunnetta siis opetellaan ymmärtämään sen säätelyn mahdollistamiseksi.

Tunneälyn neljäs, viimeinen, vaihe sisältää **tunteen säatelemisen** ja sen hallinnan (Goleman 2000, 18). Tunteen säatelemiseksi tarvitaan keinoja. Kuviossa 2 havainnollistan tunnetuimman ajallisesti etenevän mallin, jonka loi James Gross vuonna 1998 (Gross & Thompson 2006). Mallissa tunteisiin voi vaikuttaa ennakoivasti tai tunteen jo virittyä (Kokkonen 2010, 33; Nummenmaa 2019, 152–153). Tarkoituksena ei ole tukahduttaa tunnetta, vaan käsitellä sitä, jotta myöhemmin oppii säatelemään tunnetta tai auttamaan toista negatiivisen tunteen vallatessa (Köngäs 2018, 41). Tunteiden säätely voi kohdistua yhtä hyvin negatiivisiin kuin positiivisiin tunteisiin (Gross & Thompson 2006, 8). Tunneälyn nelihaarainen malli sopii tähän tutkimukseen ja varhaiskasvatuksessa käytettävään tunnekasvatukseen.

Kuvio 2. Grossin (1998) tunteiden säätelyn prosessimalli.

Gross ja Thompson (2006) esittelevät ensimmäisinä keinona tunteiden säätelyssä olevan ennakoivat keinot, joita ovat **tilanteen valintaan** ja **tilanteen muokkaamiseen**. Ensimmäinen keino liittyy valintoihin, joita yksilö voi tehdä, jottei ajautuisi epämiellyttävään tilanteeseen. Toinen keino taas liittyy ulkoisiin keinoihin. Ympäristöä muokataan tunteiden säätelyn onnistumiseksi. (Gross & Thompson 2006, 15–17.) Aina ei voi muuttaa ympäristöään tai olla menemättä tilanteeseen, joka aiheuttaa epämiellyttävän tunnekokemuksen. Tällöin keinona voi käyttää **tarkkaavuuden siirtämistä** pois ikävästä asiasta, suunnaten sen itselle mukavaan asiaan (Gross & Thompson 2006, 18). Epämiellyttävän tunteen aiheuttamaa tilannetta voi siis ennakoida tai muokata. Jotkut tilanteet on kohdattava, eikä niitä pääse välttämään fyysisesti tai henkisesti. Tällöin voi tunteen säätelyn keinona käyttää **kognitiivista muutosta**, tilanteen arvioimista uudelleen (Gross & Thompson 2006, 22).

Viimeisenä keinona, kun tunne on jo ehtinyt viritä, ja mahdollisesti käytetty edellä esiteltyjä keinoja, voi yrittää **muuttaa tunnereaktion vaikutusta** (Gross & Thompson 2006, 22). Tämä keino vaatii sen, että lapsi osaa erottaa erilaiset tunteet toisistaan. Uuden tunteen tulee olla sellainen, että lapsi osaa tunnistaa sen miellyttävyyden. Näistä keinoista viimeinen on siis reaktiosidonnainen strategia, aikaisempien ollessa ennakoivia, tilannesidonnaisia keinoja (Kokkonen 2010, 34; Nummenmaa 2019, 153). Tunteiden säätelyä tapahtuu silloinkin, kun ilmeistä tai eleistä ei voi päätellä, miten yksilö reagoi asiaan kehonsa sisällä. Tunteiden säätely voi tapahtua kontrolloidusti, tietoisesti tai tiedostamattomasti. (Gross & Thompson 2006, 10.)

Mayerin ja Saloveyn kehittämän tunneälyn käsitteen avulla on mahdollista tutkia, miten kirjoissa kuvataan surun tunteen vaiheita erilaisissa tilanteissa. Tunneälyn käsitteen lisäksi päädyin tässä tutkimuksessa käyttämään Grossin tunnettua, ajallisesti etenevää tunteiden säätelyn prosessimallia. Tutkimukseni tarkoituksena on löytää kuvakirjoista erilaisia keinoja surun käsittelemiseksi. Prosessimalli sopii tunteiden käsittelyn keinojen luokitteluun.

2.3 Tunnekasvatus varhaiskasvatuksessa

Pohja tunteiden säätelyyn, hallintaan ja ymmärrykseen luodaan lapsen varhaisina vuosina (Köngäs 2018, 196). Tunnetaitoja suositellaan kansainvälisen tutkimuksen perusteella kehitettäväksi varhaiskasvatuksesta alkaen. CASEL (Collaborative for Academic, Social and Emotional Learning) on vuodesta 1994 Yhdysvalloissa toiminut monialainen verkosto, johon kuuluu tutkijoiden lisäksi erilaisia toimijoita, jotka toteuttavat tutkimusperustaisia interventioita. CASEL tuottaa tietoa eri-ikäisten lasten sosiaalisista ja emotionaalisista taidoista. Verkostossa on tutkittu muun muassa pienten lasten sosioemotionaalisia taitoja. Tutkimuksissa on havaittu, että lasten kannalta tärkeimpiä taitoja ovat sellaiset taidot, joihin liittyy tietoisuus itsestä ja toisista sekä itsehallintataidot. (Zins & Elias 2006.) Surun tunnetta ei ole tarkoitus kieltää tai sammuttaa (Jääskinen & Pelliccioni 2017, 58; Poijula 2002, 36). Tunne on kuitenkin tunnistettava, jottei se vaikuta lapsen elämään dominoivasti. Kyse on tietoisuuden saavuttamisesta, jotta omaan reagointiinsa voi vaikuttaa.

Tunnetaitojen opettamiseen varhaiskasvatuksessa on valtakunnallinen opetushallituksen varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa antama määräys, jota jokaisen varhaiskasvatuksessa työskentelevän on noudatettava. Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet (2018) jaetaan viiteen (5) oppimisen alueeseen. Surun tunne mainitaan lapsen eettisen ajattelun taitojen kehittämisen yhteydessä, joka sisältyy ”minä ja meidän yhteisömme” oppimisen alueeseen.

Varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa taitojen tukemista ehdotetaan kehitettävän pohtimalla lapsia askarruttavia kysymyksiä, jotka voivat liittyä esimerkiksi surun teemaan. (Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2018, 44.) Surun käsitteleminen liitetään siis eettisen ajattelun kehittämiseen ja kehittämiseen. Varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden (2018) jokaisen oppimisen alueen läpäisee laaja-alaisen osaamisen osa-alue. Tässä laaja-alaisen osaamisen osa-alueessa tunnetaitojen opettaminen mainitaan itsensä huolehtimisen ja arjen taidoissa. Tunnetaitoja kehoitetaan harjoittelemaan lasten kanssa havaitsemalla, tiedostamalla ja nimeämällä tunteita. (Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2018, 25–26.)

Varhaiskasvatuksen opettajat tarvitsevat keinoja ja apuvälineitä lasten sosioemotionaalisten taitojen tukemisessa (OPH 2017).

Varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa (2018, 25–26) tunnetaitojen hallitsemisen ajatellaan kuuluvan jokapäiväiseen elämään ja olevan yhtä tärkeää kuin liikunta, ravinto ja uni. Tunnetaitojen opettamiseen päiväkodeissa on kiinnitetty huomiota jo useiden vuosien ajan. Muun muassa Köngäs (2019) painottaa, että tunnekasvatuksen tulisi olla osana arjen tilanteita, eikä yksittäisinä tuokioina. Täsmäkirjat ovat hyviä havainnollistamaan lapselle erilaisia tunnekokemuksia, joita lapsi voi siirtää leikkiin. (Köngäs 2019, 113–115.) Mäki ja Arvola (2009, 28) kutsuvat täsmäkirjaksi teosta, jossa kuvataan tiettyyn teemaan liittyen lapsen arkielämän tapahtumia ja asioita. Täsmäkirjoista löytyy usein ohjeita kasvattajalle siitä, miten kirjaa voi hyödyntää (Aerila & Kauppinen 2021, 26). Myönteiset tunnekokemukset edistävät oppimista (Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2018, 22). Lapsen on kuitenkin opittava kohtaamaan kaikenlaisia tunteita. Tunnekasvatuksen tulee olla suunnitelmallista toimintaa, jonka päämääräksi asetetaan yksilön kehittyneemmät tunnetaidot (Fleer & Hammer 2013, 241). Salovey ja Mayer (1990, 189) arvioivat tunnetaidoksi sen, että yksilö kykenee käyttämään tunneälyä toiminnassaan.

Tunnekasvatuksen pitäisi kuulua varhaiskasvatuksessa jokaiselle lapselle jokaisena päivänä. Varhaiskasvatuksessa työskentelevien kasvattajien tehtävänä on opettaa tunteiden käsittelyä. Tunteiden käsittelyä apuna voi käyttää täsmäkirjoja. Tutkimuksessa pureudutaan kahden tunteiden käsittelyyn suunnatun täsmäkirjasarjan surun ilmenemisen, prosessin ja kirjojen tarjoamien surun käsittelyn keinojen kuvauksiin. Lapset tarvitsevat kasvattajan avukseen kirjoihin tutustuessaan sekä taitojen siirtämisessä osaksi leikkiä ja arkea. Jokaisen varhaiskasvatuksen työntekijän on hallittava omat tunteensa ja oltava mallina lapsille.

2.4 Kasvattajan merkitys tunnekasvatuksessa

Goleman (2000) sekä Oeri ja Roebbers (2020) nostavat artikkeleissaan esille sen, että erilaisten tunteiden käsitteleminen vaatii lapselta riittävää itsesäätelytaitojen kehitystä, joten kasvattajalta vaaditaan ymmärrystä lapsen kehitystasosta tukeakseen tunnetaitoja. Tunteista keskusteleminen ja niiden nimeäminen opettavat lasta ymmärtämään missä ja miltä tunne tuntuu (Salovey & Mayer 1997, 19). Jotta kasvattaja voi tukea lasta tässä prosessissa, hänellä tulee itsellään olla kyky ymmärtää oman ja toisen ihmisen käytöstä ja käytöksen takana olevia mielentiloja, niin sanottua mentalisaatiokykyä (Nummenmaa 2010, 181–182; Sinkkonen 2008, 109). Kasvattajan tulisi ymmärtää, ettei voi vaatia lapsen hallitsevan sellaisia taitoja, joita hänelle ei ole konkreettisesti opetettu. Lapselle nimittäin saattaa tulla kuvitelma, että vaikeat tunteet pitää torjua, jos niiden kanssa jää yksin. (Jääskinen & Pelliccioni 2017, 47, 69.) Kullberg-Piilola (2005b, 124) on samoilla linjoilla kirjoittaessaan, että kasvattajan tulee toimia mallina siinä, miten surun tunteen kanssa tulee toimia. Kokkonen (2010, 85) kuvailee lapsen kykenevän päättämään vanhempien käyttäytymisen perusteella, onko tunne mielihyvää tuottava, välttämätön paha vai kenties ”tarpeetonta humpuukia”.

Mäki ja Arvola (2009, 36) huomauttavat, että etenkin lapset, joilla on kielteisiä kokemuksia omista vanhemmistaan, tai lähipiirin aikuisista, etsivät muita samastumiskohteita. Sadussa on hahmojen avulla turvallista kokea negatiivisia tunteita (Mayer & Salovey 1997, 19–20). Satujen lisäksi varhaiskasvatuksen työntekijät toimivat näille lapsille tärkeinä samastumiskohteina. Kasvattajan toiminta ei siis ole yhdentekevää. Lapsen ei voi odottaa oppivan, miten tunteiden kanssa toimitaan rakentavasti, jos aikuiset eivät mallinna omalla toiminnallaan rakentavia keinoja (Hämmäinen & Mäki 2009, 55; Jääskinen & Pelliccioni 2017, 69; Kokkonen 2010, 85). Kasvattajan rooli on erityisen tärkeä silloin, kun lapsi opettelee tunnistamaan ja nimeämään tunteita. Kasvattajan tulee sanoittaa omia tunteitaan, jotta lapsi oppii havainnoimaan erilaisia tunnetiloja. Lapsi tarvitsee eniten tukea kokiessaan voimakkaita tunteita, kuten kiukkua, suuttumusta tai pelkoa (Köngäs 2019, 104). Surun tunne voi olla hyvin voimakas ja pitkäkestoinen tunne, jolloin lapsi tarvitsee erityistä tukea käsitelläkseen tunnetta.

Puolimatka (2011) yhdistää lapsen pettymyksestä aiheutuneen surun ja aikuisen empatiakyvyn. Aikuisen tulisi kohdata surullinen lapsi ymmärtävästi ja empaattisesti, koska lapsi peilaa aikuisen tunnetta. Aikuisen ollessa vihainen tai pettynyt huomattaessaan lapsen olevan surullinen, lapsen tunnereaktio voimistuu. Sen sijaan aikuisen empaattinen ja

ymmärtävä ote auttaa lasta käsittelemään tunnettaan rakentavalla tavalla. (Puolimatka 2011, 313.) Lapsen tunnesäätelyyn voi vaikuttaa kasvattajan viipyminen vierellä, koska turvallinen fyysinen läheisyys edistää tunnesäätelyn onnistumista (Goleman 1997, 272). Kasvattaja osoittaa omalla käytöksellään, mitä tunteita on tarpeen säädellä ja miten. Turhautuessaan lapseen jatkuvasti vihastuva ja ääntään korottava kasvattaja opettaa esimerkillään epätarkoituksenmukaisia tunteiden säätely- ja ilmaisukeinoja. Pitkään jatkuvana kasvattajan toiminta haittaa lapsen empatian kehittymistä. (Kokkonen 2010, 85.)

Köngäs (2019) muistuttaa, että aikuisen tulisi reagoida sensitiivisesti lapsen viesteihin. Aikuisen reagointi luo jäljen kehittyviin aivoihin, ja toistuessaan mahdollisesti rakentaa aivoihin pysyviä yhteyksiä. Näin lapsi oppii sanoittamaan tunteitaan ja kykenee erottamaan eri tunnetiloja. (Köngäs 2019, 8, 91.) Lindqvist (2003, 10–11) painottaa, että jo pienille lapsille tulisi opettaa keinoja hyväksyä ja käsitellä vaikeita tunnetiloja, eikä vältellä surun kokemuksia. Kaikki joutuvat suremaan, vaikka eivät haluaisi (Kullberg-Piilola 2005b, 123). Kasvattajan, oli hän lapsen vanhempi, huoltaja, lähipiirin aikuinen tai varhaiskasvatuksessa työskentelevä ammattilainen, tulee kiinnittää huomiota omaan käyttäytymiseensä tunteiden käsittelemisessä. Tunteiden käsittelemiseen tarvitaan itsehillintätaitoja, joita lapsi oppii ympärillään olevilta vertaisilta ja kasvattajilta. Empaattinen kasvattaja auttaa lasta tunteen ottaessa valtaa. Etenkin surun tunnetta aiheuttavissa kokemuksissa lapsi tarvitsee sensitiivisen kasvattajan apua.

3 Suru tunteena

Kyky surra on yksi tärkeimmistä taidoista; surua ei voi mennä pakoon. Se on tunne, jonka jokainen kohtaa jossakin vaiheessa. Surun tunne ja sen määrä voi olla hyvin erilainen. Toinen lapsi voi joutua kohtaamaan surua paljon, kun toinen on vain vähän surun kanssa tekemisissä. Surun lievemmäksi muodoksi nähdään paha mieli. Mielen pahoittaminen on osa lapsen elämää varhaisista vuosista alkaen. (Kullberg-Piilola 2005b, 115, 122.) Tunteet ovat lapsille samanarvoisia, sallittuja ja merkityksellisiä (Köngäs 2018, 194). Toiset tunteet vaikuttavat yksilön käyttäytymiseen ja olotilaan enemmän kuin toiset. Surun tunteen aiheuttaa suuri menetys, joka saattaa tuoda hallitsemattomuuden tunteen elämään (Köngäs 2018, 194). Tunteet muuttavat toimintavalmiuttamme ja valmistavat kehoamme, vaikka kieltäytyisimme kuuntelemasta niiden viestiä. Surun tunne viestii, että tulisi luopua ja antaa periksi. (Kokkonen 2010, 11–12.)

Surua voi kuvata sanalla murhe. Se on joukko erilaisia reaktioita, jotka johtuvat menetyksestä tai menetyksen uhasta (Poijula 2002, 18). Pulkkinen (2016) on tutkinut surua kokonaisvaltaisena kokemuksena. Surua kohtaan liittyvät negatiiviset tunteet juontavat 1600-luvulle asti, jolloin surun koettiin olevan vakavan mielenterveyden ongelman oire tai ennustavan henkilön kuolemaa. 1800-luvulla pyrittiin pitämään yhteyttä vainajiin henkien avulla ja kuolinvuoteella toteutettiin tiettyjä rituaaleja. Vuosisadan loppupuolella kuolema muuttui tabuksi ja nämä tavat katosivat. 1900-luvun alkupuolella suru nähtiin sairauden kaltaisena tilana, jota ei osattu hoitaa. Alkoi nousta näkemyksiä, joissa surusta selviytymistä kuvattiin työksi, joka etenee vaiheittain. (Pulkkinen 2016, 42–43, 45.)

1900-luvun puolivälissä surun ajateltiin olevan oireyhtymä jolloin surua kokevat ihmiset kärsivät samoista fyysisistä oireista ja heidän tunnereaktionsa olivat yhteneväisiä. 1960-luvulla alkoi tutkimus siitä, onko suru todellinen sairaus. Surussa nähtiin samankaltaisia oireita ja sen koettiin etenevän prosessinomaisesti kohti pitkää toipumisvaihetta. (Pulkkinen 2016, 45–46.) Viimeisimmän käsityksen mukaan surua pidetään luonnollisena ja tärkeänä tapahtumasarjana, jonka voi laukaista suuri menetys, kuten läheisen kuolema, tai esimerkiksi avioero, muutto, sairaus tai ystävyysuhteen katkeaminen (Lindqvist 2003, 9). Lapsi saattaa joutua surun kanssa tekemisiin nähtyään kuolleen luonnoneläimen (Kullberg-Piilola 2005b, 124). Suruun vaikuttavat surevan ihmisen persoonallisuus ja aikaisemmat menetyksen kokemukset (Poijula 2002, 18).

Poijula (2002, 18) kuvaa surua voimakkaaksi ja pitkään kestäväksi mielipahaksi, jonka aiheuttaa menetys, ikävä tapahtuma tai epämieluisa olotila. Surun aiheuttaja on usein jonkin asian menettäminen. Surua voidaan kokea myös muusta syystä. Väkivallan kokemus voi lapsella aiheuttaa fyysiseen ja psyykkiseen koskemattomuuteen liittyvän menetyksen kokemuksen (Heikkilä-Halttunen 2010, 191). Suru voi syntyä siis jostakin sosiaalisesta, fyysisestä tai psyykkisestä syystä. Pulkkinen (2016, 93–104) jakaa väitöskirjassaan surun seuraavasti: käsittää (tunteet ja tajunta), käsitellä (teot ja toiminta) sekä käsitteellistää (sanat ja kielioppi). Hänellä on myös kolmijakoinen näkemys surun ilmenemisestä. Käsittäminen on psyykkistä, käsitteleminen fyysistä ja käsitteellistäminen sosiaalista, koska päättelen käsitteellistämisen tapahtuvan vuorovaikutuksessa.

Suru kuuluu luonnollisena osana ihmisen elämään (Lindqvist 2003, 10). Suruun usein liittyvä itkeminen vapauttaa sisäistä jännitystä ja on luonnollinen tapa osoittaa lohdutuksen tarvetta. Lapset itkevät erilaista syistä ja usein, mutta aikuisille se on joskus hyvin vaikeaa. (Köngäs 2018, 194.) Itkeminen on luontainen keino, jonka sanotaan poistavan kehossa stressin aiheuttaneita entsyymeitä (Jääskinen & Pelliccioni 2017, 70). Suru ja siihen liittyvät tunteet ovat välttämättömiä kokea, jotta lapsi oppii hyväksymään kaikenlaisia kohtaamiaan tunteita (Hansen & Zambo 2007, 274; Kullberg-Piilola 2005b, 117). Surun ja siihen liittyvien tunteiden prosessoiminen ja hyväksyminen on nykykäsityksen mukaisesti tärkeää, koska surun käsittelemättä jättäminen voi johtaa vakaviin mielenterveyden pulmiin (Jääskinen & Pelliccioni 2017, 39; Poijula 2002, 36). Yhteenvetona totean, että lasta ei voi, eikä tarvitse, suojella surun kokemuksilta. Surun kokemus on jokaisella erilainen, vaikka se syntyisi samasta syystä. Surun käsittelyyn esitetään tässä tutkimuksessa erilaisia keinoja.

3.1 Surun käsitteleminen

Nummenmaa (2019, 130) toteaa, että voimakkaita tunteita ei voi poistaa, joten niiden kanssa tulee oppia elämään. Usein ajatellaan lapsen surun olevan tulevaisuuteen suuntaava ja lapsella olevan luontainen kyky ja tahto selvitä eteenpäin (Lindqvist 2003, 10). Surun peitteleminen vaatii lapselta paljon itsehillintätaitoa ja voi johtaa kognitiivisten taitojen heikkenemiseen (Oeri & Roebbers 2020, 7). Lapsen kohdatessa surun ja oppiessa käsittelemään tunnetta, hän osaa sopeutua myöhemmin erilaisiin elämässä eteen tuleviin tilanteisiin (Lindqvist 2003, 10–11). Lapsen aikaisemmat kokemukset surusta vaikuttavat siihen, miten hän käsittelee surun tunnetta (Poijula 2002, 18).

Surressaan lapsi tavoittelee henkistä tasapainoa, jolloin tunteet jäsentyisivät tunnistettaviksi, eivätkä olisi sisällä myllertävä möykky. Lapsi ei kykene tähän itse, vaan hän tarvitsee apua ja mallia reaktioihinsa vertaisiltaan, toisilta lapsilta. Lisäksi on tärkeää, että aikuiset avoimesti näyttävät surunsa. Tästä lapsi oppii ymmärtämään, että tunteet ovat normaaleja ja aikuisilla on vastaavia tunteita. (Kullberg-Piilola 2000a, 20.) Negatiivisten tunteiden, kuten surun, käsittelemättä jättäminen aiheuttaa tunteen pakkautumista ja saa aikaan fysiologisen ketjureaktion, joka aiheuttaa muun muassa stressiä (Köngäs 2019, 71).

Tunteiden käsittelemättä jättäminen muuttaa lapsen minuuden käsitystä ja vaikuttaa asioiden reagoititapaan (Nummenmaa 2019, 130). Tunteiden käsitteleminen alkaa, tunneällyn mallin mukaisesti, tunteen tunnistamisesta (Köngäs 2019, 46–47). Tunteiden tunnistaminen auttaa lasta ymmärtämään tuntemuksiaan (Sinkkonen 2008, 104). Edeltävien surun kokemusten aikana saatu tuki, tai sen puute, vaikuttavat uusien surua tuottavien tilanteiden käsittelyyn ja kokemiseen (Poijula 2002, 18). Aikuisilla on usein tarve peitellä ja hallita tunteita. Tunteista riemu, nauru, inho, yllätyksellisyys ja jopa pelko ovat helpommin käsiteltävissä olevia kuin suru. (Nummenmaa 2019, 233.)

Yksi negatiivisen tunteen käsittelykeino on ajatusten kääntäminen muualle (ks. myös luku 2.2). Nummenmaa (2019) ehdottaa ahdistuksen keskellä pohdittavaksi rauhoittavia asioita. Mieli pystyy käsittelemään rajallisen kapasiteettinsa takia vain tietyn määrän asioita ja positiiviset ajatukset vievät tilaa negatiivisilta. Voimakkaan tunteen voi saada hallintaan palauttamalla mieleen jonkin miellyttävän muiston. (Nummenmaa 2019, 123.) Miellyttävän, positiivisen kokemuksen hakemisessa ei tule kiirehtiä, vaan negatiivisen tunteen aiheuttajaan tulee tutustua vähitellen (Nummenmaa 2019, 124; Kullberg-Piilola 2005b, 117).

Tunteen voi kääntää voimavaraksi, ikään kuin polttoaineeksi, jonka avulla yrittää saavuttaa jonkin tärkeän asian (Nummenmaa 2019, 130). Kokko (2012) on käsitellyt väitöskirjassaan *Sureva mieli sanoin ja kuvin. Läheisensä menettäneen lapsen kokemus Riitta Jalosen ja Kristiina Louhen kuvakirjoissa* lapsen surun, ikävän ja toipumisen kuvauksia. Kokko pohtii, että todennäköisin suuri suru, joka aiheutuu läheisen ihmisen menetyksestä, on lapselle isovanhemman kuolema. Näin suureen suruun lapsi voi yllättävästi löytää vertaistukea omasta vertaisryhmästään. (Kokko 2012, 320.) Lindqvist (2003) kirjoittaa surun olevan asia, jonka tulee kuulua pienen lapsen maailmaan. Suru on luonnollinen tapahtuma ja kun on kerran kohdannut suuren menetyksen, käynnistyy surun käsitteleminen ihmisessä spontaanisti. (Lindqvist 2003, 9.)

Pulkkinen (2016, 122–259) on pureutunut surun olemukseen ja jakaa väitöskirjassaan surun käsittelyn keinot tulkinnanvaraisiin tunteisiin, raskaisiin rituaaleihin, vaikeisiin sanoihin, etenevään elämään ja kirjajaan kulttuuriin. Nämä kaikki keinot kuvaavat tilanteita, joissa suru on kestänyt pitkään. Hän puhuu salatusta, suoritetusta ja sanattomasta surusta (Pulkkinen 2016). Grossin ajallisesti etenevään malliin verratessa Pulkkisen luokittelusta puuttuu kokonaan ennakointi, koska tutkimus koskee vain yhtä surun muotoa, kuolemasta johtuvaa surua.

Pulkkisen luokittelusta löytyy yhtymäkohtia aikaisemmin esittelemäni teorian kanssa surun ilmenemisestä. Jokaisen lapsen suru on yksilöllinen ja surun syyt voivat vaihdella paljon. Surun käsittelemiseen on keinoja, jotka ovat opittavissa. Lapsi tarvitsee surussaan kasvattajan tukea ja surun käsitteleminen kietoutuu yhteen surussa tukemisen kanssa. Lasta ei saisi jättää selviytymään surustaan itseksensä.

3.2 Surevan lapsen tukeminen

Surun kokemiseen liitetään edelleen negatiivisia arvotuksia, eikä avoimia surun ilmauksia pidetä toivottuina (Pulkkinen 2016, 111). Kullberg-Piilola (2005b, 115) tarkastelee tunnerehellisyyttä, jolla hän tarkoittaa kykyä ilmaista tunnetta omalla tavallaan. Lasta olisi ohjattava tunteen rakentavaan kohtaamiseen. Suruprosessin aikana lapsi tarvitsee aikuisen tukea. Lapsen saaman tuen laatu vaikuttaa siihen, miten hän käsittelee surua ja selviytyy sen tuomista tunnereaktioista. (Papadatou, Metallinou, Hatzichristou & Pavlidi 2002, 324.) Jokainen kokee surua omalla tavallaan, eikä se aina kulje samoja reittejä (Oeri & Roebbers 2020, 3; Poijula 2002, 18). Lapsen tilanteen ja tarpeiden huomioon ottaminen ja sensitiivinen läsnäolo ovat avainasemassa, kun tuetaan lasta suruprosessissa ja menetyksen hyväksymisessä (Papadatou ym. 2002, 325).

Sureminen on tärkeä taito ja jokaisen ihmisen elämässä tulee hetkiä, jotka pysäyttävät surun äärelle. Surua ei tule vältellä, vaan se on opittava kohtaamaan, jolloin oppii oman tapansa surra. (Kullberg-Piilola 2005b, 124.) Surevalle lapselle ei kannata lohdutuksena sanoa ”älä itke”, koska lapsi saattaa ymmärtää itkemisen kieltämisen surun tukahduttamisena. Itkeminen kuuluu olennaisena osana surun käsittelemiseen. Lapsi saattaa oppia piilottamaan tunteensa tai ilmaista ne jollakin muulla tavalla. (Kullberg-Piilola 2005a, 35.) Lapsena opitut tavat saattavat tulla esille myöhemmin aikuisena uusissa surun kokemuksissa (Lindqvist 2003, 9). Yksittäisen lapsen surun käsittelemisen tapaa on kunnioitettava. Kasvattajan huomatessa lapsen kokevan surunsa yksityiseksi asiaksi, surua tuetaan kahdenkeskisillä hetkillä. Toinen

lapsi voi taas hyötyä siitä, että surun tunnetta käsitellään koko ryhmän kesken. (Aerila & Kauppinen 2021, 135.)

Surun tunne on osa lapsen elämää, joten kasvattajan tulee kiinnittää huomiota lapsen tukemiseen surussa. Kuten aikaisemmin todettiin, on surun tunnetta opittava käsittelemään, eikä lasta kuulu suojella mielipahaa tai pettymyksiä tuottavilta asioilta. Surun tunteen kohtaaminen auttaa lasta sopeutumaan muuttuviin tilanteisiin (Lindqvist 2003, 10–11; Nummenmaa 2019, 130). Kasvattajalla voi olla tarve ottaa suru pois lapselta (Lindqvist 2003, 9). Surun kokemusten välttämisen sijaan kasvattajien tulisi löytää keinot auttaa lasta pääsemään surun prosessissa eteenpäin (Lindqvist 2003, 10–11). Lapsen huoltajien ja varhaiskasvatuksen henkilöstön tulisi tiedostaa, että lapsia tulee ohjata ja opettaa selviytymään surun tunteesta. Surun aiheuttama tunnelataus voi olla voimakas ja henkilökohtainen, joten lapsen opettaminen pärjäämään tunteen kanssa ei aina ole helppoa (Hansen & Zambo 2007, 278). Lindqvist (2003, 9) varoittaa, että aikuinen saattaa palata omiin varhaisiin surun kokemuksiinsa, mikä tuottaa ahdistusta ja neuvottomuutta lapsen kohtaamisessa. Lapsen kanssa toimivien kasvattajien oma tapa ohjaa lapsia käsittelemään surua. Lapsi jää surunsa kanssa yksin, jos aikuiset eivät kohtaa surua, vaan välttelevät sitä. (Kullberg-Piilola 2005b, 123.)

Jääskinen ja Pelliccioni (2017) kertovat, että kasvattajan tulee kuunnella, olla läsnä ja tukea lasta, vaikka ei ymmärtäisikään, mistä lapsen suru johtuu. Lapsen surun syy voi tuntua aikuisesta hyvin mitättömältä, mutta siihen tulee suhtautua kunnioittavasti. Lapsilla on hyvin erilaisia tapoja ilmaista tunteitaan, joten kasvattajan tulee ottaa huomioon lapsikohtaiset erot. (Jääskinen & Pelliccioni 2017, 47.) Tunteen voimakkuudesta riippumatta kasvattajan on tuettava lasta. Etenkin raskasmielisiä lapsia kasvattajan on autettava näkemään hyvää ympärillään ja auttaa heitä vapautumaan syyllisyydentunnosta (Kullberg-Piilola 2005b, 125).

Kullberg-Piilola (2005b) muistuttaa, että lapsen oppiessa kertomaan pettymyksen tai surun tunteesta, hänen kanssaan voidaan pohtia, mistä paha mieli aiheutuu. Syy voi olla kasvattajalle yllätys, mutta syyn löytyminen auttaa lasta ymmärtämään paremmin itseään ja muita. (Kullberg-Piilola 2005b, 117.) Kyseessä voi olla tilanne, jossa vaara on emotionaalinen ja pohjautuu johonkin aikaisempaan kokemukseen. Tällöin vaara saattaa olla täysin aiheeton. (Köngäs 2019, 75.) Tämä ei tarkoita, että lapsen kokema tunne voitaisiin jättää huomiotta. Näissä tilanteissa kasvattajan tulee olla läsnä sanoittaen tunnetta, ja mahdollisesti sen aiheuttajaa, ollen esimerkkinä, miten tilanne tulisi kohdata (Köngäs 2019, 74). Tilanteessa,

jossa aikuinen ei koe olevan mitään pelottavaa, lapselle ei riitä avuksi se, että aikuinen sanoittaa tilanteen olevan harmiton. Lapsen pelot on otettava tosissaan ja rohkaistava lasta lempeästi. (Jääskinen & Pelliccioni 2017, 67.)

Lindqvist (2003, 11–12, 17) luonnehtii lapsilähtöisten keinojen valmistavan lasta surukokemuksiin tarjoten konkreettisia neuvoja siihen, miten tulevasta surun kokemuksesta voi selviytyä. Ohjattaessa lasta pienestä pitäen turvautumaan toisiin ihmisiin ja näyttämään surunsa pettymyksen hetkellä, lapsi saa arvokasta mallia surunsa käsittelyyn. Etenkin herkkien lasten kanssa surusta tulisi keskustella etsien ratkaisukeinoja. (Kullberg-Piilola 2005b, 124.) Yksi keino surun käsittelyyn ja surun prosessissa eteenpäin pääsemiseen on lähestyä tilannetta kuvakirjojen avulla (Kokkonen 2010, 68).

Kasvattajan havaitessa lapsen surullisuuden ja tarjotessa avuksi satukirjaa ei kirja välttämättä ole hänelle mieleinen, vaikka se tuntuisi kertovan lapselle ajankohtaisesta asiasta. Mäki ja Arvola (2009) kuvailevat kasvattajalle olevan hankalaa, jopa mahdotonta tietää, milloin lapsi tarvitsee jotakin tiettyä sadun sanomaa. Kasvattajan tulee seurata lapsen reaktioita satua lukiessaan. Lapsen innostuessa sadusta, tulee lukea samaa satua niin kauan uudelleen, kun lapsi haluaa sen kuulla. (Mäki & Arvola 2009, 36–37.) Aerila ja Kauppinen (2021, 136) muistuttavat, että lapsella voi olla tarve kuulla sama helpottava tarina yhtä uudelleen ja uudelleen. Fleer ja Hammer (2013, 243) kertovat, että satuihin kuvatut tunteelliset tapahtumat auttavat lapsen omien tunteiden tietoisuuden kehittämisessä.

Sureminen on opittavissa oleva taito, joka vaatii kasvattajalta tietoa ja taitoja ohjatessaan lasta surun käsittelyssä. Kasvattajan omista surukokemuksista riippumatta lasta tulee ohjata käsittelemään surua omalla tavallaan. Jokaisen lapsen suru on otettava todesta, sitä ei tule vähätellä tai sivuuttaa. Näitä taitoja voi, kuten edellä on todettu, opettaa lapselle. Kasvattajan tulee tunnistaa omat reaktionsa, jotta voi tukea lasta. Tukemisessa voi käyttää apuna lastenkirjallisuutta, etenkin kuvakirjoja.

4 Lastenkirjallisuus tunnetaitojen kehittäjänä

Lastenkirjallisuus on ainutlaatuinen kirjallisuudenlaji, koska se määrittelee kuulijansa jo käsitteen tasolla (Mustola 2014a, 15). Lastenkirjallisuuden kirjoittajat ja kuvittajat ovat useimmiten aikuisia, vaikka teokset on suunnattu lapsille. Tästä syystä ryhmään kuuluu hyvin erilaisia teoksia. (Nodelman 2008, 3.) Lastenkirjallisuutta yhdistää kolme piirrettä, joita ovat huumori, kirjoitustyyli ja vertauskuvallisuus. Vertauskuvallisuudella tarkoitetaan tilanteiden ja asioiden kuvaamista symbolisesti. (Mustola 2014a, 13–14.) Nodelmanin (2008, 11) mukaan pienille lapsille tarjotuista kirjoista suurin osa on kuvakirjoja. Kuvakirja itsessään on kirjallisuuden ja kuvataiteen yhdistelmä, rajatapaus (Mikkonen 2005, 329). Sadut pystyvät antamaan lapselle ratkaisu- ja käyttäytymismalleja todellisen elämäntilanteisiin (Mäki & Arvola 2009, 37). Nodelman (2008) muistuttaa vielä, että lastenkirjallisuus kehittyi kuluttajien osoittamaan suuntaan. Kuluttajat eivät useimmiten ole lapsia, vaan kirjat hankkivat aikuiset. Aikuiset valitsevat kirjat ajatellen sitä, mitä heidän mielestään lasten tulisi oppia. (Nodelman 2008, 4–5). Lastenkirjallisuus kehittyi siis siihen suuntaan, mitä sen odotetaan olevan.

Mitä lastenkirjallisuudelta odotetaan? Bettelheim (1984) kirjoittaa satujen jäävän lasten mieleen ja he voivat palata niihin kuuntelemisen jälkeen. Satujen hahmot ovat selkeästi kuvattuja ja usein niissä ei ole turhia yksityiskohtia. Satujen juoni on usein yksinkertainen, jotta lapsi ei hämmentyisi ja sadun opettavainen osuus jäisi ymmärtämättä. (Bettelheim 1984, 16.) Lastenkirjallisuuden merkityksellisyydestä lasten tunteiden kehitykselle on useita tutkimuksia (ks. esim. Fler & Hammer 2013; Heath, Sheen, Leavy, Young & Money 2005; Kokko 2012; Köngäs 2018).

Lastenkirjallisuutta ja tunnekasvatusta on tutkittu kirjallisuusterapeuttisesta näkökulmasta (ks. esim. Berns 2004; Heath ym. 2005; Suvilehto 2020). Kirjallisuuden hyöty (tai haitta) riippuu siitä, mitä kirjassa opetetaan (Savolainen 2011, 58). Kirjallisuusterapiaan liittyvistä tutkimustuloksista on mahdollista huomata, että vaikeita teemoja voidaan lähestyä lastenkirjallisuuden avulla. Kuolemaa käsittelevien lastenkirjojen tutkimusten pohjalta Berns (2004) ajattelee, että paras tapa selviytyä surusta on valmistautua siihen etukäteen. Arvola ja Mäki (2009, 53) kertovat pienen lapsen vaistoavat sadun tunnelmaa ja herkästi samastuvan sadussa esiintyviin hahmoihin. Vaikeita tunteita elämässään käsittelevä lapsi voi löytää vertaistukea kuvakirjan tarinamaailmasta (Kokko 2012, 14; Suvilehto 2020, 111). Kieli on keskeinen vuorovaikutuksen keino ja sosiaalisten taitojen kehityksen haasteet liittyvät usein

kielen kehityksen haasteisiin (Adenius-Jokivuori 2004, 200–203; Suvilehto 2020, 76).

Kuvakirjoja lukemalla voidaan kehittää sekä kielellisiä että sosiaalisia taitoja.

Ylönen (2003, 135) luonnehtii satua suorasanaiseksi tai runomuotoiseksi eheäksi kokonaisuudeksi, josta löytyy ainakin yksi todellisuudessa mahdoton asia. Asiat ilmaistaan usein etäännytettyinä, kuten eläinhahmojen kautta tai esittämällä asiat fiktiivisessä tapahtumapaikassa. Lastenkirjallisuudessa käytetään myös runollisuutta. Heikkilä-Halttunen (2015) määrittelee lastenrunojen kielen olevan rikkaampaa, värikkäämpää ja vaihtelevampaa kuin arkikieli. Runo auttaa keskittymisessä ja runot tarttuvat helposti lasten mieleen. Runonmuotoon kirjoitettua on siten helpompi muistaa, vaikka kaikki käytetyt ilmaisut tai sanat eivät olisi lapselle ennestään tuttuja. Hän kuvailee myös äänen vaihtelua käytettävän runonmuotoon kirjoitetussa tekstissä useasti lukemisen tehokeinona, terävöittäen kuulijan kuuloaistia. (Heikkilä-Halttunen 2015, 16, 17.)

Kirjojen sisältämä teksti jättää hyvin paljon asioita lukijan tai kuulijan mielikuvituksen ja oman tulkinnan varaan (Nodelman 2008, 13). Adenius-Jokivuori (2004, 195) nostaa esille lasten kielellisen kehityksen vaikutukset lapsen kykyyn ilmaista tunteitaan sanallisin keinoin. Lapsella tulee olla käytettävissä erilaisia keinoja kommunikoinnin tukena.

Varhaiskasvatuksessa kielelliset tuen tarpeet ovat yksi yleisimmistä tuen tarpeista (Adenius-Jokivuori 2004, 204). Satujen kuunteleminen on haasteellista, jos ei ymmärrä kuulemaansa. Rytmisten riimien ja lorujen käyttäminen auttaa hahmottamaan tekstiä sekä auttaa lasta muistamaan kuulemaansa (Adenius-Jokivuori 2004, 203–204).

Kotimaisia tutkimuksia lastenkirjallisuudesta tunnekasvatuksen tukena löytyy muutamia tältä vuosisadalta. Heikkilä-Halttunen (2010) *Minttu, Jason ja Peikonhäntä. Lasten kuvakirjoja kipeistä aiheista* -teos esittelee suomalaisen ongelmalähtöisen kirjallisuuden historiaa ja teemoja. Mustola (2014b, 186) uskoo lastenkirjallisuuden voivan auttaa vaikeiden tunteiden käsittelyssä antamalla erilaisia ratkaisumalleja ja tarjoamalla vertaistukea. Heinimaa (2001, 152) on samoilla linjoilla kirjoittaessaan lastenkirjallisuuden yhdeksi tehtäväksi erilaisten asioiden, tunteiden ja kokemusten käsittelemisen.

Lastenkirjallisuus on nähty lapsilähtöisenä tapana käsitellä vaikeita asioita. 1990-luvulla ongelmalähtöisen lastenkirjallisuuden määrä on selvästi kasvanut. Kasvun syynä on ollut huoli lasten psyykkisestä ja fyysisestä pahoinvoinnista. Ongelmalähtöisillä lastenkirjoilla tarkoitetaan kuvituksellaan ja kerronnallaan vakaviin asioihin tai erilaisiin elämässä eteen tuleviin ongelmiin kantaa ottavia teoksia. (Heikkilä-Halttunen 2010, 17.) Tarkoituksena on

tarjota lapsille konkreettista apua erilaisiin ongelmallisiin tai jopa traumaattisiin arjen tilanteisiin (Heath ym. 2005, 567; Heikkilä-Halttunen 2010, 18). Hämäläinen ja Mäki (2009, 55–57) kiinnittävät lisäksi huomiota satuhetkeen, jonka tulisi olla rauhallinen ja mukava.

Ongelmalähtöisen kirjallisuuden avulla voidaan käsitellä moraalisesti vaikeita tai arkipäiväisiä ja ohimeneviä asioita (Mustola 2014b, 171). Mustola (2014b) on tutkinut lastentarhanopettajien käsityksiä lastenkirjoista. Tutkimuksessa lastenkirjojen koettiin lisäävän lasten ymmärrystä käsiteltävistä asioista. Heikkilä-Halttunen (2010) tutkimusten mukaan ajatuksena on antaa lapselle tietoa, jonka avulla hän pystyy ymmärtämään tilanteita. Aina tämä uusi tieto ei välittömästi lohduta lasta. (Heikkilä-Halttunen 2010, 278–279.) Tästä syystä tyypillisesti ongelmalähtöisissä lastenkirjoissa on onnellinen loppu, jolloin lapselle jää ajatus, että tilanteesta on mahdollisuus selvitä (Heikkilä-Halttunen 2010, 282; Mustola 2014b, 177). Lisäksi kirjat vähentävät vaikeisiin asioihin liittyvää hämmennystä tai pelkoa (Mustola 2014b, 186–187).

2000-luvulla, jolloin lapsille suunnattujen kirjojen aiheeksi uskallettiin ottaa kipeitä aiheita, erilaisten asiantuntijatahojen kustantamat täsmäaiheiset lastenkirjat lisääntyivät (Heikkilä-Halttunen 2010, 18). Kirjojen teemat eivät enää liittyneetkään arkisiin asioihin, vaan sellaisiin, joka auttaa lasta käsittelemään vaikeita tapahtumia ja tilanteita (Mäki & Arvola 2009, 29). Kaikki elämän ilmiöt, pienintä yksityiskohtaa myöten, kelpaavat kuvakirjan aiheeksi ja kuvakirja tuo lapsen ulottuville koko maailman (Heikkilä-Halttunen 2015, 49). Kasvattajat osaavat etsiä kipeistä aiheista kertovaa kirjallisuutta (Aerila & Kauppinen 2021, 135). Lapsen elämään liittyvää kirjallisuutta lukiessa aikuinen voi päästä käsiksi lapsen käyttäytymisen takana oleviin syihin. Lukemistilanteessa lapsen on helpompi sanoittaa tunteuksiaan saadessaan esimerkkejä tunteiden, esimerkiksi surun, näkymisestä ja tuntumisesta kirjan hahmon näkökulmasta. (Köngäs 2018, 196.)

Fleer ja Hammer (2013) sekä Heinimaa (2001) nostavat lastenkirjallisuuden roolin tärkeäksi lasten tunnekasvatuksessa. Kuvakirjaa katsellessaan ja kuunnellessaan kuuliija kokee monia tunnekokemuksia. Lapsen samastuessa kirjan hahmoon ja sen tunteeseen hän oppii samalla käsittelemään tunnetta. (Fleer & Hammer 2013, 248–249; Heinimaa 2001, 152.) Aerila ja Kauppinen (2021, 249) esittävät samastumisen voivan liittyä tutunolaiseen tapahtumaan, hahmoon tai ympäristöön. Samastuessaan lapsi oppii erilaisia tunteita ja kokemuksia, joista hän saa apua samanlaisen tilanteen tullessa eteen (Ylönen & Heikkilä-Halttunen 2017, 99–100). Sadun kautta lapsella on mahdollisuus kokea sellaisia asioita, joihin ei

todellisuudessa ole tilaisuutta (Kokko 2012, 321). Kirjoista on mahdollisuus saada vertaistukea (Mustola 2014b, 171). Varhaiskasvatuksessa satujen käyttö on osa arkea ja sadun voi valita lasten kehitysvaiheiden tai tarpeiden mukaisiksi. Toisinaan voi olla hyvä huomioida yhden lapsen elämäntilanne ja valita satu juuri hänen tunnetaitojaan tukevaksi. (Aerila & Kauppinen 2021, 136; Hämmäinen & Mäki 2009, 52–53.)

Lastenkirjoilla on pitkä perinne vaikeiden asioiden esille ottamisessa. Lasten kuvakirjoja luodaan moniin eri tarkoituksiin ja eri-ikäiselle kuulijakunnalle. Aikuisen käsitykset lapsuudesta vaikuttavat kirjojen sisältöön. Kirjoja lukevilla kasvattajilla on suuri vastuu valitessaan lapsille sopivia kirjoja. Tunnetaitojen opettamisen tärkeyden tunnistamisen myötä ja ongelmalähtöisten kirjojen lisääntyessä kirjojen valinta vaikeutuu. Varhaiskasvatuksen työntekijät kaipaavat tutkimukseen perustuvaa tietoa sopivasta kirjasta tai kirjasarjasta. Kirjoissa ja kirjasarjoissa surua voidaan lähestyä eri näkökulmista.

4.1 Suru lastenkirjallisuudessa

2000-luvulla lastenkirjoissa on rohkeasti käsitelty vaikeita aiheita, eikä enää koeta olevan aiheita, joista lapsille ei voisi kirjoittaa (Heikkilä-Halttunen 2010, 18, 287). Kuvakirjoissa lapsisankari voi avoimesti näyttää tunteensa pelkäämättä tunnesiteen katkeamista vanhempansa (Heikkilä-Halttunen 2015, 50). Kuvakirjat tuovat erilaiset ilmiöt ja vaikeat tunteet, kuten surun, turvallisella tavalla jokaisen lapsen tietoisuuteen (Aerila & Kauppinen 2021, 134–136; Heikkilä-Halttunen 2010, 18; Heikkilä-Halttunen 2015, 52). Lapsi oppii tunnistamaan ja ymmärtämään tunteitaan satujen kautta (Heath ym. 2005, 563).

Lastenkirjallisuuden tarkoitus on, ongelmakeskeisyydestä huolimatta, opettaa lapselle, että ongelmasta on mahdollista selvitä (Heikkilä-Halttunen 2010, 282). Kirjat tulisi valita kuulijaa ajatellen; mitä pienempi lapsi, sitä selkeämpi satu ja satuhetki (Hämmäinen & Mäki 2009, 53–56). Vaikeaksi todetut tunnetilat, kuten suru, kuvataan lastenkirjoissa aaltomaisina tunnetiloina. Tarkoituksena on kuvata surua aiheuttavan aiheen tuleamista vähitellen sinuiksi lapsen ajatuksissa. Lastenkirjojen suppean sivumäärän takia surun prosessin kaikkia vaiheita ei voi tuoda esille. (Heikkilä-Halttunen 2010, 282.)

Yksi ongelmakeskeisten aiheiden käsittelyn etu kuvakirjojen kautta on se, että lapsi voi etäännyttää vaikean aiheen ja käsitellä sitä turvallisesti (Mustola 2014b, 171). Kirjallisuuden avulla voi käsitellä vaikeita aiheita niin, että lapsella on mahdollisuus samastua tarinassa seikkaileviin henkilöihin ja tapahtumiin (Rozalski ym. 2010, 34). Heikkilä-Halttunen (2010,

280) mainitsee, että vaikkei lapsi löytäisi kirjasta samastumispintaa, hän näkee erilaisia elämäntyyplejä ja saa näin laajemman näkemyksen todellisuudesta. Aro ja Siiskonen (2004, 167) kirjoittavat tuttujen toimintojen ja kirjojen käyttämisen lisäävän lapsen hallinnan tunnetta. Tutut hahmot vaikuttavat samalla tavalla. Lapsi kykenee paremmin samastumaan kirjan hahmoon ja käsittelemään vaikeaa aihetta hahmon ollessa tuttu. Usein ongelmalähtöinen kuvakirjallisuus on sellaista, että se vaatii kuulijalta melko laajaa kielellistä valmiutta (Heikkilä-Halttunen 2010, 285; Heikkilä-Halttunen 2015, 56). Vaikka kielelliset valmiudet olisivat hyvät Aerila ja Kauppinen (2021, 136) muistuttavat joillekin lapsille olevan hyödyllistä surun lievenemisestä kertovan kirjallisuuden lukemista useaan kertaan.

Ongelmakeskeisen kirjallisuuden lisääntytyä on lastenkirjojen teksteihin ja kuvituksiin kiinnitetty enemmän huomiota. Kirjojen tekijöiden koulutustausta ja kokemukset vaihtelevat, joten kirjojen anti lapselle voi myös vaihdella. Lapsilukija huomioi ennen kaikkea kuvat, etenkin jos hänen kielellinen valmiutensa ei riitä ymmärtämään luettua tekstiä. Lastenkirjoissa hyödyllisiä olisivat kirjat, joiden kuvat avaisivat surun kokemusta lapselle enemmän.

4.2 Lasten kuvakirjojen kuvituksen merkityksestä

Lasten kuvakirjallisuudessa kuva ja sana ovat kiinteästi kietoutuneet toisiinsa. Vaikeiden asioiden käsittelemisessä kuva saattaa kirjassa olla kantavassa tai pehmentävässä roolissa. (Heikkilä-Halttunen 2010, 16.) Teoreetikot, kirjailijat ja kuvittajat ovat esittäneen oman kantansa kuvien ja tekstin dialogiin (Ylimartimo 2001, 81). Nämä kannat ovat ristiriitaisia. Nimittäin Bruno Bettelheimin (1984) mielestä satua ei tulisi kuvittaa ollenkaan. Kuvitus kahlitsee kirjan lukijan ja kokijan mielikuvituksen. Hän ajattelee tarinoiden ja satujen olevan mielikuvituksen lähteenä ja kehittävän sitä, kun lapsi saa itse ajatuksissaan kuvittaa kuulemaansa. Virikkeelliset kuvat passivoivat ajattelua ja mielikuvitusta, suunnaten sen pois lapsen omasta tulkinnasta. Satu menettää persoonallisen merkityksen kuvittajan mielikuvituksen vaikuttaessa lapsen mielikuvitukseen. (Bettelheim 1984, 75.) Kuvitustaiteen tukija Anja Hatva (1997, 35) taas ajattelee, että kuva on yllyke mielikuvitukselle. Kuvittaja voi jättää henkilöitä tai tilanteita kuvittamatta, jolloin lukija tai kuulija täyttää aukon mielikuvituksellaan (Ylimartimo 2001, 81). Kuvitus lisää tekstiin jotain sellaista, mitä ei muuten tiedetä (Mikkonen 2005, 56). Lapsi ”lukee” kuvaa samalla kuin aikuinen lukee tekstiä (Heikkilä-Halttunen 2010, 16).

Kuvitus nähdään lastenkirjallisuudessa kerronnallisuuden ja esittävyiden muotona (Laukka 2001, 64). Kuva ja kerronta nivoutuvat yhteen tavalla, jonka takia kumpikin osa on

huomioitava erikseen ja kokonaisuutena (Heinimaa 2001, 144). Heikkilä-Halttunen (2015, 40) painottaa, että kuvakirjan ollessa laadukas teksti ja kuva täydentävät toisiaan antaen tarinalle jotakin uutta. Kuvakirjan avulla lapsi tutustuu kirjailijan ajatusmaailmaan, joka voi erota hänen elämänpiirinsä ajatusmaailmasta. Lapsi pääsee osaksi siitä, mitä kirjailija ajattelee maailmasta, eettisestä näkemyksestä ja ihmisyydestä. (Laukka 2001, 63.) Kuvat ovat tärkeä vaikuttamisen väline (Heinimaa 2001, 144; Mikkonen 2005, 345). Kuva vaikuttaa lapsen tunteisiin tekstiä paremmin (Laukka 2001, 65). Lisäksi lapsi voi itsenäisesti palauttaa tarinan mieleensä katsellessaan kirjan kuvia (Heikkilä-Halttunen 2010, 16).

Kuvakirjaa lukiessa aikuinen yleensä olettaa, että teksti kertoo, mitä kirjassa tapahtuu. Sanat antavat vain näkökulman kuvien kerronnalle. Kuvan ja sanan suhdetta voidaan tarkastella tapauskohtaisesti. (Mikkonen 2005, 332.) Kieli itsessään ei ole kertomuksen edellytys (Mikkonen 2005, 184). Toisaalta kuvakirjassa on mahdollista hyödyntää kuvan ja sanan vastakohtaisuutta (Mikkonen 2005, 361). Ylimartimo (2001) ja Mikkonen (2005) esittelevät ruotsalaisen kuvakirjojen tutkija Ulla Rhedinin (1992) *Bilderboken: på väg mot en teori - väitöskirjassa* käytetyn luokituksen, jossa kuvitetut kirjat jaettiin kolmeen päätyyppiin. Luokituksessa on tutkittu kuvituksen ja tekstin suhdetta sekä kuvittajan intentiota. Kirjan kuvittajan ollessa tekstille uskollinen, ja kuvittaessaan sadun ratkaisevia käännekohtia, puhutaan **kuvitetusta kirjasta eli eepisestä kuvakirjasta** (den episka bilderboken). **Laajennetussa kuvakirjassa** (den expanderande texten) tekstiä on hyvin vähän ja kuva laajentaa tarinaa, kertoen siitä jotakin lisää. Näissä kirjoissa sama henkilö toimii kuvittajana ja kirjoittajana tai yhteistyö on hyvin tiivistä. **Alkuperäisessä eli varsinaisessa kuvakirjassa** (den genuina bilderboken) taas kuva ja teksti kulkevat käsi kädessä, kumpaakaan ei olisi ilman toista. (Mikkonen 2005, 332; Rhedin 1992, 15; Ylimartimo 2001, 81–82.)

Kuvitetun kirjan ja laajennetun kuvakirjan ero ei aina ole selvä. Kuvakirjassa olevat kuvat voi vaihtaa tai jättää kokonaan pois ilman, että sillä on vaikutusta tekstiin. Kuvat ovat siis tekstille alisteisia. Laajennetun ja varsinaisen kuvakirjan ero taas useimmiten syntyy subjektiivisen tulkinnan pohjalta. (Mikkonen 2005, 332.) Tutkimusaineistona olevat kirjat ovat alkuperäisiä eli varsinaisia kuvakirjoja. Parhaimmillaan kuva tarjoaa katselijalle visuaalisen elämyksen, pahimmillaan kuva hämmentää kokijaa (Ylimartimo 2001, 80). Kuvittaja vaikuttaa lapsen mieleen värien, viivojen, muotojen ja luomiensa hahmojen kautta (Laukka 2001, 64). Kuvakirjojen kuvittaja voi olla sama tai eri henkilö kuin kirjan kirjoittaja. Yhden henkilön ollessa kyseessä vältetään ongelmalta, jossa kuvitus ja teksti eivät kohtaa. Toisinaan henkilö on saattanut tuottaa tekstin ja kuvat eri aikoina tai eri lähtökohdista. Tällöin voi tulla tilanne,

ettei muista tai muistaa väärin kirjoittamaansa tai kuvittamaansa ja syntyy dialogikonflikti. Kuvittajan rooli voi olla myötä- eli kanssakuvittelija, joka tukee ja rikastaa kerrontaa. Kuvittajaa, joka reippaalla kädellä yli- tai ohirikastaa, nimitetään mielikuvittelijaksi. Tällöin kuvittaja vie kuvituksen fantasiamaailmaan, jossa kuva voi elää omaa elämäänsä tekstin ulkopuolella. (Ylimartimo 2001, 80–81.) On tilanteesta riippuvaista rajoittaako vai rikastaako kuva tekstiä (Ylimartimo 2001, 83).

Ylimartimo (2001, 90) selittää, että kuvittajan on kyettävä kuvittamaan abstrakteja seikkoja, kuten metaforia eli kielikuvia ja metamorfooseja eli muodonmuutoksia. Metaforien kuvituksessa tulee käyttää harkintaa, etenkin alle kaksivuotiaat lapset ymmärtävät ne kirjaimellisesti (Heikkilä-Halttunen 2010, 196). Kuvituksen avulla on vaikea esittää kaksoismerkityksiä (Mikkonen 2005, 220), mikä lisää mahdollisuutta ymmärtää asiat kirjaimellisesti. Erkkilä (2003, 27) nostaa esille vielä erilaisten symbolien ja vertauskuvien merkityksen kirjojen kuvituksessa. Symbolinen käsittelytapa voi helpottaa lapsen samastumista kirjassa seikkailevan hahmon surun tunteeseen. Samastuminen voi tapahtua, lapsen kehitystason mukaan, niin, että lapsi ymmärtää aiheesta vain sen verran kuin on kypsä ymmärtämään. (Kokko 2012, 168.)

Kuvittaja käyttää sommittelua ja värejä kääntäessään satua kuvalliseen muotoon (Ylimartimo 2001, 88). Kuvatilan jakaminen useammaksi kuvaksi lisää tarinallista vaikutelmaa (Rhedin 1992, 171). Tällöin kuvitus etenee lukusuunnassa (Ylimartimo 2001, 94). Sommittelullisia keinoja ovat lisäksi esimerkiksi erilaisten kehysten ja perspektiivien käyttö, mittasuhteet, kuten yksityiskohtien liioittelu, näennäisesti ristiriitaisten seikkojen yhdisteleminen, epäluonnollisten värien käyttö, kuva kuvassa -rakenne ja avoin talo -konstruktio, jossa kuvassa nähtävä talo on avattuna sivusta päin niin, että katsoja näkee yhtä aikaa ulko- ja sisätilan ja kaikki talon huoneet. Lisäksi voidaan arvoperspektiivin mukaisesti kuvata tärkeämpiä asioita isompina kuin vähemmän tärkeät asiat tai käyttää täytefigureja, jotka voivat olla tekstistä riippumattomia elementtejä ja esiintyä teoksessa olematta varsinainen roolihahmo. (Ylimartimo 2001, 87–89.) Kuvittajalle ominaisen tyylin voi lukea metodiksi. Tähän tyyliin vaikuttaa kuvitettavan kohteen lisäksi ajalle ominainen taidettyli. (Ylimartimo 2001, 84, 87.)

Toisaalta kielen suhde kuvaan on itsessään metaforinen (Mikkonen 2005, 225). Kuvakirjalla on suuri merkitys tunteiden tunnistamisen opettelussa. Kirjojen kautta lapsi oppii muun muassa empatiaa ja lukeminen varhaislapsuudessa lisää taitoa tulla toimeen erilaisten

ihmisten kanssa sekä lapsen sanavalmiutta. Sosiaalisilla lapsilla on tutkitusti laaja tunnesanasto, joka auttaa empaattisessa suhtautumisessa. Edellä mainituista syistä tunnekasvattamisesta on tullut erityisen suosittu teema kuvakirjoissa. Kotimaisen kirjallisuuden lisäksi on ilmestynyt paljon käänöskuvakirjoja. (Heikkilä-Halttunen 2015, 49.) Saduissa kerrotaan sanojen ja kuvien avulla todellisista asioista. Lapsen on helpompi löytää lohtua kirjoista, jotka eivät tule liian lähelle hänen omaa elämäänsä. Tästä syystä lapsi usein samastuu kirjoihin paremmin, jos niiden päähenkilö toimii ihmisten tavoin olematta ihminen. (Ylönen 2003, 135.) Useimmiten tähän tarkoitukseen käytetään erilaisia eläinhahmoja. Kuvakirjojen avulla lapsi oppii kuvallisen kielen vaikutuksesta eläytymiseen, havainnointiin ja tunteisiin (Heinimaa 2001, 144).

Seppä (2012) pohtii, kuka lopulta muodostaa kuvan. On epäselvää, voiko kuvan ajatella olevan ilmiönä itsenäinen, katsojan ulkopuolinen, vai kenties kuvan näkijän ruumiillisen ja psyykkisen kokemusmaailman tuotosta. Hän ajattelee kuvan olevan monimutkainen, kulttuurinen vuorovaikutussuhde. Tällä hän tarkoittaa kuvan määrittelyyn tarvittavan useita tekijöitä. Kuvan määrittelyyn vaikuttaa kuvan vastaanottajan tapa lukea kuvaa, hänen tiedostamattomat kokemuksensa, kulttuuriset järjestykset ja erilaiset kielelliset järjestelmät. (Seppä 2012, 17–19.) Kuvan merkitys ei ole yksinkertainen, vaikka se siltä aluksi vaikuttaa. Kuvan tekijään vaikuttavien seikkojen lisäksi kuvan ymmärtämiseen ja tulkintaan vaikuttaa kuvan lukijan menneisyys ja kyky lukea kuvaa.

Kuva ja sana voivat yhdessä tarkentaa toistensa merkityksiä. Toisaalta ne voivat törmätä, jolloin lukija täyttää kuvallisen tai sanallisen elementin aukot omilla tulkinnoillaan. Aukot täyttyvät usein laajemmasta viitekehuksesta, yleensä kertomuksen kokonaisuudesta. Vuorovaikutuksen teho sanan ja kuvan kesken perustuu pitkälti niiden eroon tai yhtäläisyyteen. (Mikkonen 2005, 7, 56.) Tässä tutkimuksessa etsin kuvakirjojen kuvista surun merkityksiä. Mitchell (1994) kokee, että kirjan lukijan tulisi lähestyä teoksia, joissa on tekstiä ja kuvia, herkästi ja avoimena. Hän pohtii kuvan ja tekstin suhdetta: kuva synnyttää mielikuvien kautta puhetta ja teksti taas mielikuvia. Merkitykset voi ilmaista molemmilla tavoilla tai käyttäen vain jompaakumpaa. Toiset asiat haluamme nähdä, toiset kuulla tai lukea. (Mitchell 1994, 90.) Mikkonen (2005, 38–39) muistuttaa, että käännettäessä kuva kieleksi, kuvaus sisältää jo tulkintaa kuvasta. Kuvakirjoissa kuvat täydentävät tekstiä, joten kuvista on tulkittavissa muutakin kuin tekstissä ilmaistut asiat. Näin on etenkin tutkimukseni Jukka Hukka -kirjoissa, koska joidenkin sivujen tekstin osuus on hyvin vähäinen. Mikkonen (2005,

264, 280–283) miettii kuvan toimimista ainoastaan tekstin lähtökohtana antaen kuvalle lisämerkityksiä.

Kuva ja sana voivat yhdessä täydentää toistensa merkityksiä. Kuvakirjan kuvitus lisää tekstiin sellaista, mitä tekstistä ei saa selville. Kuvat kiinnittävät huomion johonkin tapahtumaan, vaikuttaen kertomuksen ymmärtämiseen. Toisaalta teksti kasvattaa, laajentaa kuvaa ja ohjaa kuvan katsomista. (Mikkonen 2005, 56.) Kuvakirjan teksti voi olla suorasukaista ja tapahtumat etenevät ytimekkäästi. Kuvailu jää vähäiseksi ja monimutkaiset tapahtumasarjat kerrotaan hyvin pelkistetysti. Kuvitus täyttää tämän aukon kertomalla, miltä ympäristö näyttää ja millaisia tunteita se herättää. Kuvitus on useimmissa kirjoissa tekstiä vivahteikkaampaa ja monipuolisempaa. (Nodelman 2008, 9–10.) Heinimaa (2001, 143–144) ajattelee kuvakirjoissa painopisteen olevan tekstin ja kuvan vuorovaikutuksessa, kuvien puhuessa kuvallista ja tekstin verbaalista kieltä.

Asiantuntijoiden käsitykset lastenkirjojen kuvittamisesta ovat ristiriitaisia. Kuvan ja sanan suhde koetaan niin merkitykselliseksi, että tutkimukseni analyysissä otan huomioon ne molemmat. Kuvittajan käyttämä sommittelu, metaforat ja värit vaikuttavat oleellisesti siihen, miten kuvakirjan tarina piirtyy kuulijan mieleen. Kuviin voi esimerkiksi lisätä turvallisuutta tuovia elementtejä tarinan ollessa pelottava tai murheellinen. Näitä elementtejä lähdän tässä tutkimuksessa etsimään, seuraavaksi esittelemilläni tutkimuskysymyksillä.

5 Tutkimuskysymykset

Lastenkirjallisuuden on todettu olevan merkityksellistä lasten tunteiden kehitykselle (Fleer & Hammer 2013; Heath ym. 2005; Köngäs 2018). Väitöskirjastasoista tutkimusta lasten kuvakirjoista löytyy kuitenkin yllättävän vähän. Suvilehto (2020) on tutkinut kuvakirjoja kirjallisuusterapeutisesta näkökulmasta todeten, että vaikeitakin aiheita on turvallista käsitellä lasten kanssa kirjallisuuden avulla. Berns (2004) on tutkinut kuolemaan liittyvien lastenkirjojen kirjallisuusterapeuttisia keinoja auttaa lasta selviytymään surun kokemuksista. Kuvakirjojen kokonaisvaltaista analysointia löytyy Haposelta (2007), jonka tutkimus painottui kuvan ja sanan yhteismerkitykseen etsien liikkeen ja pysähdyksen poetiikkaa. Ylönen (2016) on tutkimuksessaan käsitteellistänyt kolmen kuvakirjan kauhun estetiikkaa.

Kokko (2012) tavoitteli mahdollisuutta nähdä surevan lapsen mieleen sanan ja kuvan vuorovaikutuksen kautta. Tutkimuksessa analysoitiin sitä, miten kirjoissa rakennetaan lapsen selviytymistä menetyksen jälkeen. Tarinamaailman todettiin antavan surevalle lapselle samastumiskohteen, vertaistukihahmon. (Kokko 2012.) Surun tunnetta kokonaisvaltaisena kokemuksena on tutkinut Pulkkinen vuonna 2016 ilmestyneessä väitöskirjassaan, jossa analysoitiin kirjeitä. Suru näyttäytyi tabuna, joka on kuolemaakin merkittävämpi. Hän oli tutkimuksen tuloksista huolissaan, koska aineiston perusteella kulttuurisista kahlitsevista suremisen tavoista voi päästä eroon vain tietoisesti ponnistelemalla. (Pulkkinen 2016.)

Aikaisemmissa tutkimuksissa on todettu surevan lapsen tukemisen tärkeys ja yksittäisten kuvakirjojen hyödyllisyys ja merkityksellisyys tunnekasvatuksessa. Tämä tutkimus täydentää aikaisempia tutkimuksia huomioimalla lasten kuvakirjoista myös surun tunteen prosessin kuvaukset. Lisäksi tutkimuksen vertailevalla asetelmalla saadaan uutta tietoa kokonaisten kuvakirjasarjojen kuvituksen ja tekstin eroista ja yhtäläisyyksistä surun tunteen kuvauksissa. Tutkimuksen tarkoituksena on tarkastella kahta lasten kuvakirjasarjaa tutkien kuvakirjojen luomaa todellisuutta surusta ja surun käsittelyn keinoista. Tutkimuksen tavoitteena on löytää kuvakirjoista kuvauksia surun tunteen ilmenemisen syistä, surun prosessin etenemisestä ja surun käsittelyn keinoista.

Tutkimuskysymyksiksi muodostuivat:

1. Miten surun tunne ilmenee kuvakirjasarjoissa?
2. Miten surun prosessia kuvataan kuvakirjasarjoissa?
3. Millaisia keinoja kuvakirjasarjoissa esitetään surun käsittelyyn?

6 Tutkimuksen toteutus ja käytetyt menetelmät

Tutkimuskysymysten pohjalta pyrin kuvakirjoista nostamaan esille, kuinka kirjailijat ja kuvittajat ovat kuvanneet surun tunteen ilmenemistä, surun prosessia ja surun käsittelyn keinoja. Tarkastelen, kuvaan ja pyrin ymmärtämään tutkimuskohteena olevaa ilmiötä (Denzin & Lincoln 2011, 4). Happonen (2007, 12) kuvailee kuvan ja sanan yhdistävän kirjallisuuden olevan haastava tutkimuskohde. Tässä tutkimuksessa käytin yksinkertaisia menetelmiä, joilla pyrin ymmärtämään, mitä lukija kuulee ja näkee kuvakirjassa. Tutkimusasetelmani oli vertaileva, koska aineistona oli kaksi kuvakirjasarjaa.

Luvun aluksi kerron aineiston valinnasta sekä esittelen käytetyn aineiston. Käsittelen tutkimukseni metodologiaa ja kuvailen käyttämiäni analyysimenetelmiä. Kerron lyhyesti tekstin tulkinnassa käyttämästäni teoriaohjaavasta sisällönanalyysistä ja kuvien analysoinnissa käyttämästäni menetelmästä: Panofskyn sisällönanalyysistä sekä konnotatiivisesta kuva-analyysistä. Laadullisten tutkimusmenetelmien avulla aineistosta on mahdollista saada kuvailevaa tietoa ja ymmärtää paremmin tarkasteltavaa ilmiötä (Denzil & Lincoln 2011, 4). Tutkimukseni sisältää näiden laadullisten menetelmien lisäksi pienen määrällisen osuuden, jossa vertailen surun ilmenemisen ja surun käsittelyn keinojen kuvausten jakautumista kirjasarjojen kesken. Luvun lopuksi kuvailen analyysin vaiheet.

6.1 Tutkimusaineisto ja sen valinta

Tutkimusaineiston valitsin kriittisesti. Etsin tutkimukseeni kahta tunnekasvatukseen suunnattua lasten kuvakirjasarjaa, joihin en ollut aikaisemmin tutustunut. Aluksi tutkin kirjoja Loisto-kirjastoissa ja listasin kaikki löytämäni tunnekasvatukseen liittyvät kirjat. Erilaisia kuvakirjasarjoja löytyi 14. Tämän jälkeen etsin kirjojen takakansista ja kirjoja esitteleviltä verkkosivuilta tietoja siitä, kuinka monta kirjaa sarjassa on ilmestynyt. Laadullisen tutkimuksen yksi luonnehtiva piirre on aineiston valitseminen harkinnanvaraisesti (Eskola & Suoranta 2014, 18). Valitsin kirjasarjat tutkimatta niiden sisältöä, koska en halunnut esikäsityksen vaikuttavan analysointiin. Vertailin kirjasarjoissa ilmestyneiden kirjojen määriä, jotta kirjasarjat olisivat vertailukelpoisia. Päädyin seuraaviin kahteen kuvakirjasarjaan.

Valitsin tutkimukseeni kotimaisen Fanni-sarjan, josta oli tutkimusta aloittaessani ilmestynyt viisi (5) kuvakirjaa. Sarjan ovat kirjoittaneet Julia Pöyhönen ja Heidi Livingston. Kirjoittajat ovat vanhemmuuden ja lasten kehityksen tukemiseen erikoistuneita psykologeja. He ovat kehittäneet erilaisia tunnetaitovalmennuksia perheille, päiväkodeille ja perheneuvoloille.

Toiseksi valitsin Jukka Hukka -sarjan, josta suomeksi on käännetty kuusi (6) kirjaa. Kirjat on kirjoittanut Avril McDonald ja kääntäjänä on toiminut Arja Pikkupeura. Avril McDonald on uusiseelantilainen kirjailija, joka kärsii lapsena alkaneista paniikkikohtauksista.

Omaehtoainen kokemus vahvoista ja tunnistamattomista tunteista lapsuudessa antoi hänelle sysäyksen kirjoittaa tunnekirjoja lapsille. Jukka Hukka -sarjasta jätin pois kirjan ”*Kiitollisuuden harjoittaminen*”, koska siinä on pelkästään harjoituksia ja tutkimukseni keskittyi tarinoihin. Jukka Hukka -kirjojen kuvitus on kuvataiteilija Tatiana Mininan käsialaa. Fanni-kirjojen kuvituksesta on vastannut taiteilija ja graafinen suunnittelija Linnea Bellamine.

Kummassakin kirjasarjassa oli siis viisi (5) tutkittavaa kirjaa. Kummankin kirjasarjan kirjat on kirjoitettu yksittäisiksi teoksiksi ja jokaisella on oma teema. Kirjojen lopussa olevat harjoitukset jätin tutkimuksen ulkopuolelle, koska olin kiinnostunut kuvakirjojen annista. Fanni-sarjan kirjat ovat ilmestyneet vuosina 2019–2020 ja Jukka Hukka -sarjan kirjat ovat ilmestyneet alkuperäiskielellä vuonna 2016 ja suomeksi käännettynä vuonna 2018. Molemmat lasten kuvakirjasarjat ovat siis varsin uusia ja aikaisempaa tutkimusta näistä kirjoista en tutkimusta aloittaessani löytänyt. Nämä seikat vaikuttivat kirjojen valintaan. Analysoitavia teoksia oli siis yhteensä 10 (n=10), kahdesta eri tunnekirjasarjasta. Toisen sarjan kirjat ovat suomalaisia ja toiset käännöskirjoja. Luettelo tutkimusaineistokirjallisuudesta löytyy sivulta 104. Punnitsin tarkasti mitkä teokset sopivat tutkimukseeni. Seuraavaksi esittelenkin tutkimukseni metodologiaa.

6.2 Tutkimuksen metodologia

Tutkimuksessa olennaista on kriittisesti pohtia mitä ja miten tutkitaan. Tieteenfilosofisten valintojen avulla on mahdollista päästä haluttuun lopputulokseen. (Denzin & Lincoln 2011, 4; Heikkinen, Huttunen, Niglas & Tynjälä 2005, 340–344.) Tutkimuksen aikana tutkijan on hyvä perehtyä tutkimusprosessia ohjaaviin metodologisiin ja ontologisiin kysymyksiin (Denzin & Lincoln 2011, 12). Kasvatustiedettä ei ole tarkoituksellista tiukasti jakaa määrälliseen ja laadulliseen tutkimukseen. Tutkimuksen tieteenfilosofisten lähtökohtien tarkastelu ja pohtiminen olisi tärkeämpää. (Heikkinen ym. 2005, 350.)

Tieteenfilosofisen lähestymistavan näkökulmasta katson, että tutkimuksessa on piirteitä hermeneutiikasta ja fenomenologiasta. Hermeneutiikka on tieteenfilosofian suuntaus, jossa merkitykset riippuvat ympärillä olevasta kulttuurisesta kontekstista ja kontekstista, josta käsin niitä tulkitaan (Patton 2002, 113). Tutkimuksessa tarkasteltiin surua kokemuksena ja sitä millaisia merkityksiä kirjasarjojen tekijät ilmiölle luovat. Surun tunnetta tarkasteltiin yrittäen

ymmärtää ja tulkita sitä kuvien ja tekstin kautta. Fenomenologia tarkastelee sitä, mikä ilmenee meille ympäröivästä maailmasta (Laine 2010, 30). Tutkimukseni maailman muodostivat kaksi lasten kuvakirjasarjaa. Laine (2010) tarkentaa, että hermeneutiikassa ja fenomenologiassa merkittäviä ovat merkityksen, kokemuksen ja yhteisöllisyyden käsitteet. Lisäksi huomiota kiinnitetään tutkijan omaan tulkintaan, ymmärtämiseen ja ennako-oletuksien tiedostamiseen. Tutkimuksen hermeneuttiseen ulottuvuuteen liittyy tutkimusaineiston ymmärtäminen ja tulkitseminen (Laine 2010, 29, 31). Oma tulkintani oli keskeisessä asemassa; tarkoituksena oli tarkastella kahden kuvakirjasarjan kuvauksia ilmiöstä.

Ontologia eli totuusteoria tarkastelee olemista, tutkittavan ilmiön ja todellisuuden luonnetta (Lincoln & Guba 1985). Se voidaan jakaa realismiin ja konstruktivismiin. Realismissa todellisuus pyritään löytämään sellaisena kuin se on, todellisuuden ollessa kaikille sama. (Heikkinen ym. 2005, 342.) Tämän totuuden korrespondenssiteorian mukaan teoria on totta, kun se vastaa todellisuutta, objektiivisia faktoja (Tuomi & Sarajärvi 2018, 134–135). Heikkinen ym. (2005, 342) määrittelevät konstruktivistisessä näkemyksessä todellisuuden rakentumisen riippuvan kielestä, kulttuurista, paikasta, ajasta, sosiaalisesta asemasta, aikaisimmista käsityksistä ja elämäkokemuksista. Konstruktivismia voidaan pitää realismin vastakohtana. Tutkimukseni uskomusjärjestelmä onkin sekä ontologialtaan että metodologialtaan konstruktivistinen.

Tutkimukseni ontologia on luonteeltaan sosiaalinen, ihmisten käsityksiin perustuva. Surun kokemukseen vaikuttavat ihmisen aikaisemmat kokemukset ja eletty elämä; se on subjektiivinen kokemus, jossa on samalla kulttuurinen ja sosiaalinen ulottuvuus (Pulkinen 2016, 13). Eskola ja Suoranta (2014, 16) huomauttavat, että tutkimustulosten voi ajatella olevan paikattomia, ajattomia sekä historiallisesti muuttuvia. Surun kokemus ja käsitteleminen voi olla kulttuurista riippuvaa, joten tämän tutkimuksen tulokset eivät ole tästäkään näkökulmasta katsoen yleistettävissä.

Tämän tutkimuksen aineistoa analysoitiin laadullisten menetelmien lisäksi määrällisesti. Tutkimuksen päätyminen monimenetelmälliseksi oli käytännöllinen valinta, vaikka asiaa voi katsoa myös tieteenfilosofisesta näkökulmasta. Heikkinen ym. (2005, 341) kuvaavatkin kvalitatiivisen ja kvantitatiivisen tutkimuksen jyrkkää erottelua ”metodologiseksi naivismiksi” ja erilaisten tutkimusotteiden vastakkainasettelua ei pidetä tutkimukseen kuuluvana. Tutkimusotteita käytettiin tässä tutkimuksessa toisiaan täydentävästi niin

sanottuna menetelmätriangulaationa. Tulososuuteen olen kirjoittanut eri menetelmillä analysoimani tulokset yhteen, toisiinsa kietoutuneiksi.

6.3 Teoriaohjaava sisällönanalyysi

Tutkimukseni toteutustapa oli pääosin kvalitatiivinen eli laadullinen tutkimus. Tekstin tutkimisessa tutkimusmenetelmänä käytin teoriaohjaavaa sisällönanalyysia. Sisällönanalyysin avulla kuvataan sanallisesti rajattua dokumenttia (Tuomi & Sarajärvi 2018, 119). Valitsemani lastenkirjat toimivat työssäni rajattuina dokumentteina. Menetelmässä empiiristä aineistoa tarkastellaan tarkoituksena edetä kohti teoreettisempaa käsitystä tutkittavana olevasta ilmiöstä (Tuomi & Sarajärvi 2018, 117). Lisäksi sisällönanalyysillä aineistosta pyritään tunnistamaan keskeiset merkitykset ja sisällöt (Denzin & Lincoln 2011, 3; Patton 2002, 453).

Tuomi ja Sarajärvi (2018, 96) kertovat, ettei teoriaohjaavan sisällönanalyysin tarkoituksena ole testata olemassa olevaa teoreettista mallia, vaan lähteä teoreettisen viitekäsityksen avulla ideoimaan uutta ajattelua ja tulkintaa. Teoriaohjaavassa analyysissä yläkategoriat ovat teoriapohjaisia ja alakategoriat ovat aineistolähtöisiä (Tuomi & Sarajärvi 2018, 112). Tutkimuksessani nojaan surun käsitykset teoriaan. Etsin yläkategorioihin sopivia surun ilmenemismuotoja analysoitavista teksteistä, jotka jaoin aineistolähtöisesti alakategorioihin. Tutkimusaineistoni on verrattain pieni. Patton (2002, 230) muistuttaa laadullisen tutkimuksen tarkoituksena olevan suhteellisen pienen aineiston mahdollisimman tarkka tarkastelu. Tarkoituksena on ilmiön syvempi ymmärtäminen, ei tulosten yleistettävyys.

6.4 Panofskyn sisällönanalyysi ja konnotatiivinen kuva-analyysi

Taidehistorioitsija Erwin Panofsky on kehittänyt kolmitasoisien taiteentulkinnan metodin. Panofskyn teorian ensimmäisellä, esi-ikonografisella tasolla tutkitaan teoksen muotoaiheita ja tulkitaan niitä inhimillisen ja käytännöllisen tuntemuksen avulla. Toisella, ikonografisella, tasolla tutkitaan inhimillisen ja käytännöllisen tuntemuksen avulla kuvista muotoaiheet sekä aiheita, kertomuksia ja allegorioita eli kaksoismerkityksiä. Tällä tasolla tehtävä analyysi perustuu kirjallisiin lähteisiin ja niissä oleviin teemoihin. Lisäksi huomioidaan erilaiset teemaan liittyvät käsitteet. Nämä kaksi tasoa kuuluvat ikonografiaan. (Konttinen & Laajoki 2000, 151–152.) Ikonografian tavoitteena on analysoida ja tulkita kuvataiteesta merkityssisältöjä. Tällaisia sisältöjä voivat olla kuvan tapahtumat, henkilöt ja kuvan tematiikka. (Mikkonen 2005, 15–16.) Kolmannella, ikonologisella, tasolla pyritään määrittelemään teokseen sisältyviä symbolisia merkityksiä (Räsänen 2008, 174). Tällä

ikonologiaan kuuluvalla tasolla huomioidaan etenkin aate- ja kulttuurihistorialliset yhteydet (Konttinen & Laajoki 2000, 151–152).

Tässä työssä kuvien tulkintaa tehtiin kahden ensimmäisen tason mukaisesti, ilman kuvataiteen koulutusta ja sen tuomaa tietoa ja ammattitaitoa. Tarkoituksena oli löytää kuvista surun merkityksiä, kiinnittämättä huomiota kuvittajan tyyliin tai historiallisiin yhteyksiin. Räsänen (2008, 170–174) huomauttaa, että juuri toisella tasolla tulkitaan kuvan sisältö ja tunnesisältöä. Ikonografinen kuva-analysointi tuki teoriaohjaavaa sisällönanalyysia ja oli toteutettavissa tämän tutkimuksen puitteissa. Anttila (2005, 469) selittää triangulaatiolla tarkoitettavan useiden rinnakkaisten menetelmien ja rinnakkaisten tutkimusstrategioiden käyttämistä yhdessä tutkimuksessa. Kuvien tulkinnassa käytin Panofskyn sisällönanalyysin lisäksi semioottisen kuva-analyysin konnotatiivisen analyysin keinoja.

Semioottisessa kuva-analyysissa kuvaa tutkitaan neljän vaiheen kautta. Analyysin toisessa vaiheessa tutkitaan merkityksiä konnotatiivisen analyysin keinoin. (Räsänen 2008, 170–174.) Konnotatiivisessa kuva-analyysissa kiinnitetään huomiota kuvan assosiatiiivisiin merkityksiin, joita kuvan tulkinnan aikana tutkijan mielessä syntyy. Tutkijan oma asiantuntijuus ja kokemus sekä kulttuuriset tekijät vaikuttavat analyysiin. (Anttila 2005, 373.) Teoksessa kuvien koko, aukeaman sommittelu, kuvien kehykset ja värimaailma on valittu kerrontaa tukevaksi (Ylimartimo 2001, 81–82).

Vaikka semioottiset teoriat tuovat esille sanojen ja kuvien samankaltaisuutta, kuvilla ja sanoilla on omat merkityksensä (Happonen 2007, 218). Tutkimuksessa etsin surun ilmenemisen ja käsittelemisen keinojen merkkejä kuvista ja sanoista. Kuvien analyysissa pääpaino oli Panofskyn ikonografisessa sisällönanalyysissä. Tekstiä tukevien ja symbolisten merkityksien etsimisessä käytin konnotatiivista lähestymistapaa. Konnotatiivisen analyysin keinoja hyödyntäen kiinnitin huomiota sommitteluun, yksittäisiin symbolisiin merkityksiin ja värimaailmaan. Näiden tekijöiden huomioimisen koin tuovan lisäarvoa kuvien analyysille. Konnotatiivisen analyysin keinojen hyödyntäminen toi tutkimukseen semioottisen analyysin piirteitä.

6.5 Analyysin kulku

Analyysin aloitin lukemalla kirjat läpi tekemättä merkintöjä. Tässä vaiheessa tutkimusprosessia tarkoitukseni oli tutkia pelkästään kuvakirjojen tekstien luomaa käsitystä surun tunteen ilmenemisestä, surun prosessista ja surun käsittelyn keinoista. Havahduin

ajatukseen, että lukiessani näen kirjojen kuvat, joka saattaa vaikuttaa tulkintaani. Päädyin kirjoittamaan sanelun pohjalta kaikkien kirjojen tekstit tekstinkäsittelyohjelmaan. Keskityin analysoimaan tekstejä tutkimuskysymys kerrallaan lukemaani teoriaan nojaten.

Tutkiessani kuvakirjojen tekstejä ja lukiessani kirjallisuutta minulle selvisi, että ymmärtääkseni, miten surun kuvaukset rakentuvat, on minun tutkittava tekstin lisäksi kirjojen kuvituksia. Zambo (2005, 504) on havainnut tutkimuksissaan kirjoissa esiintyvien kuvien antavan lapsille laajemman oppimiskokemuksen kuin pelkästään tekstiä sisältävät kirjat. Tein tekstien analysoinnin valmiiksi ennen kuin aloitin kuvien analysoinnin. Kiviniemi (2015, 75) kirjoittaa laadullisen tutkimuksen olevan prosessi, jonka aikana tutkimuksen osa-alueet täsmentyvät. Koen, että päätökseni tutkia aluksi pelkkää tekstiä, oli oikea. Pystyin keskittymään tekstin analysointiin ja tekemään siitä johtopäätöksiä ennen kuin keskityin kuviin. Seuraavaksi esittelemäni analyysin kuvaus etenee kronologisessa järjestyksessä, eritellen tekstin ja kuvien analysoinnin.

6.5.1 Tekstin analyysi

Sanelun pohjalta kirjoitettua tekstimateriaalia kertyi analysoitavaksi yhteensä 26 sivua. Tästä eteenpäin tarkoitan teksteillä näitä tiedostoja. Sisällönanalyysissä lähdetään liikkeelle tutkittavan tekstin tarkastelusta (Alasuutari 1999, 40; Tuomi & Sarajärvi 2018, 123), joten aloitin tutkimalla jokaista teosta itsenäisenä kirjana. Aluksi tulee valita analysointia ohjaava analyysiyksikkö, kuten yksittäinen sana tai ajatuskokonaisuus (Elo & Kyngäs 2008, 108; Tuomi & Sarajärvi 2018, 122). Tutkimuskysymykseni mukaisesti lähdin etsimään teksteistä surun ilmenemistä kuvaavia sanoja ja lauseita, jotka toimivat analyysiyksikköinä.

Seuraavana vaiheena oli tekstin pelkistäminen eli redusointi (Alasuutari 1999, 40; Tuomi & Sarajärvi 2018, 123). Merkitsin teksteihin tarkempaa myöhempää tarkastelua varten kaikki ne kohdat, joissa henkilöhahmon kerrottiin olevan surullinen tai hahmo itse kertoi tuntevansa mielipahaa. Tällainen kuvaus oli esimerkiksi kirjasta ”...*kiipeää tammen oksalle pää riipuksissa.*” (Fanni ja levoton liikeri). Toinen kirjasarja on kirjoitettu runon muotoon käyttäen loppuriimejä. Tämä luonnollisesti vaikutti käytettyyn sanastoon ja minun tuli ottaa huomioon, milloin käytettiin metaforia. Esimerkiksi ”*Pilven synkeän varjoon, kun kellistyy hän...*” (Jukka Hukka ja lohikäärmevauva) metaforalla kuvattiin päähenkilön tunnetta, vaikkei tekstissä ole selkeää mainintaa tunteesta.

Poijula (2002, 43–51) muistuttaa muidenkin tunnetilojen, kuten kiukun, vihan ja pelon tunteen, olevan tapauskohtaisesti rinnastettavissa surun tunteeseen. Lilius, Worline, Dutton, Kanov ja Maitlis (2011, 3) lisäävät mielipahalla viitattavan laajaan skaalaan epämiellyttäviä subjektiivisia kokemuksia kuten kipu, ikävä, pelko, harmi, suru tai huoli. Surun tunne voi siis heijastua muina tunteina. Lähdin etsimään surun tunteen synonyymeja ja surun tunteeseen rinnastettavia tunnesanojen tekstiaineistosta. Merkitsin nämä teksteihin. Analyysiyksikkönä käytin Pattonin (2002, 4–5, 17–18) ohjeistuksesta vaihtelevasti sanaa, lausetta, ajatusta tai kokonaista ajatuskokonaisuutta. Tekstiaineistossa oli tässä vaiheessa merkittynä sekä surun suorat ilmaisut että surun synonyymit, jotka kuvasivat surun ilmenemistä. Sisällönanalyysin mukaisesti kirjoitin nämä kaikki merkityt kohdat uudelleen tiivistettyyn muotoon ja siirryin ryhmittelemään eli klusteroimaan sisältöä (Alasuutari 1999, 40; Tuomi & Sarajärvi 2018, 124).

Lähdin tarkastelemaan tutkimuskysymykseni mukaisesti surun ilmiön kuvauksia huolellisemmin. Merkitsin surun ilmenemisen aiheuttajat tekstiin eri väreillä. Jaoin löytämäni surun tunteen ilmenemismuodot teorialähtöisiin kategorioihin; surun psyykkisiin, sosiaalisiin ja fyysisiin syihin. Nämä kategoriat muodostin lukemani kirjallisuuden pohjalta. Tarkastelin surun tunteen aiheuttajia etsien eroja ja yhtäläisyyksiä, jotta kykenin rakentamaan teoriapohjaiseen jaotteluun aineistolähtöisiä alakategorioita. Osa surun aiheuttajista kuului useampaan kategoriaan ja lähdin luokittelemaan surun aiheuttajia vielä tarkemmin, erilaisiin alakategorioihin.

Totesin, että tämän ensimmäisen tutkimuskysymyksen tuloksia voisi olla hyödyllistä esitellä määrällisesti ja päädyin laskemaan ja raportoimaan montako kertaa surun aiheuttajat esiintyvät tekstissä. Tuomi ja Sarajärvi (2018, 135–137) kirjoittavat, että luokittelun jälkeen sisällönanalyysissä voidaan käyttää kvantifiointia, laskien montako kertaa sama asia esiintyy aineistossa. He jatkavat huomauttamalla, että tämä ei yleensä tuo pienessä aineistossa esille lisätietoa tai erilaista näkökulmaa. Patton (2002, 5) muistuttaa, että laadullisen aineiston löydöksiä voi esittää määrällisessä muodossa. Koin määrällisten tulosten esittämisen tarpeelliseksi kirjasarjojen vertailun ja surun aiheuttajien esiintymisen tutkimiseksi. Tämän jälkeen kirjoitin tulokset auki (ks. luku 7.1).

Toisessa tutkimuskysymyksessä etsin surun prosessin kuvauksia. Surun prosessia tutkin tunneälyn mallin mukaisesti (ks. luku 2.2). Tunneälyn mallin mukaisen ensimmäisen portaan, tunteen tunnistamisen, huomasin sisältyvän ensimmäiseen tutkimuskysymykseeni. Poimin

ensimmäisessä tutkimuskysymyksessä tekstiin merkitsemäni kohdat taulukkoon tunneälyn ensimmäiseksi portaaksi. Jatkoisin toisen tutkimuskysymyksen analyysia tutkien teksteistä tunneälyn toisen (tunteiden vaikuttavuus) ja kolmannen portaahan (tunteiden ymmärtäminen) mukaisia tunteen käsittelemisen tapoja, joilla autetaan lasta etenemään surun prosessissa (ks. luku 2.1). Tämän jälkeen etenin tekstin analysoinnissa kuten ensimmäisessä tutkimuskysymyksessä redusoiden ja klusteroiden tekstin. Luokittelin analysoitavat tekstit tunneälyn portaille. Kahdesta keskimmaisesta tunneälyn portaasta sain vastaukset kirjasarjojen surun prosessin etenemisestä. Seuraavaksi muodostin aineistolähtöisiä alakategorioita. Kirjoitin tulokset auki (ks. luku 7.2). Määrällisiä tutkimustuloksia en toisen tutkimuskysymyksen raportin yhteydessä esittele, koska ne eivät tuoneet uutta tietoa kirjasarjojen surun prosessista.

Kolmannen tutkimuskysymykseni mukaisesti erottelin tunneälyn viimeisen portaahan, tunteiden säätölemisen, erilliseksi. Olin kiinnostunut konkreettisista ohjeista ja neuvoista, joilla kirjoissa käsitellään surun tunnetta. Lähdin tarkastelemaan erilaisia kirjoissa kuvattavia keinoja siitä, miten surun tunnetta voidaan käsitellä erilaisissa tilanteissa. Tässäkin tutkimuskysymyksessä etenin ryhmittelemällä analysoitavaa tekstiä. Teoriapohjaiset pääkategoriat jaoin jälleen aineistolähtöisiin alakategorioihin. Pääkategoriat päätin muodostaa Grossin ajallisesti etenevän mallin mukaisiksi (ks. luku 2.1). Mallissa on viisi kategoriata, joihin jokaiseen aineistosta löytyi ainakin yksi surun käsittelyn keino. Yksi surun käsittelyn keino ei sopinut mihinkään teorialähtöiseen pääkategoriaan ja muodostin sille oman aineistolähtöisen pääkategorian. Seuraavaksi kirjoitin tulokset auki (ks. luku 7.3). Tässä tutkimuskysymyksessä koin perustelluksi esitellä määrällisiä tuloksia. Laskin erilaisten keinojen määrät ja jaoin ne taulukkoon, joka löytyy tulosluvun (luku 7) alusta.

6.5.2 Kuvien analyysi

Kuvien analysoinnin tein tekstin analyysin jälkeen. Tutkittavat kirjat ovat alkuperäisiä eli varsinaisia kuvakirjoja. Kirjoissa teksti ja kuva tukevat toinen toisiaan (Mikkonen 2005, 332; Ylimartimo 2001, 82). Tekstin ja kuvan yhteismerkitysten tutkiminen oli tutkimusongelmien kannalta tarpeellista. Happonen (2007, 152) luonnehtii kuvakirjojen kuvien olevan kirjassa jatkumo, joka vaikeuttaa yksittäisten kuvien analysointia. Lisäksi kieli ei ole hyvä tapa kuvata kuvan tarkkaa sisältöä, vaan se pelkistää visuaalista havaintoa (Mikkonen 2005, 386). Kuvien tulkinta on tutkimuksessani perusteltua, joskin haastavaa. Kuvien tulkinnassa etenin Panofskyn kuvien sisällönanalyysin kahden ensimmäisen tason mukaisesti (Konttinen &

Laajoki 2000, 151–152) huomioiden semioottisen ulottuvuuden konnotatiivisen kuva-analyysin keinoin.

Seppä (2012, 128) valottaa analysoinnissa kiinnitettävän aluksi huomion siihen, mitä kuva esittää miettien mitä kuvassa tapahtuu. Aloitin kuvien tutkimisen selaamalla kaikki tutkittavat kirjat läpi. Merkitsin tarralapulla ne kuvasivut, joissa esiintyi suruun liittyviä kuvauksia. Käytin tarralappuja merkitsemiseen, koska kirjoissa ei ole sivunumerointia. Kiinnitin erityisesti huomiota kaikkien kuvassa näkyvien hahmojen ilmeisiin. Huomio tulee kiinnittää myös mahdollisiin piilomerkityksiin (Seppä 2012, 128). Pyrin huomioimaan kuvissa näkyviä metaforia, esimerkiksi tumma pilvi kuvasi synkkiä ajatuksia.

Tämän jälkeen vertasin merkitsemiäni tekstien kohtia kuvasivuihin. Surun kuvauksen löytyessä sekä tekstistä että kuvasta, jätin tarralapun yläreunaan. Tilanteessa, jossa surun kuvausta ei ilmennyt tekstistä, mutta havaitsin sitä kuvasta, siirsin tarralapun sivun reunaan. Lopuksi lisäsin tarralapun alareunaan niihin sivuihin, joista en löytänyt surun kuvausta kuvasta, mutta tekstistä tällainen kuvaus löytyi. Näin pystyin erottelemaan tekstin ja kuvien yhteyden surun kuvauksissa. Lopuksi merkitsin erivärisillä tarralapuilla ne sivut, joista löytyi keino surun käsittelemiseksi. Tässä vaiheessa tutkittavia kuvasivuja oli Fanni-kirjoissa 34 ja Jukka Hukka -kirjoissa 43. Tällöin ymmärsin, että joudun rajaamaan analysoitavien kuvien määrää, koska tutkielmastani tulisi liian laaja.

Lähdin tutkimaan kirjojen kuvia Panofskyn ikonografisen kuva-analyysin johdattelemana. Koska kaikkia kuvia oli mahdotonta analysoida ja raportoida tämän työn puitteissa, punnitsin tarkasti, mitkä kuvat olisivat tutkimuskysymysteni kannalta oleellisimpia. Kuvakirjoissa kuvien katsomiseen vaikuttaa taitto, jolla tarkoitetaan kuvien asettelua yhdelle tai kahdelle sivulle (Mikkonen 2005, 205). Mikkonen (2005, 368) ajattelee aukeaman tärkeämmäksi kuin sivun, molempien sivujen ollessa kuvitettu. Pyrin katsomaan kuvia kokonaisuuksina. Mietin, milloin koko aukeaman analysoiminen oli perusteltua, milloin vain toisen sivun.

Kerronnallisen rakenteen voi muodostaa esittämällä kuvia sarjallisesti (Mikkonen 2005, 286). Tällöin kuvia tulee tekstimäärään suhteutettuna olla enemmän kuin tutkittavina olevissa alkuperäisissä eli varsinaisissa kuvakirjoissa on. Varsinaisissa kuvakirjoissa kerronnan painopiste on tekstin ja kuvan vuorovaikutuksessa (Heinimaa 2001, 143–144). Päädyin jättämään toisen tutkimuskysymyksen kokonaan kuvien analysoinnin ulkopuolelle, koska kuvat, joista löytyi surun prosessin kuvauksia, käsiteltiin ensimmäisen tai kolmannen

tutkimuskysymyksen kohdalla. Laajennetun kuvakirjan tai sarjakuvan analyysissä kuvien määrä olisi riittänyt surun prosessin tutkimiseen.

Päätin jatkaa teoriaohjaavan analyysin linjassa ja valitsin analyysiin ne kuvasivut, joista tekstiä analysoitaessa sama surun syy tai surun käsittelyn keino oli löytynyt kummastakin kuvakirjasarjasta. Päätökseni tukee tutkimuksen tarkoitusta vertailla kuvakirjasarjoja ja etenee teoriaohjaavasti. Molempien tutkimuskysymysten kohdalla kuvia tutkittiin viidestä (5) alakategoriasta. Tutkittavaksi jäi Jukka Hukka -kirjoista yhdeksän (9) ja Fanni kirjoista kymmenen (10) surun syystä kertovaa kuvasivua tai -aukeamaa. Surun keinon käsittelyä kuvaavia kuvasivuja jäi tutkittavaksi Jukka Hukka -kirjoista 17 ja Fanni-kirjoista 14.

Tämän jälkeen tutkin kuvia tarkemmin etsien ikonografisia merkityksiä. Tutkin kaikkia kuvasivuja yhtä aikaa. Lisäksi etsin kuvista konnotatiivisia merkityksiä. Tutkin kirjallisuudesta erilaisten symbolien, värien ja kuvien asettelun merkityksiä. Lopuksi kirjoitin tulokset auki liittäen mukaan tutkimukseen olennaisesti liittyvät kuvasivut tai -aukeamat. Raporttiin liitin kaikkiaan kymmenen (10) kuvasitaattia kummastakin kirjasarjasta.

Alasuutari (1999, 44) kuvaa luokitteluvaihetta arvoituksen ratkaisemiseksi. Aineistosta löydetyt johtolangat muodostavat tutkittavasta ilmiöstä merkitystulkinnan, jota kutsutaan tieteellisemmin tulosten tarkasteluksi ja tulkinnaksi. Alasuutarin luonnehdinta kuvaa hyvin tutkimukseni etenemistä. Etsin vastauksia tutkimuskysymyksiini monien harhapolkujen kautta, päätyen mielestäni lopuksi oikealle tielle.

7 Tutkimuksen tulokset

Kuvakirjassa yhdistyvät kuvataide ja kirjallisuus, joten kuvakirja sijoittuu kirjallisuustutkimuksen ja taidehistorian välimaastoon. Tyypillisesti kuvakirja on jäänyt kummassakin melko vähälle huomiolle. Taidehistorian tutkimus on kiinnostunut kuva-analyysistä jättäen tekstin taka-alalle, ja kirjallisuustutkimuksessa kuvitus on jäänyt vähälle huomiolle. (Mikkonen 2005, 329.) Tässä tutkimuksessa huomioin molemmat osa-alueet tarkastellessani surun kokemuksen rakentumista ja etsiessäni surun käsittelykeinoja.

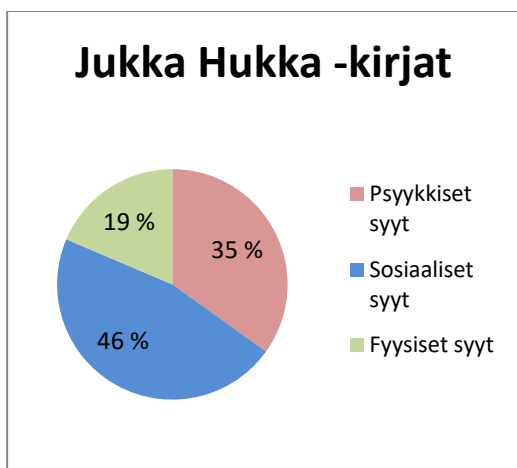
Ensimmäisessä ja kolmannessa tutkimuskysymyksessä analysoin sekä tekstiä että kuvia. Näiden tutkimuskysymysten kohdalla raportoin myös määrällisiä tuloksia. Toisessa tutkimuskysymyksessä tutkin vain tekstiä. Tulokset kokosin tutkimuskysymyksittäin kolmeen lukuun. Johtopäätökset ja pohdinta löytyvät tutkimuskysymyksittäin kootusti luvusta 8, jossa myös vertailen kirjasarjoja. Alaluvussa 9.2 esittelen keskeisiä tuloksia kirjasarjoittain. Jokaisesta tutkittavasta kirjasta löytyi vähintään yksi selkeä surun ilmenemisen kuvaus tai suruun läheisesti liitettävän tunteen kuvaus. Ainoastaan yhdessä tutkittavista kirjoista (Fanni ja liian jännittävä yö) ei löytynyt pelkkää surun kuvausta vaan suru kytkeytyi pelkoon. Tästä kirjasta löytyi kuvaus tämän suruun läheisesti verrattavan tunteen prosessista ja keinoja tunteen käsittelyyn, joten pidin kirjan mukana tutkimuksessa.

7.1 Surun tunteen ilmeneminen

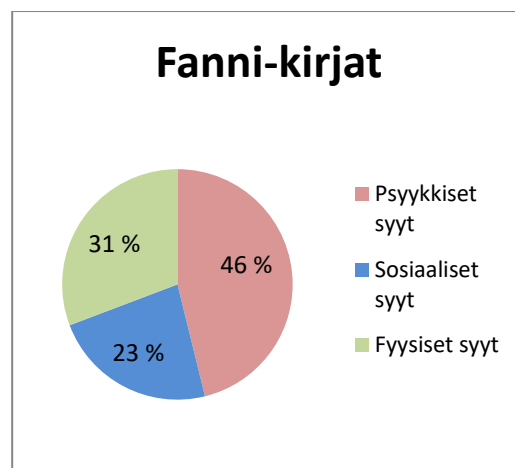
Ensimmäinen tutkimuskysymykseni oli ”Miten surun tunne ilmenee kuvakirjasarjoissa?” Tässä tulosluvussa esittelen surun ilmenemisen syitä aineistoesimerkkien ja kuvasitaattien avulla. Surun tunteen tunnistaminen, sen havaitseminen tai ilmaisu, asettuvat tunneälyn ensimmäiselle portaalle (Mayer & Salovey 1997). Surua kuvattiin kuvakirjoissa erilaisten kokemusten aiheuttamina ja erilaisina tuntemuksina. Kuten luvussa 3 kuvasin, suruun kuuluvat Poijulan (2002, 82) mukaan psyykkiset ja fyysiset oireet ja aiheuttajat. Surun voi laukaista jokin sosiaaliseen vuorovaikutukseen liittyvä tapahtuma (Lindqvist 2003, 9). Pulkkinen (2016, 93–104) jaottelu: käsittää, käsitellä sekä käsitteellistää tukee surun ilmenemisen kolmijakoista näkemystä.

Jaoin surun aiheuttajat aikaisemman kirjallisuuden perusteella kolmeen kategoriaan **psyykkisiin, sosiaalisiin ja fyysisiin syihin**. Esittelen kaksi kuviota (kuviot 3 ja 4), jotka havainnollistavat surun syiden prosentuaalisen jakaantumisen kirjasarjoissa. Määrällisesti ajatellen Fanni-kirjoissa esiintyi pääkategorioihin kuuluvia syitä vähemmän kuin Jukka

Hukka -kirjoissa (ks. myös liite 1). Fanni-kirjoista surun syitä löytyi 13 ja Jukka Hukka -kirjoista 43. Kuten kuvioista ilmenee, Jukka Hukka -kirjoissa sosiaaliset surun aiheuttajat (46 %) olivat suurimmassa osassa, kun taas Fanni-kirjoissa niitä löytyi vähiten. Fanni-kirjoissa psyykkiset syyt (46 %) olivat enemmistössä. Jukka Hukka -kirjoissa esiintyi vähiten fyysisiä surun aiheuttajia. Surun syiden kuvaukset, jotka kuuluivat useampaan pääkategoriaan, laskettiin kumpaankin pääkategoriaan.

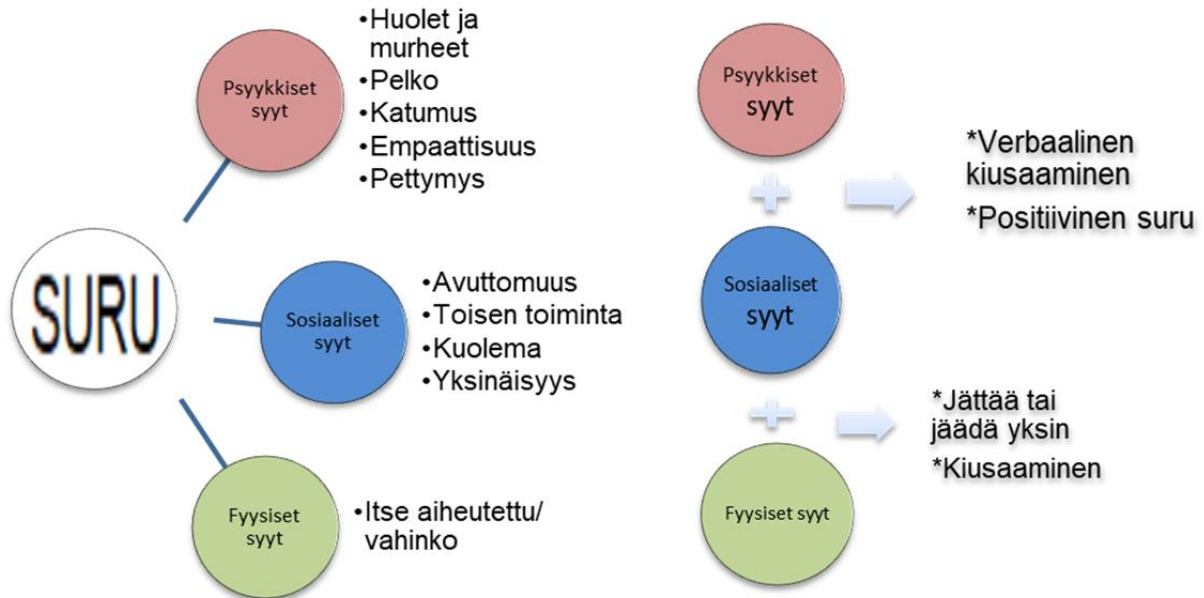

Kuvio 3. Surun syyt Jukka Hukka -kirjoissa (n=43).

Kuvio 4. Surun syyt Fanni-kirjoissa (n=13).

Teoriapohjaisten pääkategorioiden sisältä erottelin alakategorioita, joita muodostui yhteensä kymmenen (10) (kuvio 5). Surun syiden jakaminen sosiaaliin, psyykkisiin ja fyysisiin ei ollut yksinkertaista. Osa syistä kuului kahteen pääkategoriaan. Kahteen pääkategoriaan kuuluville syille tein omat alakategoriat, joita muodostui neljä (4). Tällaisia kategorioita ovat psyykkisiin ja sosiaaliin surun syihin kuuluvat verbaalinen kiusaaminen ja positiivinen suru, sekä sosiaaliin ja fyysisiin syihin jakamani yksin jääminen ja kiusaaminen.

Kuvio 5. Surun syiden pää- ja alakategoriat.

Aineistosta keräämäni sanat ja lauseet, jotka kuvaavat surun ilmenemistä, keräsin taulukkoon (liite 1). Taulukosta on luettavissa eri kategorioihin lukeutuvat syyt eli analyysiyksiköt. Surun syiden kuvaukset näyttivät kasautuvan. Tarkoitan tällä, että yksittäiset syyt seurasivat usein toisiaan. Joistakin tilanteista löytyi kaikki kolme pääkategoriaa peräkkäin. Tästä syystä, ja lukemisen helpottamiseksi, taulukossa olevat analyysiyksiköt on redusoitu lyhyiksi, jopa yhden sanan mittaisiksi merkitysyksiköiksi. Seuraavaksi esittelen tuloksia laadullisen sisällönanalyysin näkökulmasta. Käyn surun aiheuttajia läpi pääkategorioista aloittaen. Tulososan lopussa esittelen kummastakin kirjasta aineistoesimerkin, jossa kaikki pääkategoriat näkyvät samassa tilanteessa.

Kuva ja sana ovat lasten kuvakirjallisuudessa kiinteässä yhteydessä keskenään ja etenkin vaikeita asioita käsitellessä kuvalla voi olla tekstiä pehmentävä tai tukeva merkitys (Heikkilä-Halttunen 2010, 16). Tässä ensimmäisessä tutkimuskysymyksessä tutkin kuvituksen merkitystä niistä surun syistä, jotka löytyivät kummastakin kirjasarjasta. Tämä helpotti kuvien vertailua kirjasarjojen kesken. Tutkittavista kuvasivuista tai aukeamista kahdeksan (8) oli Jukka Hukka -kirjoista ja yhdeksän (9) Fanni -kirjoista. Tutkittavia kuvia löytyi jokaisesta teorialähtöisestä pääkategoriasta ja esittelen tulokset näiden kategorioiden alla, yhdessä tekstin analyysin kanssa.

7.1.1 Psyykkiset syyt surulle

Psyykkisiksi syiksi lajittelin sellaiset syyt, joihin ei suoranaisesti liittynyt toista henkilöä eikä siis sosiaalista kontaktia. Alakategorioiksi muodostuivat huolet ja murheet, pelko, katumus, empaattisuus ja pettymys. Psyykkistä surua saattoi aiheuttaa jokin aikaisempi tapahtuma, johon oli liittynyt fyysinen teko tai sosiaalinen tapahtuma. Tällaisia psyykkisiä syitä, jotka nimesin empaattisuudeksi ja katumukseksi, löytyi kummastakin kirjasarjasta. Ensimmäinen aineistoexamplesimerkki on Fanni-kirjasta.

“Kiitos”, Ralf sanoo puolittain hymyillen ja vakavoituu sitten taas. “Riehumiseni pilaa aina kaiken. Isä ei varmasti ota minua mukaansa illalla” Ralf huokaa surkeana. Kyynel alkaa vierä ä empaattisen ja herkän Fannin poskea pitkin. (Fanni ja levoton liikeri.)

Tässä esimerkissä liikeri Ralf miettii toimintansa seurauksia ja kirjojen päähenkilö Fanni elefantti kokee surua parhaan ystävänsä puolesta. Surun kokemista on kuvattu kyynelen vierimisen lisäksi kuvailemalla Fannia kahdella adjektiivilla. Nämä helpottavat lukijan ja kuulijan mahdollisuuksia samastua surun tunteeseen.

Jukka Hukka -kirjoissa empaattisuuden sijasta näyttäytyy katumus, koska kyse on henkilön omasta toiminnasta. Katri Katti jätti Jukka Hukan yksin ja lähti toisen kanssa leikkimään. Uusi kaveri ei kuitenkaan kohdellut Katria hyvin ja hän lähti itse pois, mutta uskaltanut mennä pyytämään Jukka Hukalta anteeksi.

”Jukan tunteita loukkasin”, Katri pohtii, ”Vieläköhän hän kanssani olla tohtii?” Katri yksin jää oven taa kyyhöttämään, katuvana ja kyynelet silmissään. (Jukka Hukka ja hirveä harmi.)

Esimerkissä surua kuvataan sekä kyynelehtimisenä että katumisena. Kyynelehtiminen on luonnollinen reaktio surevalle. Goleman (1997, 210) ja Poijula (2002, 26) selittävät, että vaikka kyynelehtiminen voi olla vaikeaa, emotionaalisen reaktion tukahduttaminen kuormittaa sympaattista hermostoa ja voi toimia stressiperäisten sairauksien altistavana tekijänä. Kyynelehtiminen ei tutkituissa kirjoissa aina liittynyt surun tuntemiseen ja kuvailuun, vaan se yhdistettiin myös surun käsittelyn keinoksi (ks. luku 7.3.6).

Kummastakin kirjasarjasta löytyi pelon aiheuttamaa surua. Jukka Hukka -kirjassa pelko aiheutuu aikaisemmasta tapahtumasta tai mielikuvasta, jota ei kirjassa esitellä. Pelon syy, pimeys, on selvillä.

Jukka Hukasta pimeys on pelottavaa. Siitä kerrottua ei hän toisille saa. Hän yrittää pelkonsa unohtaa, mutta se vain ei suostu katoamaan. ”Valot päälle!” hän parahtaa huomaamattaan. Pöllöt ällistyvät hänen kirkaisuaan. (Jukka Hukka ja varjohirviö.)

Tilanne on kirjassa sosiaalinen, eläinlapset ovat kokoontuneet yhteiseen yökyläilyyn, mutta pelko aiheuttaisi surua myös Jukka Hukan ollessa yksin. Jukka yrittää itsenäisesti karkottaa pelkoaan, eikä haluaisi tehdä siitä sosiaalista. Fanni-kirjoissa pelko on kuvattu samalla tavalla yökyläilyn muodossa. Kirjassa eläinlapset aikovat yöpyä ulkona.

Yhtäkkiä läheltä kuuluu kova räsähdys, ja Lilli huudahtaa: ”Minua pelottaa! En halua olla täällä!” ”Lähdetäänkö kotiin?” Fanni ehdottaa varovasti. Kaikki nyökkäävät ja rientävät tavaroitaan pakkaamatta taskulampun valossa sydämet pamppaillen kotiin. (Fanni ja liian jännittävä yö.)

Tekstistä voi havaita, että pelkääminen on haluttu piilottaa. Kaikki mukana olevat eläimet ovat peloissaan, mutta kukaan ei halua sitä myöntää. Mustajoutsen Lillin pelko käy epämääräisen äänen vuoksi sietämättömäksi, ja hän ei enää kykene peittelemään tunnettaan. Tilanteen mukaan suruun verrattavissa oleva tunne, pelko (Poijula 2002, 44, 50) aiheuttaa jokaiselle eläinlapselle mielipahaa. Mielipaha yritetään piilottaa ja yhden sanoittaessa tunteensa, muut rohkenevat sen myöntämään. Tilanteessa psyykkisestä syystä ikään kuin tuli sosiaalinen. Jokainen tunsi pelkoa itsenäisesti ja tästä syystä luokittelin tilanteen psyykkisiin.

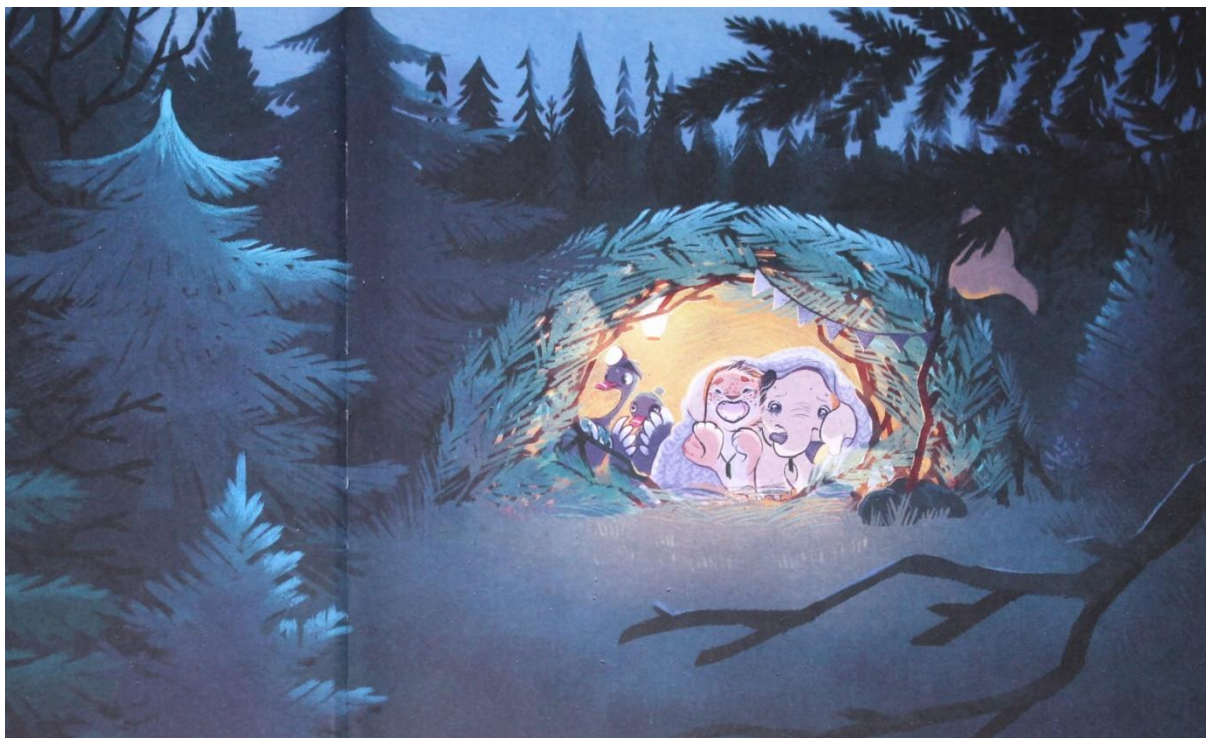

Kuva 1. Jukka Hukka ja varjohirviö: Jukka pelkää pimeää.

Kuvien värimaailma voidaan luoda kerrontaa tukevaksi (Ylimartimo 2001, 82). Molemmissa kirjasarjoissa kuvittajat ovat käyttäneet tätä tehokeinoa. Kuvien tumma väritys voimistaa tekstin luomaa pelon tunnetta (Ylönen 2016, 145). Jukka Hukka -kirjassa Jukka kurkistaa peiton alta ja hänen kasvoistaan on luettavissa surullisuutta ja yksinäisyyttä, kuten kuvasta 1 voi todeta. Jukan kasvot ovat koko sivun kokoiset vahvistaen lukijan kokemaan tunnetilaa. Rajauksella voidaan rakentaa kuvaan näkökulmaa (Mikkonen 2005, 188). Katseen suunta kohti lukijaa ja lerpallaan olevat korvat ovat kuvituksessa käytettäviä peruskeinoja (Mikkonen

2005, 212–213). Kuvan tilanne jatkuu aukeaman toisella sivulla, jossa Jukka nousee sängyssä istumaan ja kirkaisee. Tällä sivulla Jukan koko on murto-osa edellisen sivun koosta. Pöllöt näkyvät taustalla hyvin pienenä ja vaikuttavat nukkuvilta. Tässä kuvittaja on halunnut voimistaa Jukan yksinäisyyden tunnetta, pöllöt eivät ole huomaavinaan häntä. Aukeamalla on siis korostetusti tuotu tunnetila esille.

Kuva 2. Fanni ja liian jännittävä yö: ystäväysten ensimmäinen yö majassa.

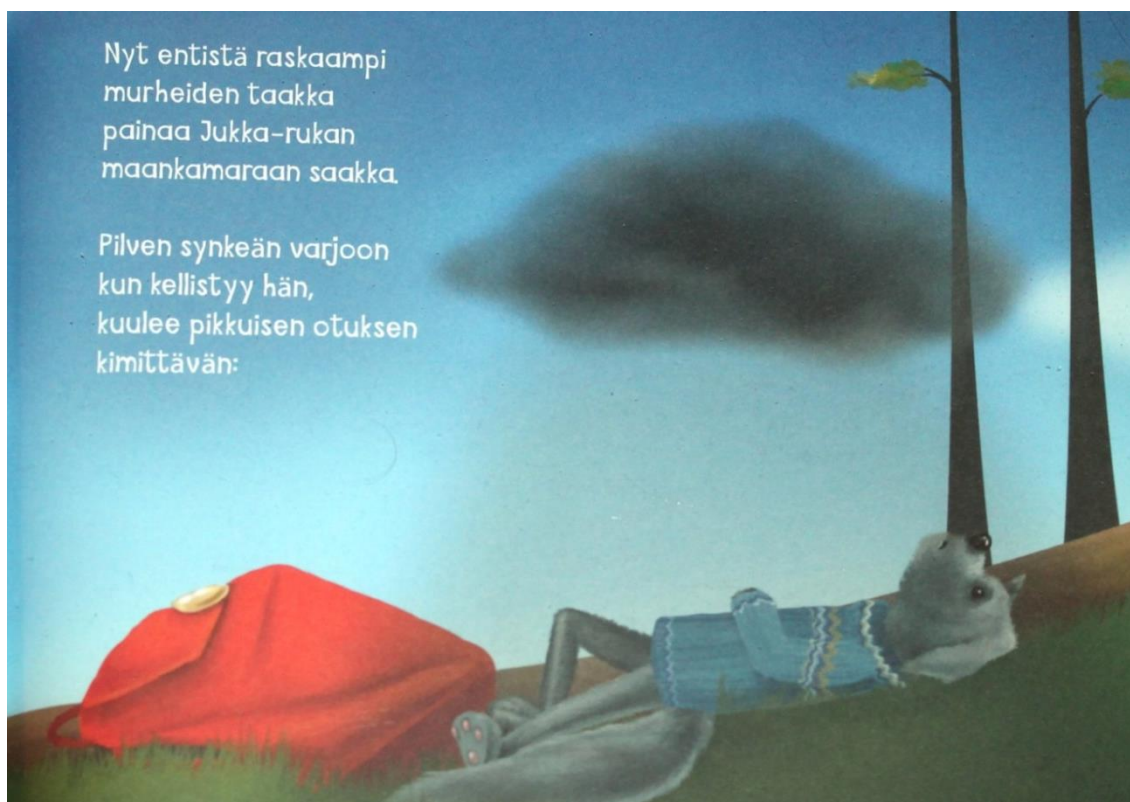
Fanni-kirjassa kuvittaja on tarttunut pelon tunteen luomiseen, vaikka tekstissä pelkoa piilotellaan ja johdatellaan jo pelosta selviämiseen. Eläinlapsilla on keskenään erilaiset ilmeet (kuva 2). Mustajoutsen Lilli on piilottanut kasvonsa siipensä taakse, liikeri Ralf näyttää huutavan, Fanni on surullisen näköinen ja vasempaan reunaan kuvattu toinen mustajoutsen, Lenni, pälyilee ympärilleen huolestuneen näköisenä. Lapsi voi valita samastumiskohteen, mikä auttaa häntä käsittelemään suruaan (Arvola & Mäki 2009, 53). Fanni-kirjassa kuvittaja on käyttänyt tumman värimaailman vastakohtana majan valoisuutta. Tämä on ristiriitaista. Valoisuudella kuvataan turvallisuutta, mutta siitä huolimatta lapset pelkäävät. Ikään kuin lukijalle annettaisiin mahdollisuus valita, tuntisiko hän majassa pelkoa vai turvallisuutta. Toinen turvallisuutta kuvastava tekijä on majan pyöreä muoto. Kokko (2012, 145) kertoo pienen lapsen ajattelevan jokapäiväisen elämän kulkevan ympyrää tuoden turvallisuuden tunnetta. Jukka Hukka -kirjassa (kuva 1) tämä jatkumoa kuvaava symboli löytyy aukeaman

oikealta puolelta sängyn takana olevasta ikkunasta. Kuvittajat ovat luoneet näillä pienillä tehokeinoilla kuvaan turvallisuutta korostavia elementtejä.

Molemmissa kirjasarjoissa esiintyi huolien ja murheiden tuottamaa surua. Fanni-kirjassa murhe purkautuu fyysisesti ja esittelen tilanteen fyysisissä syissä (ks. luku 7.1.3). Jukka Hukka -kirjoissa murhe oli puettu metaforien muotoon.

Hän huoliaan repussa piilossa kantaa, niiden aina itseään vaivata antaa. (Jukka Hukka ja Lohikäärmevauva.)

Jukka Hukka ei osaa kertoa huolistaan ja on niiden takia surullinen. Jukan huolia on kuvattu tummalla pilvellä, joka on hänen yläpuolellaan (kuva 3). Kuvaan keveyttä ja toivoa tuovat valkoiset pilvet, jotka näkyvät kauempana. Kuvittaja on käyttänyt tehokeinona yksityiskohtien liioittelua (Ylimartimo 2001, 87). Kuvassa Jukan reppu on suhteettoman suuri. Repun väriksi on valittu punainen. Punainen väri kiinnittää katsojan huomion. Huolet on kuvattu repussa oleviksi, jotta kuulija ymmärtää, että repun voi avata ja huolet nostaa esille. Kirjan lopussa tilanne ratkaistaan jakamalla huolet kaikkien reppuihin. Tässäkin esimerkissä psyykinen suru helpottui, kun siitä tuli sosiaalinen.

Kuva 3. Jukka Hukka ja Lohikäärmevauva: Jukka Hukka ja huolien täyttämä reppu.

Kummassakin kirjasarjassa psyykkisiä surun aiheuttajia olivat siis huolien ja murheiden aiheuttama surullisuus, pelottavan tilanteen aiheuttama suru, sekä katumus tai empaattisuus. Fanni-kirjasta löytyy neljäs psyykkisen surun aiheuttaja. Tämä syy aiheutuu pettymyksestä. Tilanteen kuvauksessa on löydettävissä kaikki kolme surun syyn pääkategoriaa ja tästä syystä tilannetta edeltävä aineistoesimerkki löytyy luvusta 7.1.4. Esittelen tässä yhteydessä tilanteen lopun, jossa Fanni on poistunut epäonnistumista aiheuttaneesta tilanteesta ja hänen äitinsä löytää hänet. Fanni ei kykene itse sanoittamaan tunteitaan, vaan äiti tekee sen.

“Ehkä sinua suututtaa, kun viimeinen pallo ei osunut purkkiin. Vai oletko surullinen, kun et voittanutkaan hedelmäkoria?” äiti ehdottaa. Fanni nyökkää niiskuttaen ja lisää sitten kuiskaten: “Minua myös hävettää.” (Fanni ja suuri tunnemöykky.)

Tilanteessa on kuvailtu useita erilaisia tunnetiloja ja lukijalla on mahdollisuus punnita, mikä niistä olisi sopiva tilanteeseen. Tämä tekee esimerkistä oivallisen tunnekasvatuksen näkökulmasta ajatellen. Kuvauksessa kerrotaan surun lisäksi muista siihen läheisesti liittyvistä tunteista. Tämä auttaa lukijaa ymmärtämään, ettei suru aina esiinny yksinään, vaan samaan tilanteeseen voi liittyä useita erilaisia tunteita.

7.1.2 Sosiaaliset syyt surulle

Sosiaalisten syiden alakategorioiksi muodostuivat avuttomuus, toisen toiminta, kuolema ja yksinäisyys. Sosiaaliset surun aiheuttajat hajaantuivat kirjasarjojen välillä enemmän kuin psyykkiset surun aiheuttajat. Kummastakin kirjasarjasta löytyy kuvaus siitä, miten avuttomuus voi aiheuttaa surua. Jukka Hukka -kirjassa avuttomuus liittyy toiseen sosiaaliseen surun syyhyn, kuolemaan.

Pöllö lehahtaa keskelle unikkomaan. ”Iso Hukka on ...kuollut”, hän ilmoittaa.

Kaikki seisovat hämillään paikallaan, eivät tahdo he maailman muuttuvan. Silti muuttuu se, Pöllö ei narranutkaan. Murhe keijunkin itkuun saa pakahtumaan. Viikot vierivät, kaikki on ankeaa. (Jukka Hukka ja Iso Hukka.)

Kuolema, ja siihen liittyvä suru, on koko kirjan aiheena. Aihetta käsitellään monipuolisesti. Tämä kirja on suunnattu kuoleman käsittelemiseksi lasten kanssa. Kirjassa kuvataan surun pitkäkestoisuutta, joten mietin kuoleman lajittelemista psyykkisiin syihin. Surun aiheuttaja ei kuitenkaan ole psyykinen vaan sosiaalinen, koska surua toisen poismenosta ei voi tuntea, jollei ole kokenut sosiaalista yhteenkuuluvuutta. Kullberg-Piilola (2005b, 122) kertoo, että surua voi kokea nähdessään kuolleen eläimen. Tällöin henkilö on aikaisemmin kokenut

yhteenkuuluvuutta, jotta tilanne herättää surun tunteen. Sosiaalinen ulottuvuus näkyy myös kuvituksessa (kuvat 4 ja 5). Useamman aukeaman ajan teksti on ollut niukkaa. Kerronnallista rakennetta on tehostettu samasta tilanteesta olevien kuvien perättäisenä esittämisenä (Mikkonen 2005, 286).

Kuva 4. Jukka Hukka ja Iso Hukka: kaverukset surevat metsässä.

Kuva 5. Jukka Hukka ja Iso Hukka: Katri Katti ja Päivi Possu pelaamassa.

Kuvissa esiintyy useita hahmoja, mutta hahmojen kasvot ovat poispäin tai piilotettu. Ainoastaan murheellisen keijun kasvot ovat lukijaan päin, katse ylöspäin käännettynä. Kuvien värimaailmasta löytyy paljon sävyjä. Murretuilla väreillä kuvataan surullisuutta valopilkkujen

siivilöityessä puiden lehvästöjen välistä jättäen kuvaan paljon varjoja. Kirjan päähenkilö, Jukka Hukka, on sijoitettu kuvassa 4 vasempaan reunaan, jotta huomio kiinnittyisi häneen ensin. Kuvassa 5 on poikkeuksellisesti käytetty tekstiä. Pelilaudan nappuloista muodostuu sanat suru ja yksin. Sanat risteävät pelilaudalla kietoutuen toisiinsa. Kuvaan upotetut tekstit kytkvät kuvan tiettyyn asiayhteyteen (Mikkonen 2005, 182, 217). Sanatasolla lukeva lapsi tulkitsee sanat viestiksi pelaajien ajatusmaailmasta. Katsojasta voi tulla lukija (Mikkonen 2005, 218). Lapsi pääsee näin lähemmäs kuvan tunnetilaa, surullisen hahmon ajatukset ovat surullisia.

Fanni-kirjoissa kuolema-aihetta ei käsitelty lainkaan. Kiinnitän tässä esimerkissä huomiota avuttomuuden kuvauksille, jollaisia löytyi Fanni-kirjasta. Näissä kuvauksissa huomioitavaa on se, että toisessa avuttomuutta tuntee kirjan lapsihahmo ja toisessa aikuinen.

Kyynel vierähtää Fannin poskelle. “Eikö ole mitään, mitä voisimme tehdä?” hän kysyy murheellisena.

Ralf kiipeää näpsäkästi puun oksalle, missä lintuäiti itkee epätoivoisesti "En saa koskaan lapsia pesästä" hän huokaa. (Fanni ja ihmeellinen tunnelämpömittari.)

Molemmat esimerkit ovat samasta kirjasta ja ajattelen, että tarkoituksena on kuvata, miten samaa tunnetta, avuttomuutta, voi tuntea lapsi tai aikuinen. Tämä on ainoa aineistosta löytyvä esimerkki, jossa sama tunne kuvataan aikuisella ja lapsella. Kokkonen (2010, 85) kirjoittaa aikuisen osoittavan omalla käytöksellään mitä tunteita on tarpeen säädellä ja miten. Yksi surun osoittamisen luontainen keino on itkeminen, jonka sanotaan puhdistavan kehoa (Jääskinen & Pelliccioni 2017, 70). Lisäksi se ilmaisee ympäristölle lohdutuksen tarpeesta (Poijula 2002, 26–27). Kirjan esimerkissä aikuinen itkee ollessaan epätoivoinen. Näin hän osoittaa, että itkeminen on sallittua. Kuvituksessa (kuvat 6 ja 7) lohdutuksen tarve on huomioitu sekä lapsi- että aikuishahmolla

Kuva 6. Fanni ja ihmeellinen tunnelämpömittari: Kolibri silittää nuupahtanutta kukkaa.

Kuva 7. Fanni ja ihmeellinen tunnelämpömittari: Ralf lohduttaa surullista lintuaitiä.

Avuttomuuden lisäksi molemmista kirjasarjoista löytyi kuvaukset toisten toiminnan aiheuttamasta surusta. Tähän alakategoriaan kuuluvat esimerkit ovat luonteeltaan erilaisia. Fanni-kirjassa suru kuvataan selkeästi aiheutuneeksi toisen henkilön toiminnasta.

"Mikä sinulla on, Ralf?" kysyy Fanni huolestuneisuutta äänessään. "Olisin halunnut tuoda tekemäni uuden pillin tänne kaikkien nähtäväksi ja kuultavaksi, mutta en löytänyt sitä mistään. Vanhemmat pakottivat lopettamaan etsimisen ja lähtemään. Tein pilliä tosi hartaasti ja huolella!" Ralf puuskahtaa. (Fanni ja suuri tunnemöykky.)

Ralf on pettynyt ja verbistä ”puuskahtaa” voi päätellä, että hän tuntee kiukkuja vanhempiaan kohtaan. Tekstissä kuitenkin kuvataan Ralfia apeaksi, joten hän tuntee surua vanhempien toiminnasta. Kuten aikaisemmin olen todennut, Poijula (2002, 44, 51, 61) esittää useiden tunnetilojen, kuten kiukun, tapauskohtaisesti rinnastettavan surun kokemukseen. Tässä aineistoesimerkissä Ralfin tunnetila sisältää sekä kiukkuja että surua, todennäköisesti pettymystäkin.

Jukka Hukka -kirjassa toisten toiminnan aiheuttama suru on puettu toisen tunteista piittaamattomaksi käytökseksi.

Sitten lausuu hän kutrejaan heilauttaen: ”Hukka tulla ei saa, piittaa hänestä en.”
(Jukka Hukka ja hirveä harmi.)

Tämän surua aiheuttavan syyn olisi voinut asettaa toiseen alakategoriaan, yksinäisyyteen. Päädyin edellä esitettyyn ratkaisuun, koska kirjan näkökulma oli erilainen näissä alakategorioissa. Toisten toiminta -kategoriassa yksinäisyys on puettu kovaan ja luotaan työntävään ilmaisuun, kun taas yksinäisyyskategoriassa surun tunne on läsnä käsin kosketeltavasti ja lempeästi.

7.1.3 Fyysiset syyt surulle

Fyysiset surun aiheuttajat jäivät Jukka Hukka -kirjoissa vähimmälle huomiolle ja niistä löytyi vain yksi alakategoria. Suru oli itse aiheutettu, syy saattoi olla selkeä vahinko tai omasta riittämättömästä toiminnasta johtuva. Tilanteet, joissa oli toinen henkilö mukana, jaoin sosiaalisiin ja fyysisiin syihin (ks. luku 7.1.4). Ensimmäinen aineistoesimerkki on Jukka Hukka -kirjasta.

Jukka jälkeen jää, kauas ei jaksa jatkaa. ---
Kiveen kompastuu hän, mätkähtää pitkälleen. Aimo kuhmu pian kohoaa
päälaelleen. (Jukka Hukka ja lohikäärmevauva.)

Esimerkissä Jukka kompastuu kiveen ja saa kuhmun päälaelleen. Suru aiheutui fyysisestä tahattomasta syystä itse aiheutettuna, kyseessä on siis vahinko. Jukka jää toisista jälkeen painavan repun takia. Kirjassa selviää, että reppu on metafora huolille. Jukalla on tapana murehtia toisten huolia ja ne hidastavat hänen kulkuaan. Tämän surun aiheuttajan jaoin psyykkisen surun aiheuttajiin (ks. luku 7.1.1). Surun fyysiset aiheuttajat näkyivät vain yhdessä Jukka Hukka -kirjassa ja siinäkin samassa tapahtumassa.

Fanni-kirjoissa fyysisiä surun aiheuttajia oli useita erilaisia, ja ne löytyivät kaikki eri kirjoista. Kolmessa kirjassa kyse oli vahingosta, kuten alla olevasta aineistoesimerkistä voi todeta.

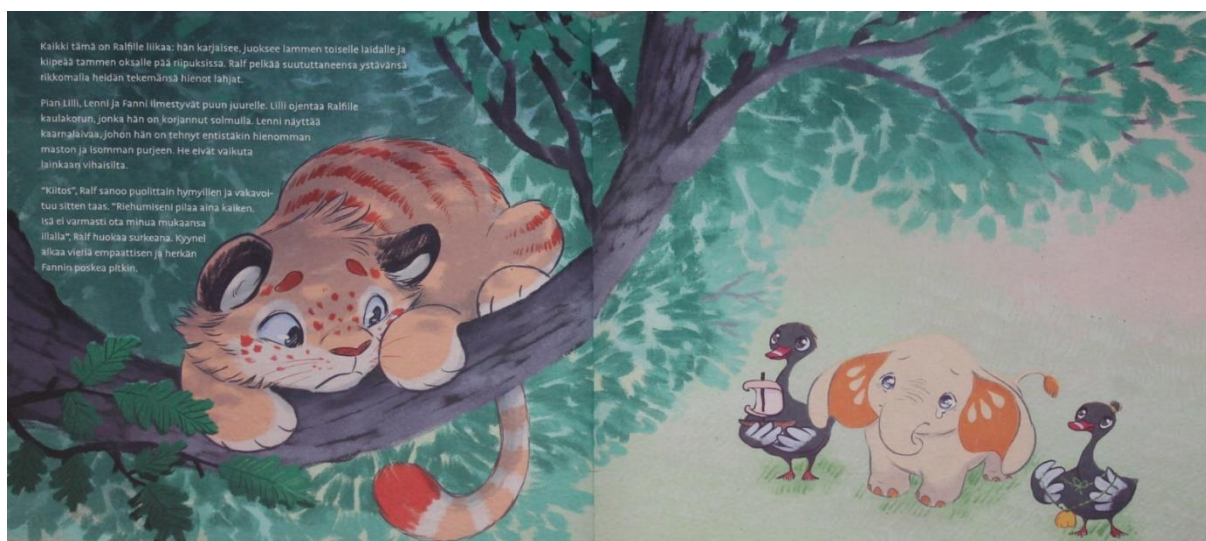
“Lillin jäätelö tippui heti ensimmäisen lipaisun jälkeen maahan, eikä sitä voi enää syödä”, Lenni selittää. (Fanni ja suuri tunnemöykky.)

Molemmissa fyysisen surun aiheuttaneissa tilanteissa hahmot tuntevat surua ja pettymystä. Pettymys aiheutui hitaudesta tai menetyksestä. Lapsen osatessa kertoa tunteestaan, voi tunteen syytä miettiä yhdessä (Kullberg-Piilola 2005b, 117). Fanni-kirjan esimerkkitalanteessa syy oli selkeä, mutta Lenni kertoo sen Fannille, joka ei ole ollut näkemässä tapahtunutta. Tämä edesauttaa kuulijan ymmärtämistä.

Yhdessä Fanni-teoksessa Ralf menettää malttinsa, riehuu ja rikkoo juuri saamansa syntymäpäivälahjat. Huomattuaan mitä on tehnyt, tunne muuttuu suruksi. Tunteen aiheutti siis toinen tunne, joka sai Ralfin toimimaan fyysisesti.

Kaikki tämä on Ralfille liikaa: hän karjaisee, juoksee lammen toiselle laidalle ja kiipeää tammen oksalle pää riipuksissa. Ralf pelkää suututtaneensa ystävänsä: rikkomalla heidän tekemänsä hienot lahjat. (Fanni ja levoton liikeri.)

Surun tunteen voi havaita kahdesta virkkeestä. Ensinnäkin Ralf kiipeää pää riipuksissa. Ruumiinkielen kuvauksesta voi päätellä hänen olevan murheellinen. Seuraavassa lauseessa tunnetilaa kuvataan selkeämmin ilmaisemalla Ralfin olevan peloissaan. Pelko on Poijulan (2002, 44, 50) mukaan suruun rinnastettava tunne, joka tässä esimerkissä nimenomaan kuvaa henkilön surullisuutta. Kuvitus tukee pelon rinnastamista suruun (kuva 8).

Kuva 8. Fanni ja levoton liikeri: Ralf on kiivennyt puun oksalle.

Ralfin karjaisu on kuvattu jo edellisellä aukeamalla ja tilanteen surullisuutta kuvataan koko aukeaman leveydeltä. Kuva keskittyy kertomaan sen, mitä tapahtuu juuri nyt (Mikkonen 2005, 377). Lukijan oli käännettävä sivua, jotta nähtäväksi tuli karjaisun seuraus, suru. Ralf on kuvassa pääosassa, oksan asettuessa kuvan etualalle. Näin kuvaan on saatu hahmojen välille luonnollinen kuvasuhde, koska muut eläimet ovat kauempana. Kuvaan on jälleen tuotu pehmentäviä elementtejä, vaikka Fanni on kyynelet silmissä ja pää kallellaan. Mustajoutsenille, Lillille ja Lennille, on piirretty korjatut lahja käsiin. Heidän ilmeestään voi lukea empaattisuutta, joka on katseella suunnattu Ralfiin. Näin lukija voi aistia hahmojen erilaiset surua tukevat tunnetilat.

7.1.4 Useampaan pääkategoriaan kuuluvat surun syyt

Aineistoista löytyi useita syitä surulle, jotka kuuluivat kahteen pääkategoriaan. Psykkisten ja sosiaalisten syiden yhdistelmään löysin kaksi (2) alakategoriaa, joita ovat verbaalinen kiusaaminen ja positiivinen suru. Positiivisen surun esittelen tämän luvun lopussa. Sosiaalisten ja fyysisten syiden yhdistelmän alakategorioiksi muodostuivat yksin jättäminen tai jääminen ja kiusaaminen. Verbaalisen eli sanallisen kiusaamisen ajattelin olevan kirjoissa suuremmissa roolissa. Fanni-kirjoista ei kuitenkaan löytynyt siitä yhtään esimerkkiä. Jukka Hukka -kirjoissa verbaalista kiusaamista löytyi useammastakin kohdasta. Seuraavasta aineistoesimerkistä löytyy useita esimerkkejä.

Toisten naurusta pahoittaa mielensä Jukka. Pilkanteosta tuntee myös kiukkua Hukka. ”Hahaa Jukka on pelkuri mahdoton! (Jukka Hukka ja varjohirviö.)

Jukka tuntee surua toisten naurusta ja aikaisemmin kuvatusta pilkanteosta. Jukka tuntee surun ja kiukun tunteita. Kiukun tunne on Poijulan (2002, 44, 51, 61) mukaan verrattavissa suruun. Esimerkissä Jukka pahoittaa mielensä ja tuntee kiukkua. Yhdessä nämä tunteet kuuluvat suruun.

Yksin jääminen ilmenee tilanteessa, jossa Jukka on lähtenyt omasta tahdostaan pois, koska on kokenut surua pilkkaamisesta (ks. luku 7.1.3). Hän kokee myöhemmin surua pois lähtemisestään, siitä että on yksin ja yksinäinen. Yksin jättäminen taas aiheuttaa surua tilanteessa, jossa Jukka on liian hidas, kuten alla olevasta aineistoesimerkistä käy ilmi.

”Odottakaa!” Ei huutoa kuule kukaan. Pois juoksevat toiset, hän ei ehdi mukaan. (Jukka Hukka ja lohikäärmevauva.)

Suru aiheutuu tässäkin siitä, että toisten lähteminen jättää surevan henkilön yksin. Surun syyt siis kasautuvat. Loput surun tunteen ilmenemisen aineistoesimerkit kuvaavat surun syiden kasautumista.

Seuraavassa aineistoesimerkissä kaikki pääkategoriat näkyvät yhdessä tilanteessa. Fanni on osallistunut kilpailuun ilman suurempia ennakko-oletuksia, hän ei koe olevansa taitava heittäjä. Fanni epäröi, mutta lähtee yrittämään äitinsä kannustamana ja palkinnon houkuttelemana.

Jos Fanni saa viimeisen pallon purkkiin, hän voittaa palkinnon! Fannia jännittää, ja hän keskittyy heittoon. Hän hengittää syvään ja heittää. Ohi. Pallo menee ohi. Fanni parahtaa kovaan ääneen ja viskaa vieressään olevat pallot ryminällä maahan. Kyyneleet kirveltävät Fannin silmiä, kun hän pinkaisee juoksuun väkijoukon läpi. (Fanni ja suuri tunnemöykky.)

Fanni yritti heittää palloa maaliin. Fyysinen teko, joka ei onnistunut, aiheutti Fannille mielipahaa. Tilanteessa oli mukana jännitys. Fanni oli heittänyt kaikki aikaisemmat heitot onnistuneesti. Paikalla oli yleisöä, joten Fannin suoritukseen vaikutti sosiaalinen paine. Yksin ollessaan surun tunne epäonnistumisesta ei todennäköisesti olisi yhtä suuri. Tässä esimerkissä surun fyysisuus on kuvattu eri virkkeessä, joten jaoin pallon ohi heittämisen surun fyysisiin syihin.

Yhdestä Jukka Hukka -kirjasta löytyi jokaiseen kolmeen pääkategoriaan kuuluvia syitä. Seuraavassa aineistoesimerkissä näkyvät kaikkien pääkategorioiden syyt yhdessä tilanteessa. Aineistoesimerkki on kirjan alusta, jossa Jukkaa kiusataan.

Hurta tönäisee Jukkaa: ”Pelleltä näytät! Ihan selvästi tyttöjen takkia käytät!”
Lumipallolla Rotta pommittaa Jukkaa, pesukarhujen pilkka itkettää Hukkaa.
(Jukka Hukka ja kirjava takki.)

Surua Jukka Hukalle aiheuttavat fyysiset syyt, tönäiseminen ja lumipallolla pommittaminen. Psykkisen syyn, pilkan, aiheuttaa sosiaalinen syy, Hurtan ilkeät sanat. Tässä aineistoesimerkissä surua aiheutettiin fyysisesti ja tahallisesti. Psykkiset syyt sen sijaan eivät tutkittavissa teoksissa yleensä liittyneet toisen pilkkaamiseen, kuten luvusta 7.1.1 on havaittavissa.

Ainoa positiivinen surun aiheuttaja löytyi Jukka Hukka -kirjasta. Tilannetta rakennetaan koko kirjan mitalta ja Jukka Hukka kokee kaikkia surun pääkategorioihin luokiteltuja syitä. Jukka Hukka on juuri kokenut pesukarhujen ja Hurtan aiheuttamaa surua, joista on aineistoesimerkki edellisessä kappaleessa. Hän kokee yksinäisyyttä, koska poistui tilanteesta.

Hurtan joutuessa pulaan Jukka pelastaa hänet. Hurtan selvittyä tilanteen aiheuttamasta pelästyksestä ja hämmennyksestä (ja saatuaan turkkinsa kuivaksi) kuvataan surun tunnusmerkkiä, itkemistä, positiivisessa tilanteessa.

Turkki kuivuu, nyt Hurtta ei tärisekään, mutta ihmeeksi Jukan hän käy *itkemään!*
”Koskaan en ole nähnyt hyvyttä moista. Miksi piittaat, niin kiltisti autat toista?
(Jukka Hukka ja kirjava takki.)

Tilanteen erikoisuutta painotetaan kertomalla, että itkeminen on Jukasta yllättävää. Tämä saattaa hämmentää lukijaa, ihan kuin ilosta itkeminen ei olisi sallittua, tai ainakin se on erikoista. Hurtta purkaa tilannetta sanoittaen tunteensa, jotta lukija ymmärtäisi mistä itkeminen aiheutuu.

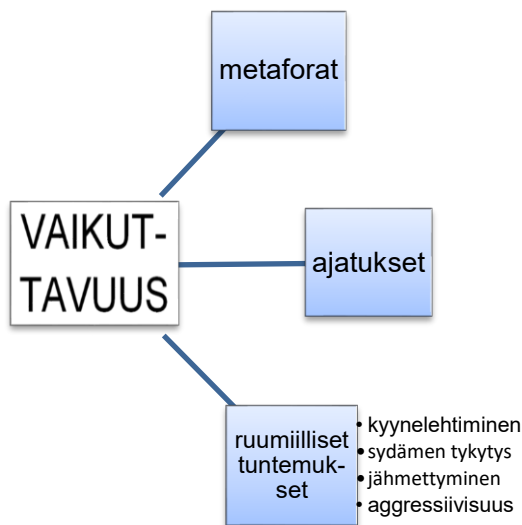
7.2 Surun prosessin kuvaukset

Toisessa tutkimuskysymyksessäni kysyin ”Miten surun prosessia kuvataan kuvakirjasarjoissa?” Surun prosessia lähdin kuvaamaan tunneälyn käsitteen kautta. Mayer ja Salovey (1997) ovat jakaneet tunneälyn neljään osa-alueeseen eli portaaseen. Portaat ovat suomennettuna **tunteiden tunnistaminen** (havaitseminen, sisäistäminen, ilmaisu), **tunteiden vaikuttavuus** (päättöksenteon tukeminen), **tunteiden ymmärtäminen** (analysointi ja emotionaalisen tiedon työstäminen) ja **tunteiden sääteleminen** (hallitseminen) (Kokkonen 2010, 38–39; Köngäs 2018, 35–36). Kummassakin kuvakirjasarjassa surua lähdettiin tunteen tunnistamisen jälkeen käsittelemään tunneälyn mallin mukaisesti.

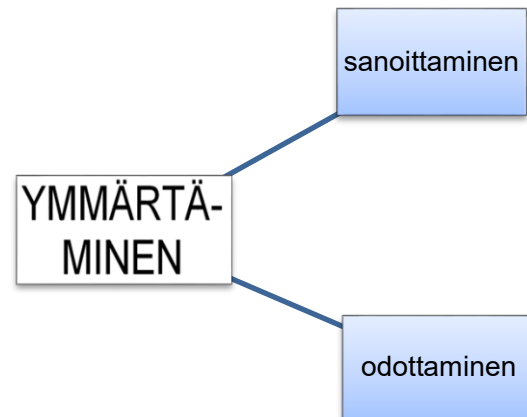
Edellisessä luvussa (luku 7.1) esittelin tunneälyn ensimmäisen portaan, tunteiden tunnistamisen osa-alueen. Tässä luvussa esittelen tunneälyn kaksi keskimmäistä porrasta. Tässä tutkimuskysymyksessä tutkin vain tekstiä, koska surun prosessin vaiheiden kuvitus oli vähäistä kuvien ja tekstin suhteen takia. Tunneälyn neljännen portaan, tunteiden käsittelemisen, tekstin ja kuvien analyysi löytyy luvusta 7.3.

Tässä tutkimuskysymyksessä teorialähtöiset pääkategoriat jakautuivat aineistolähtöisiin alakategorioihin. Tunteiden vaikuttavuuden kuvauksista oli löydettävissä kolme (3) alakategoriaa, joita ovat metaforat, ajatukset ja ruumiilliset tuntemukset. Näistä viimeisen jaoin neljään (4) alakategoriaan kyynelehtimiseen, sydämen tykytykseen, jähmettymiseen ja aggressiivisuuteen (kuvio 6). Nämä kaikki ovat fyysisiä reaktioita, jotka voivat olla tahdonalaisia tai tahdosta riippumattomia. Kuten kuviosta 7 voi lukea, tunteiden ymmärtämiseen alakategorioita muodostui vain kaksi (2). Näistä kategorioista tunteen

sanoittamiseen luokittelin kaikki muut tilanteet paitsi yhden (1) surun pitkäkestoisuutta kuvaavan tilanteen, jonka luokittelin odottamiseen.

Kuvio 6. Tunteen vaikuttavuuden kuvausten alakategoriat.

Kuvio 7. Tunteen ymmärtämisen kuvausten alakategoriat.

Määrällinen analysointi ei tässä tutkimuskysymyksessä tuonut uutta tietoa, joten sitä ei ole raportoitu. Keräsin molemmista kuvakirjasarjoista surun prosessia kuvaavia lainauksia. Kuvaukset on jaoteltu kirjoittain, koska surun prosessin näkökulmasta sama tilanne saattoi esiintyä useammassa surun syitä aiheuttavassa kategoriassa (ks. luku 7.1 ja liite 2). Liitteessä olevat lainaukset ovat pidempiä kuin ensimmäisessä tutkimuskysymyksessä, jotta tilanteen rakenne tulee selkeämmin esille. Kaikissa kirjoissa ei esiintynyt jokaista tunneällyn osaluuetta, tai ne yhdistyivät, kuten taulukosta (liite 2) ja seuraavista aineistoesimerkeistä on luettavissa.

7.2.1 Tunteiden vaikuttavuuden kuvaukset

Tunneällyn toiseen vaiheeseen kuuluu tunteen vaikuttavuus, ruumiilliset tuntemukset ja sen miettiminen, onko tunnetila omaa hyvinvointia tukeva (Goleman 2000, 18). Vaikuttavuuteen luokittelin metaforat, ajatukset ja ruumiilliset tuntemukset. Metaforat-alakategoriaan luokittelin vain yhden tilanteen. Jukka Hukka -kirjassa surua aiheutti murhe, jota kuvattiin repussa olevaksi taakaksi. Psykkisestä syystä aiheutunutta surun syytä kuvailtiin useaan otteeseen ja oli hankalaa erotella tunneällyn kahden ensimmäisen portaan kuvauksia toisistaan. Seuraavasta kohdasta välittyi kuvauksia tunteen vaikuttavuudesta.

Nyt entistä raskaampi murheiden taakka painaa Jukka-rukan maankamaraan saakka. Pilven synkeään varjoon, kun kellistyy hän, kuulee pikkuisen otuksen kimittävän. (Jukka Hukka ja lohikäärmevauva.)

Tunne on käynyt liian voimakkaaksi ja Jukka Hukka ei enää kykene siitä selviämään. Tilanteen voimakkuutta on kuvattu Jukka Hukka -kirjoille tyypillisellä tavalla, metaforalla synkeästä pilvestä. Metaforat ja symboliikka ovat lapsilähtöinen keino kuvailla tunnetiloja (Erkkilä 2003, 26).

Surun tunne ilmeni lähes kaikissa tutkittavissa kuvakirjojen tilanteissa ruumiillisina tuntemuksina ja ne kuvattiin lyhytkestoisiksi. Poikkeuksena oli Jukka Hukka -kirjassa esiintynyt sosiaalisen surun syy, kuolema, jonka luokittelin ajatukset-alakategoriaan. Kuten aikaisemmin kirjoitin, kuolemaa käsitellään koko kirjan mitalta ja se on aineistoni pitkäkestoisin tunne. Tunteen vaikuttavuutta on kuvattu muun muassa seuraavasti.

Viikot vierivät, kaikki on ankeaa. (Jukka Hukka ja Iso Hukka.)

Tämä lyhyt virke on aineistossa poikkeava. Siinä ei esitellä yksityiskohtaisesti tuntemusta, vaan tunne yksinkertaisesti todetaan tunteen pysyvä samankaltaisena, vaikka aika kuluu. Toinenkin poikkeus löytyi Jukka Hukka -kirjasta. Positiivinen suru (ks. luku 7.1.4) ei ilmene ruumiillisena muutoksena, vaan edellisen esimerkin tapaan ajatteluun liittyvänä.

”Koskaan en ole nähnyt hyvyyttä moista. Miksi piittaat, niin kiltisti autat toista?
(Jukka Hukka ja kirjava takki.)

Tilanteessa suru on havaittu itkemisen kuvauksesta. Havainto ei kuitenkaan ole oikea. Hurtta nimittäin itkee ilosta, sillä hänet on juuri pelastettu eikä vaaraa enää ole. Tämä aiheuttaa kirjassa hämmennystä. Esimerkki poikkeaa aikaisemmista, koska tunne on hyvinvointia tukeva. Tunteen aiheuttaa helpotus. Tilanteessa koetaan myös hämmennystä siitä, miksi Jukka auttoi kiusaajaansa.

Viimeisen alakategorian, ruumiilliset tuntemukset, kuvaukset olivat helposti löydettävissä tekstistä. Ruumiilliset tuntemukset jaoin alakategorioihin, joita olivat kyynelehtiminen, sydämen tykytys, jähmettyminen ja aggressiivisuus. Jotkin kuvaukset menivät ristiin surun tunteen kuvausten kanssa. Tällainen oli esimerkiksi tilanne, joka on esitelty jo aikaisemmin surun psyykkisten syiden yhteydessä (ks. luku 7.1.1).

Kyynel alkaa vieriä empaattisen ja herkän Fannin poskea pitkin. (Fanni ja levoton liikeri.)

Surua kuvastavaa empaattisuutta edeltää ruumiillisen tuntemuksen kuvaus. Lapsi voi yhdestä kuvauksesta oppia, että tunne voi esiintyä ruumiillisena tuntemuksena. Toisessa aineistoesimerkissä ruumiillinen tuntemus kuvataan myös kyynelehtimisenä.

Kyynel vierähtää Fannin poskelle. (Fanni ja ihmeellinen tunnelämpömittari.)

Tässä esimerkissä suru on jo havaittu, Fanni on tunnistanut ystävänsä surullisuuden, ja tunneälyn mukaisesti on siirrytty toiseen vaiheeseen, jolloin esiintyy ruumiillinen muutos, kyyneleen vierähtäminen.

Edellä esitellyt Fanni-kirjojen ruumiilliset muutokset kuvattiin hellemmiksi kuin seuraava Jukka Hukka -kirjasta oleva aineistoesimerkki, jossa muutoksia on kuvattu voimakkaiksi. Tämän esimerkin luokittelin sydämen tykytykseen.

Jukka jähmettyy, rinnastakin ahdistaa. --Hukan hyljätyn sydän lyö haljetakseen. Yksin jäätyään hän hiljaa itkeskelee. (Jukka Hukka ja hirveä harmi.)

Jukka Hukka on jätetty yksin ja hän tuntee useita ruumiillisia muutoksia. Esimerkissä on ensin kuvattu rinnan ahdistamista ja sen jälkeen voimistettu tuntemusta kertomalla, että sydän lyö haljetakseen. Käytössä on toinenkin ruumiillinen tuntemus, jähmettyminen. Esimerkin avulla lapsi voi oppia ymmärtämään, että sama tuntemus voi tuntua eri tavalla tai sen voi kokea erilaisena (Köngäs 2018, 194). Poijula (2002, 41) kuvailee tunteiden ristiriitaisuuden olevan surussa luonnollinen reaktio.

Sydämen lyöntien havaitseminen ja tarkkaileminen liitetään tunnereaktioon seuraavassa aineistoesimerkissä.

Kaikki nyökkäävät ja rientävät tavaroitaan pakkaamatta taskulampun valossa sydämet pamppaillen kotiin. (Fanni ja liian jännittävä yö.)

Tilanne on jatkoa aikaisemmin psyykkisissä surun syissä (ks. luku 7.1.1) esiteltyyn yökyläilyyn. Tunneälyn toisessa osa-alueessa tarkoituksena on, kuten aikaisemmin mainitsin, miettiä, onko tunnetila hyvinvointia tukeva. Eläinlapset eivät vielä kykene pohtimaan tunteen aiheuttajaa, vaan haluavat lähteä tilanteesta pois. He tukeutuvat osaavampien eli vanhempiensa apuun.

Ruumiilliset muutokset näkyvät ulospäin muillakin tavoin. Seuraavat tilanteet luokittelin aggressiivisuuden alle. Heikkilä-Halttunen (2015, 50) huomauttaa, että kirjoissa seikkaileva lapsi saa avoimesti näyttää tunteensa. Aineistoesimerkissä Fanni on saanut äidiltään tehtävän tarkkailla, voisiko joku hänen ystävistään olla surullinen.

Kun Fanni palaa juhlahumuun, hän huomaa ystävänsä Ralfin, joka näyttää apealta ja potkiskelee ruohoa niin, että se pölyää. (Fanni ja suuri tunnemöykky.)

Suru, jonka syyn luokittelin johtuneeksi toisen toiminnasta, näkyy ulospäin ruohon potkimisena. Ralf purkaa tunnettaan fyysisellä toiminnalla. Tämä voisi olla myös tunteen käsittelyn keino. Goleman (1997, 40–41) kirjoittaa, että jos lapsella on haasteita hyväksyä tunteitaan, hän joutuu niin sanotun "tunnekaappauksen" valtaan ja saattaa toimia aggressiivisesti. Kirjassa tilanne etenee ja Ralfille opetetaan parempi keino käsitellä tunnetta. Samasta Fanni-kirjasta löytyy toinen esimerkki, jossa "tunnekaappaus" on lähellä.

Lilli raahustaa veljensä perässä synkän näköisenä. Hän mulkoilee Lenniä ja Lennin jäätelöä. (Fanni ja suuri tunnemöykky.)

Lilli mulkoilee veljensä jäätelöä, koska oma jäätelö on tippunut maahan. Tilanne voisi päättyä fyysiseen, aggressiiviseen kontaktiin ja tekstissä luodaan sille mahdollisuus. Tähän tilanteeseen löytyi sanoittamisen jälkeen ratkaisu.

Lisäksi ruumiillinen tuntemus voi olla sellainen, että jokin ruumiinosa ei tunnu toimivan, kuten sydämen tykytysten kuvausten aineistoesimerkissä jo kävi ilmi. Suruun rinnastettava tunne, pelko, aiheuttaa tutkituissa kirjoissa tätä tuntemusta.

Pelko saa heidät kaikki jähmettymään. (Jukka Hukka ja varjohirviö)
 "Mitä jos siipemme eivät kannakaan ja tipumme maahan?" (Fanni ja ihmeellinen tunnelämpömittari.)

Tämän aineistoesimerkin luokittelin jähmettymiseen. Molemmissa esimerkeissä on huomattavissa, että pelon ilmentymä, tunteen vaikuttavuus, saa hahmot miettimään ja punnitsemaan tilannetta. Tämä liittyy jo kiinteästi seuraavan tunneälyn vaiheeseen, jossa tehdään päätöksiä.

7.2.2 Tunteen ymmärtämisen kuvaukset

Tunteen vaikuttavuus ja ymmärtäminen ovat osassa Fanni-kirjoista edellisen aineistoesimerkin tapaan yhdistetty toiseen vaiheeseen tai ohitettu. Kuten aikaisemmin kirjoitin, tunteen sanoittaminen ja ymmärtäminen kulkevat usein käsi kädessä. Tässä tunneälyn osa-alueessa mietitään, mikä johti tunnetilaan ja aloitetaan tiedon työstäminen (Goleman 2000, 18). Tunteen ymmärtämisen kuvaukset jaoin kahteen alakategoriaan: sanoittamiseen ja odottamiseen.

Ensimmäisessä aineistoesimerkissä Hämähäkki tulee neuvomaan Jukka Hukkaa, joka on murtumassa murheen taakkansa alle.

”On murheensa kullakin, suuret tai pienet. Sinä liian monia kantanut lienet! Olet onneton, kaikesta huomaa sen.” (Jukka Hukka ja lohikäärmevauva.)

Tilannetta on aikaisemmin kuvattu useilla metaforilla. Metaforista on luovuttu ja tilanne kuvataan selkeästi. Tilanteen ratkaisu kerrotaan sekä metaforana että konkreettisena kuvauksena (ks. luku 7.3.5).

Tunteen työstäminen tulee hyvin esille seuraavassa aineistoesimerkissä, jossa äiti auttaa Fannia tunteen tunnistamisessa ja sanoittamisessa. Samalla selvitetään, mikä tunnetilan on synnyttänyt.

Fanni vastaa alakuloisesti. “Ihan kuin vatsassa olisi suuri, kipeä möykky.” -- Fanni näyttää neuvottomalta. Hän ei keksi sisällään tuntuvalle möykylle nimeä. “Ehkä sinua suututtaa, kun viimeinen pallo ei osunut purkkiin. Vai oletko surullinen, kun et voittanutkaan hedelmäkoria?” äiti ehdottaa Fanni nyökkää niiskuttaen ja lisää sitten kuiskaten: “Minua myös hävettää.” (Fanni ja suuri tunnemöykky.)

Fanni osaa yhdistää tunteen ruumiilliseen muutokseen, muttei kykene nimeämään tunnetta. Hän tarvitsee tilanteessa osaavamman, äitinsä, apua. Fannin tunne saa nimen ja äiti ehdottaa ratkaisua tunteen käsittelyyn (ks. luku 7.3.4). Äidiltä saamiensa ohjeiden perusteella Fanni osaa auttaa myöhemmin Ralfia.

”Hmm. Sanoisitko, että olet ärsyyntynyt vai jopa surullinen?” Fanni pohtii ääneen äitinsä antama tehtävä tiukasti mielessään. “No, ehkä vähän molempia”, Ralf sanoo hämmästyneenä. (Fanni ja suuri tunnemöykky.)

Ralfin hämmästyneisyyden kuvauksella ohjataan lasta ymmärtämään tunteiden käsittelyn keinon olevan opittavissa. Aikuisen, tai kirjan hahmon, esimerkki auttaa lasta ymmärtämään (Puolimatka 2011, 313). Lillin jäätelö on tippunut maahan ja Fanni käyttää sanoittamista samassa kirjassa toistamiseen hänen kanssaan.

“Hmm. Miltä se mahtaa sinusta tuntua?” Fanni kysyy Lilliltä mietteliäänä. “Olen vihainen! Ja pettynyt! Ja kateellinen tuosta Lennin typerästä jätti-isosta jäätelöstä!” Lilli huudahtaa. (Fanni ja suuri tunnemöykky.)

Edellisessä tunneälyn vaiheessa Lilli oli mulkoillut veljensä jäätelöä, ja tilanne olisi voinut kärjistyä fyysiseksi. Fannin väliintulo ja sanoittaminen muuttivat tilanteen suunnan. Sanoittamisen käyttäminen samassa kirjassa toistamiseen samantyyllisen, fyysisen, tilanteen yhteydessä on tarkkaan harkittu. Kummassakin tilanteessa tapahtuu käännekohta.

Pelon tunteen sanoittaminen käsiteltiin kirjasarjoissa eri tavalla. Fanni-kirjoissa pelosta haluttiin eroon.

"Minua pelottaa! En halua olla täällä!" (Fanni ja liian jännittävä yö)
 "Mikä teitä pelottaa pesästä lähtemisessä?" (Fanni ja ihmeellinen tunnelämpömittari.)

Ensimmäisessä esimerkissä pelosta halutaan eroon poistumalla ja toisessa pelkoa sanoitetaan, jotta sen työstäminen voisi alkaa. Kummassakin esimerkissä tilanne kuitenkin sanoitettiin. Jukka Hukka -kirjassa tilanne käsiteltiin sanoittamalla, mutta sanoittamisen tavoite oli saada kaverit tuntemaan samaan tunnetta.

"Selitän, odottakaas, saatte nähdä, pian teitäkin pelottaa." (Jukka Hukka ja varjohirviö.)

Jukka ajattelee, että toisten ymmärtäessä pelon, he lopettavat kiusaamisen. Näissä esimerkeissä erona oli se, että Jukka Hukka -kirjassa pelkäävää kiusattiin. Fanni-kirjassa pelko oli liitetty tilanteeseen, jossa kaikki hahmot olivat peloissaan tai osa hahmoista pelkäsi ja osa halusi auttaa heitä. Kaikissa kolmessa tilanteessa ratkaisut löytyivät eri tavalla.

Aina tilanne ei kuitenkaan edennyt nopeasti. Kuoleman surua käsiteltiin koko kirjan mittaan ja tunteiden ymmärtäminen oli aina sidottu edelliseen tai seuraavaan vaiheeseen, joten en esittele sitä tässä kohdassa. Surun pitkäkestoisuutta kuvattiin myös toisessa tilanteessa, yksinäisyyden kuvauksessa.

Tuntuu odotus vuosia kestävän, sisään pääsee hän kyneleet pyyhittyään. (Jukka Hukka ja hirveä harmi.)

Tähänkin tilanteeseen on yhteen virkkeeseen liitetty tunteen ymmärtäminen ja tunteen säätö. Katri Katti on pyyhkinyt kyneleensä. Tunteen sanoittaminen esiintyi jo tunteen tunnistamisen yhteydessä. Katri käsittelee siis tilannetta tunteiden vaikuttavuuden tapaan, ajatuksissaan, samalla odottaen, mitä tulee tapahtumaan. Sanoittaminen ja tunteen lähteen löytäminen esiintyvät myös seuraavassa aineistoesimerkissä. Jukka Hukka on jäänyt yksin ystävän lähdettyä toisen mukaan, eikä tiedä, miten toimisi.

Hämähäkki muistuttaa: "Tiedäthän, että maailma ei kaadu, jos ystävä pettää.
 Hyvin viihtyä voit ihan yksinään. (Jukka Hukka ja hirveä harmi.)

Tilanteessa Hämähäkki tarjoaa Jukka Hukalle keinon muuttaa tilanne positiiviseksi. Tämä enteilee jo tunneälyn viimeistä vaihetta, tunteen säätöä ja hallintaa. Seuraavassa luvusta löytyvät kolmannen tutkimuskysymyksen tulokset.

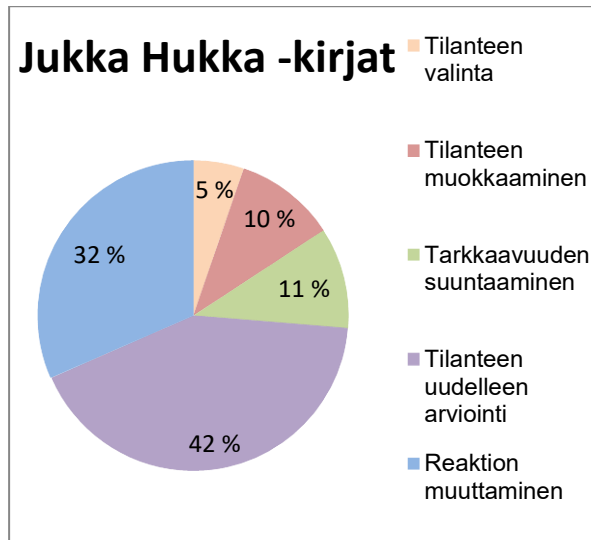
7.3 Keinoja surun käsittelyyn

Tunneällyn neljäs, viimeinen, vaihe sisältää tunteen säätelemisen ja hallinnan (Goleman 2000, 18). Taidon saavuttanut kykenee ohjaamaan negatiivisia tunnetiloja kohti positiivista olotilaa. Kyseessä ei saa olla tunteen tukahduttaminen. Tämän osa-alueen saavuttaneet osaavat auttaa toista selviämään negatiivisesta tunteestaan ilman tunteen vaikutusta heihin. (Köngäs 2018, 41.) Tunteiden säätely on taito, jonka oppimiseen tunnetaitojen opettamisella pyritään. Tunteiden säätely voi Grossin ja Thompsonin (2006, 10) tutkimusten mukaan tapahtua kontrolloidusti, tietoisesti tai jopa tiedostamattomasti. Taitoa on usein harjoiteltava taitavamman henkilön kanssa. Tunteiden säätelemiseen on olemassa erilaisia keinoja.

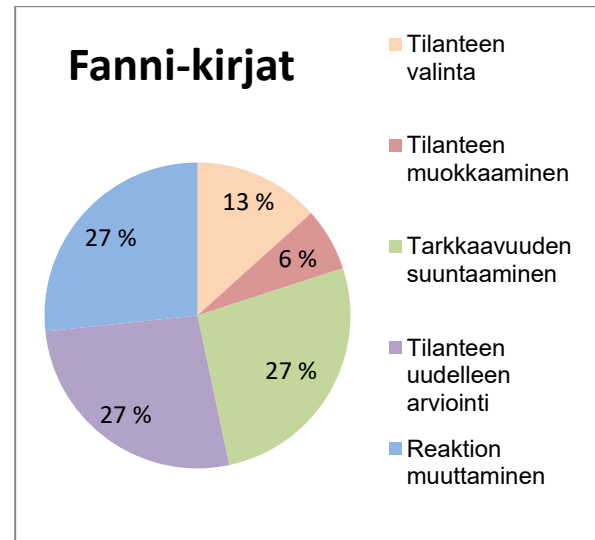
Kolmas tutkimuskysymykseni oli ”Millaisia keinoja kuvakirjasarjoissa esitetään surun käsittelyyn?” Tämän tutkimuskysymyksen kohdalla jaoin teoriapohjaiset pääkategoriat aineistolähtöisiin alakategorioihin. Pääkategoriat muodostin Grossin ajallisesti etenevän mallin mukaan (ks. luku 2.2). Mallissa on viisi (5) kategoriaa, joita ovat **tilanteen valinta, tilanteen ulkoinen muokkaaminen, tarkkaavuuden suuntaaminen, tilanteen arvioiminen uudelleen** ja **tunteen vaikutusten muuttaminen**. Näistä kolme ensimmäistä ovat keinoja, joita käytetään ennen epämiellyttävän tunteen viriämistä. Neljännellä keinolla vaikutetaan siihen, miten asian haluaa ajatella ja viidettä käytetään tunteen virittyä. (Gross & Thompson 2006, 10–15.) Nämä viisi (5) keinoa ovat tutkimukseni pohjana ja niillä pystyy selittämään kaikki kirjan teksteistä löytyneet keinot yhtä lukuun ottamatta.

Tämän tutkimuskysymyksen tuloksia on perusteltua esitellä määrällisesti. Kvantifioin aineistosta löytämäni surun käsittelyn keinot. Kuvioista 8 ja 9 ilmenee, että surun käsittelyn keinoja löytyi Jukka Hukka -kirjoista 19 ja Fanni-kirjoista 16. Jukka Hukka -kirjoissa tilanteen uudelleen arviointiin perustuvat surun käsittelyn keinot (42 %) olivat pääosassa. Toiseksi eniten löytyi keinoja, joissa yritettiin muuttaa reaktiota. Fanni-kirjoissa tunteen käsittelyyn opastavat keinot jakautuivat tasaisemmin. Tarkkaavuuden suuntaamiseen, tilanteen uudelleen arvioimiseen ja virinneen reaktion muuttamiseen kirjoissa annettiin yhtä monta kertaa keinoja (27 %). Tilanteen valitsemisen ja tilanteen muokkaamisen keinoja kirjoissa esiteltiin vähiten. Kokkonen (2010, 35–36) kertoo näiden keinojen vaiheeseen sijoittuvan tunteiden säätelyn sopivan paremmin aikuisille kuin pikkulapsille. Tarkkaavuuden suuntaamiseen annettiin Jukka Hukka -kirjoissa vain vähän keinoja. Jukka Hukka -kirjoista löytyi yksi (1) surun käsittelyn keino, joka ei sopinut mihinkään pääkategoriaan. Tämän

käsittelyn keinon nimesin helpotukseksi. Se on jätetty näiden kuvioiden ulkopuolelle, jotta kuvat ovat keskenään vertailukelpoisia.

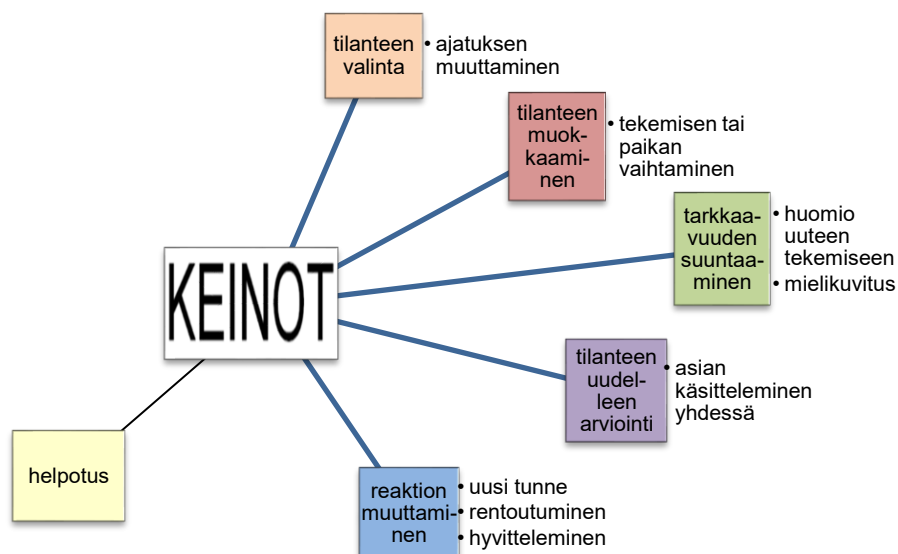

Kuvio 8. Surun käsittelyn keinot Jukka Hukka -kirjoissa (n=19).

Kuvio 9. Surun käsittelyn keinot Fanni-kirjoissa (n=16).

Aineistosta keräämäni analyysiyksiköt jaoin näihin surun käsittelyn keinojen kategorioihin (liite 3). Teoriapohjaisten pääkategorioiden sisältä erottelin aineistolähtöisesti alakategorioita, joita muodostui yhteensä kahdeksan (8). Kolmeen (3) pääkategoriaan luokittelin vain yhden (1) alakategorian, yksi (1) pääkategoria sisältää kaksi (2) alakategoriaa ja yhteen (1) pääkategoriaan tuli kolme (3) alakategoriaa. Yksi (1) surun käsittelyn keino, helpotus (ks. luku 7.3.6), ei sopinut mihinkään pääkategoriaan (kuviokuva 10).

Kuvio 10. Surun käsittelyn keinojen pää- ja alakategoriat.

Seuraavaksi esittelen surun käsittelyn keinojen kategoriat kuvasitaattien ja tekstiaineistoesimerkkien avulla. On mielekästä tutkia, tuoko kuva tekstille lisäarvoa. Surun ilmenemistä voidaan kuvata tekstiä konkreettisemmin ja lasta koskettavasti (Heikkilä-Halttunen 2010, 16). Tämän tutkimuksen tarkoituksena oli vertailla kirjasarjoja. Valitsin analysoitavaksi, ensimmäisen tutkimuskysymyksen tapaan, kuvat niistä kategorioista, joihin luokittelin tilanteita kummastakin kirjasarjasta.

Analysoitavat kuvat kattoivat yhtä surun käsittelyn keinoa lukuun ottamatta kaikki Grossin ajallisesti etenevän mallin mukaiset pääkategoriat. Kuvien tutkimuksen ulkopuolelle jäi tilanteen valinta -kategoria. Jätin tämän ulkopuolelle, koska Jukka Hukka -kirjassa tilannetta ei tätä keinoa käyttämällä kyetty ratkaisemaan, kuten seuraavan luvun tekstiaineistoesimerkistä on luettavissa. Keinojen kuvitukset eivät siis olisi olleet keskenään vertailukelpoisia. Pääkategorioiden ulkopuolinen keino löytyi vain Jukka Hukka -kirjasta. Kuvituksen ainutlaatuisuuden vuoksi raportoin tämän keino, vaikka vastaavuutta ei löytynyt Fanni-kirjoista.

7.3.1 Tilanteen valinta

Tilanteen valinta -kategoriaan muodostui yksi (1) alakategoria, ajatuksen muuttaminen. Jukka Hukka -kirjoista ei löytynyt yhtään aineistoesimerkkiä tilanteesta, jossa hahmo olisi yrittänyt muokata surullista tilannetta omalla valinnallaan itselleen suotuisammaksi onnistuen siinä. Kokkonen (2010, 36) muistuttaa, että tämä keino edellyttää tilanteen ennakoimista. Kuten aikaisemmin kirjoitin, tilanteen ennakoiminen on lapsille hankalaa, joskus mahdotonta. Tilanteiden luokittelu tähän kategoriaan oli ongelmallista ja olin jokaisen aineistoesimerkin kohdalla kahden vaiheilla. Perustelen jokaisen tilanteen erikseen, mistä syystä päädyin kyseiseen kategoriaan.

Fanni-kirjoista löysin kaksi (2) aineistoesimerkkiä, jotka nimesin ajatuksen muuttamiseksi. Kummassakin esimerkissä tilannetta pyritään muuttamaan ajatuksen tasolla. Tilanteeseen on voinut saada apua toiselta, mutta keino sanoittaa hahmo itse tai se kerrotaan hahmon itsensä käsittelemäksi. Ensimmäinen aineistoesimerkki liittyy tilanteeseen, jossa Ralf on surullinen hävitettyään pillinsä. Fanni auttaa häntä ja tilanteessa käytetään useampaa surun käsittelyn keinoa (ks. myös luku 7.3.4).

Ja jos ei löydy, teen uuden vielä paremman! Teen kaksi, niin voimme soittaa yhdessä!” ”Kuulostaapa hauskalta! En malta odottaa!” Fanni sanoo innoissaan.

”Tuliko sinulle parempi mieli?” ”Tuli! Olet hyvä ystävä.” (Fanni ja suuri tunnemöykky.)

Ralf päättää tehdä uuden pillin. Hän vahvistaa myönteisen tunteen viriämistä päättämällä tehdä uudesta pillistä paremman ja jopa kaksi pilliä. Tilanteella kuvataan, että surun tunnetta ei estetä tai tukahduteta (Jääskinen & Pelliccioni 2017, 39; Poijula 2002, 36). Negatiivinen tunne tulisi käsitellä, jotta positiivinen vire voi saada vallan, koska tilanteesta ei ole ulospääsyä (Kokkonen 2010, 36). Tämän aineistoesimerkin olisi voinut luokitella tilanteen uudelleen arvioimiseen (ks. luku 7.3.4). Tilanne eroaa siinä, että ratkaisun keksii hahmo, jolla tunne oli ollut päällä. Tilanteen uudelleen arvioimiseen luokittelin tilanteet, joissa toinen hahmo tarjoaa ratkaisua.

Toinen aineistoesimerkki on tilanteesta, jossa Kolibri on tuskaillut kuihtuvien kukkien kanssa.

Kolibri miettii. ”Tunnelämpötilan saa laskemaan ajattelemalla ja tekemällä rauhoittavia ja mukavia asioita.” (Fanni ja ihmeellinen tunnelämpömittari.)

Aineistoesimerkissä Kolibri sanoittaa, että muuttamalla ajattelua voi muuttaa tunnetta. Tilanne siis muokkautuisi itselle suotuisammaksi, jos hän tekisi tai ajattelisi mukavia ja rauhoittavia asioita. Kolibrin apuna tilanteessa olivat muun muassa Ralf ja Fanni (ks. luvut 7.2.1 ja 7.3.2), jotka osallistuivat surun käsittelemiseen. Tämän tilanteen luokittelussa olin kahden vaiheilla. Toisaalta se kuuluu tunnekokemuksen muuttamiseen (ks. luku 7.3.5), koska tunne on jo virinnyt. Asian kuitenkin esittää hahmo, jolla itsellään ei ole surun tunnetta, vaan hän yrittää auttaa muita. Kyseessä on siis hahmon itsensä keksimä ratkaisu, joten se oli perusteltua luokitella ajatuksen muuttamiseen eikä rentoutumiseen.

Jukka Hukka -kirjassa hahmo osaa käyttää ajatuksen muuttamista, mutta hän ei onnistu siinä.

Hän yrittää pelkonsa unohtaa, mutta se vain ei suostu katoamaan.
(Jukka Hukka ja varjohirviö.)

Tilanne on erikoinen tunteen käsittelemisen ja etenkin tunnetaitojen opettamisen kannalta. Kirjoittajan tarkoituksena saattoi olla esitellä, että tunteiden säätely ei aina onnistu, vaikka keinot olisivat hallussa. Tässä esimerkissä tunne on jo päässyt viriämään, joten sen olisi voinut luokitella tunnekokemuksen muuttamiseen (ks. luku 7.3.5). Esimerkissä hahmo keksii ratkaisun itse, joten päädyin tähän kategoriaan. Tilanne päättyy hyvin, vaikka tunne valtaa tilanteessa olevat muutkin hahmot. He onnistuvat karkottamaan tunteen käyttäen kahta muuta (ks. luvut 7.3.3 mielikuvitus ja 7.3.5 rentoutuminen) keinoa. Seuraavaksi esittelen toisen tunteiden säätelyn keinon, johon luokittelin vain muutaman tilanteen.

7.3.2 Tilanteen muokkaaminen

Tilanteen muokkaaminen -kategoriaan muodostui yksi (1) alakategoria, tekemisen tai paikan vaihtaminen. Epämiellyttävien tilanteiden tai paikkojen välttäminen on keino, joka yleensä toteutetaan ennen kuin tunne on ehtinyt viritä (Kokkonen 2010, 34–35). Tilanteen muokkaamisessa kyse on tilanteen ennakoinnista ja sen ulkoisesta muokkaamisesta. Aineistosta ei löytynyt yhtään tilannetta, jossa ennakointia olisi opetettu. Luokittelin tähän kategoriaan kuitenkin kummastakin kirjasarjasta tilanteita, jossa ennakoinnin voi päätellä olevan kyseessä. Edellisen pääluvun (ks. luku 7.2.2) viimeisessä esimerkissä Jukkaa on kiusattu ja hän on vetäytynyt majaan, jossa Hämähäkki neuvoo häntä tunteen käsittelemisessä.

”Totta kyllä”, tuumailee hymyillen Jukka. Hetken itsekseen päättää leikkiä Hukka. (Jukka Hukka ja hirveä harmi.)

Jukka toimii neuvon mukaisesti ja kuvauksesta välittyy, että hän kykenisi toimimaan seuraavassa vastaavassa tilanteessa samalla tavalla. Tästä syystä luokittelin esimerkin tilanteen ulkoiseen muokkaamiseen. Kyseessä on teko, joka suoraan pyrkii muuttamaan tilannetta, jotta tunteen säätely onnistuisi.

Toinen aineistoesimerkki löytyy Fanni-kirjasta. Ralf ja Fanni yrittävät auttaa pelokkaita linnunpoikasia (ks. luku 7.2.1). Ralf tiedustelee pelon syytä ja keksii ratkaisun.

Ralf nappaa linnunpojat höyhenistään ja laittaa heidät liukumaan maahan Fannin kärsää pitkin. Kaikkia naurattaa! ”Täällä maassa on turvallista harjoitella lentämistä!” Ralf sanoo ylpeänä. (Fanni ja ihmeellinen tunnelämpömittari.)

Ralf nimesi edellisessä luvussa esittelemässäni aineistoesimerkissä lintujen tunteen peloksi ja edellä olevassa aineistoesimerkissä hän kertoi tunteen muuttuneen. Tunteiden nimeäminen opettaa lapselle kykyä ymmärtää, mikä mielentila, tunne, käytöksen takana on (Nummenmaa 2010, 181–182). Linnunpojat siirrettiin harjoittelemaan turvalliseen paikkaan ja tilanne sanoitettiin heille. Edellisen aineistoesimerkin tavoin tarkoituksena oli opettaa linnunpoikasille uusi tapa, joka estäisi tunteen viriämisen. Tilannetta muokattiin paikkaa vaihtamalla sellaiseksi, että tunteiden säätely onnistui.

Kuva 9. Jukka Hukka ja hirveä harmi: Jukka Hukka tyytyväisenä kotonaan.

Mikkosen (2005, 212) mukaan avoin ikkuna tuo liikettä ulko- ja sisätilan välillä kuvaten ajallista rakennetta. Jukka Hukka -kirjassa avoin ikkuna kuvastaa, että Jukka on päässyt tunteen käsittelyssä eteenpäin (kuva 9). Jukan katseen suunta on ulos, iloisiin hahmoihin. Hahmojen katseen suuntautuessa johonkin tapahtumaan, kuvittaja ohjaa katsojan katsomaan samaa kohtaa kuvituksesta (Mikkonen 2005, 202). Jukka ei enää patoa kaikkea sisäänsä, vaan on ikään kuin vapautumassa tunteen vallasta.

Kuva 10. Fanni ja ihmeellinen tunnelämpömittari: Fanni auttaa poikaset ulos pesästä.

Fanni-kirjassa (kuva 10) lukijan katsetta ohjataan puun lehvästön välistä pilkottavalla valolla, joka luo kuvaan vaaleampia kohtia. Kuvassa katsojan huomio kiinnitetään pelastettaviin linnunpoikasiin. Valo siivilöityy lehtien lomasta juuri sopivasti lintuihin. Taiteilija on käyttänyt tehokeinona perspektiiviä. Kuvakeskus, eli kohta johon katsoja kiinnittää ensisijaisesti huomionsa, on kuvattu arvoperspektiivijärjestelmän mukaisesti muuta ympäristöä suuremmaksi (Ylimartimo 2001, 93–94). Lintuäiti, joka tuntee tilanteessa

helpotusta, on yllättäen kuvattu varjoon ja suhteellisen pieneksi. Kuvittaja suuntaa tällä lukijan huomion linnunpoikasiin, joihin uskoo lapsilukijan helpoimmin samastuvan.

Huomattavaa on, että päähenkilön tunnetta vahvistetaan kummassakin kirjassa ympärillä olevilla iloisilla hahmoilla. Arvola ja Mäki (2009, 53) muistuttavat, että pienet lapset samastuvat sadussa oleviin hahmoihin ja aistivat sadun ilmapiirin kuvien pohjalta. Kaikki hahmot ovat iloisia, jotta lapsi voi samastua mihin tahansa hahmoon saadakseen kuvasta positiivisen käsityksen. Kuvan tunnelmaa luodaan värimaailmalla, joka on vaaleampi kuin luvussa 7.1 (surun tunteen ilmeneminen) tutkituissa kuvissa.

7.3.3 Tarkkaavuuden suuntaaminen

Tarkkaavuuden suuntaaminen -kategoriaan muodostui kaksi (2) alakategoriaa, huomio uuteen tekemiseen ja mielikuvitus. Tarkkaavuuden suuntaamisella tarkoitetaan huomion siirtämistä epämiellyttävästä kohteesta sellaiseen, joka tuo mielihyvää (Kokkonen 2010, 36). Fanni-kirjasta löytyy hyvin selkeä esimerkki, jossa huomion siirtäminen uuteen tekemiseen muuttaa surun tunteen iloksi.

Ralf keksii miten saada Lilli paremmalle tuulelle: ”Tulepas minun reppuselkääni. Lähdetään vähän seikkailemaan!” Ralf lähtee juoksemaan hurjaa vauhtia, ja Lilli nauraa kikattaa selässä. Aikaisemmat harmitukset vaikuttavat kaikonneen kummankin mielestä. (Fanni ja suuri tunnemöykky.)

Tilanteessa käytetään tarkkaavuuden siirtämistä niin, että hahmot ryhtyvät yhteiseen tekemiseen. Jukka Hukka -kirjassa kuvataan samanlainen tilanne.

Hassuttelu saa sammakot hymyilemään. (Jukka Hukka ja Iso Hukka.)

Nämä tilanteet eroavat siinä, että Fanni-kirjassa surua aiheuttava tilanne on tapahtunut äskettäin. Jukka Hukka -kirjan sammakoiden murheellisuus on mainittu vain kirjan alkuosassa. Jukka Hukka -kirjan hassuttelusta ei kerrota tarkemmin. Kummassakin esimerkissä surullisen hahmon tarkkaavuus siirrettiin onnistuneesti pois surua tuottavasta asiasta.

Kuva 11. Fanni ja suuri tunnemöykky: Lilli ratsastaa Ralfin selässä.

Fanni-kirjan kuvassa hassuttelevan Ralfin ympärillä olevista hahmoista yksi on hämmästynyt (kuva 11). Hahmo osoittaa Ralfia ja Lilliä. Näin katsojalle tehdään selväksi hahmon hämmästyksen syy. Kuvittaja osoittavaa tällä, että lapsi voi itse miettiä sopiiko juuri tämä keino hänelle. Poijula (2002, 18) muistuttaa, että jokainen kokee surua omalla tavallaan. Hahmon avulla lukija voi pysähtyä keskustelemaan asiasta. Kuvassa näkyvällä polulla tuodaan kuvaan ajallista rakennetta (Mikkonen 2005, 212), joka kuvastaa surun prosessinomaisuutta.

Kuva 12. Jukka Hukka ja Iso Hukka: hymyilevät sammakot nuotiolla.

Jukka Hukka -kirjan kuvasta löytyy jälleen kuvittajalle tyypillisiä hehkuvia valopilkkuja (kuva 12). Tässäkin kuvassa kaikki ympärillä olevat hahmot ovat iloisia, jopa lapsia mahdollisesti pelottava linnunpelätin. Hahmojen ystävällisyyttä ja yhteenkuuluvuutta lisätään sillä, että linnunpelätin on saanut päähänsä Ison Hukan hatun ja päälleen hänen paitansa. Hattu kuvattiin aiemmin Jukan käteen tilanteessa, jossa hän ei vielä kyennyt käsittelemään surun tunnetta. Surun aiheuttaman hallitsemattomuuden tunteen (Köngäs 2018, 194), on hatun siirtymisen myötä kuvattu helpottavan.

Toiseksi tarkkaavuuden epämiellyttävästä kohteesta pois suuntaamisen keinoksi luokittelin mielikuvituksen käytön. Mielikuvituksesta esimerkki löytyy kummastakin kirjasta pelon aiheuttaman surullisuuden yhteydestä. Jukka Hukka -kirjassa keinoksi tarjottiin tilanteen suotuisammaksi muokkaamista ajatuksen tasolla (ks. luku 7.3.1), joka ei onnistunut. Toisena keinona kokeillaan Hämähäkin neuvosta mielikuvituksen voimaa.

Hämähäkki nyt havahtuu kertomaan loitsun, jolla voi kaameuden karkottaa.

--

Syvään hengitä, selkäsi voit suoristaa. Mielikuvitus kamalan saa muuttumaan.
(Jukka Hukka ja varjohirviö.)

Mielikuvitusta tehostetaan rentoutumisen keinoin (ks. luku 7.3.5). Loitsu on kirjassa toimiva keino tarkkaavuuden siirtämiseen miellyttävämpään asiaan. Miellyttävät asiat, joita eläinlapset keksivät, olivat kaikki edellisen aineistoesimerkin kaltaisia hassutteluja. En luokitellut niitä erikseen, koska varsinaisen tunteen käsittelyn keino oli mielikuvituksen käyttäminen ja hassuttelu tapahtui mielikuvissa.

Jukka Hukka -kirjassa Hukan katse on kohti Hämähäkkiä, joka kertoo, miten tarkkaavuuden voi suunnata uudelleen (kuva 13). Aukeamassa on tumma, yksivärinen tausta, kuten kuvassa 12. Ylimartimo (2001, 92) kuvailee yksivärisen taustan ja lähes irrallisilta näyttävien elementtien jättävät paljon katsojan hahmotuskyvyn varaan. Kuvassa lukijan tarkkaavuus ohjataan valopilkuilla, Hämähäkin jalassa olevalla lampulla ja katsojalle selin kääntyneellä Jukalla kohti Hämähäkkiä. Hämähäkki mielletään usein epämiellyttäväksi, joten ristiriidalla vahvistetaan tuntemusta. Jukan katseen suunta ja Hämähäkkiin kurkottava tassu lisäävät Mikkosen (2005, 212–213) mukaan vaikutelmaa tapahtuman jatkumosta. Jukan tarkkaavuus on suuntautunut surusta kohti valoa. Tilanteen kuvituksen eteneminen on toteutettu kuvaten tilannetta usean kuvan sarjana. Mikkonen (2005, 191) selittää yksittäisellä kuvalla olevan vain rajallisesti keinoja saada lukija seuraamaan tarinaa. Sarjallisuudella tehostetaan tarinan etenemistä (Mikkonen 2005, 286). Kaikissa kuvissa yhdistävänä tekijänä on vaaleneva tausta

ja pehmeäreunaiset valopilkut. Valopilkut korostavat tekstissä olevaa kuvailua keinon taianomaisuudesta.

Kuva 13. Jukka Hukka ja varjohirviö: Jukka saa neuvoja Hämähäkiltä.

Fanni-kirjoissa mielikuvituksen käyttöön annetaan erilaisia keinoja, jotka löytyvät kaikki samasta kirjasta. Esittelen ne tässä peräkkäin.

”Rohkeus on jo teissä, mutta se hautautuu helposti pelokkaiden ajatusten alle. Se täytyy opetella houkuttelemaan esiin” isä kertoo salaperäisesti.

”Kun minua pelottaa, mietin mielessäni ”sinä selviät tästä”. Sen avulla houkuttelen esiin rohkeuteni pelosta huolimatta. Jokaisen täytyy löytää oma kannustava ajatuksensa” isä selventää.

”Voimme siis oppia voittamaan pelot, kunhan meille jokaiselle löytyy oma rohkeuden... houkutin!” (Fanni ja liian jännittävä yö.)

Eläinlapsille opetetaan keino, jolla tunteesta voisi päästä eroon. Ensimmäisessä tilanteessa isä kertoo houkuttelun mahdollisuudesta. Tämän jälkeen hän kertoo omasta kokemuksestaan. Oppimiskokemusta vahvistetaan vielä sillä, että yksi eläinlapsista kertoo asian. Kolmikerto on satukirjallisuuden klassinen tehokeino toiston rinnalla (Kokko 2012, 145). Tilanteet olisi voinut luokitella seuraavaksi esittelemääni tilanteen uudelleen arviointiin. Päättelin, että mielikuvituksen käytössä tarkoituksena on juuri Kokkosen (2010, 36) kuvaama tunteen käsittelyn keino, jossa tarkkaavuus siirretään kohteesta pois. Asia pyritään kokonaan unohtamaan, eikä ainoastaan nähdä siitä uutta puolta.

Kuva 14. Fanni ja liian jännittävä yö: Mustajoutsen neuvoo eläinlapsia.

Mustajoutsenten isä on kuvassa kasvot lukijaa päin ja vaikka eläinlapset katsovat häneen, heidän kasvonsa näkyvät (kuva 14). Tämä poikkeaa edellä esitellystä Jukka Hukka -kirjasta. Fanni-kirjassa eläinlasten hämmästyks on kuvattu kasvojen ilmeillä ja kehonkielellä. Kuvaus tuo esille sen, että uusi asia saa ihmetyttää. Köngäs (2018, 194) tuo esille, että muun muassa yllätyksellisyyden ja riemun tunteiden käsittely on helpompaa kuin surun. Kirjan kuvituksessa tätä vaikeammin käsiteltävää tunnetta lähdetään purkamaan näiden helpompien tunteiden kautta. Kuvassa eläinlapset ovat yllättyneitä ja seuraavalla sivulla he keksivät itselleen Mustajoutsenen vinkistä oman rohkeuden houkuttimensa. Houkuttimia harjoitellaan ja lopuksi päätetään kokeilla niiden toimivuutta pelkoa tuottavassa tilanteessa (kuva 15).

Kuva 15. Fanni ja liian jännittävä yö: Ystävysten toinen yö majassa.

Jokaisen eläinlapsen oma houkutin on löytynyt ja kuvittaja on kuvannut saman paikan kuin ensimmäisellä yöpymiskerralla (ks. kuva 2). Molemmissa kuvissa on yö, jälkimmäisen kuvan värimaailma on vaaleampi. Kuvasta löytyy rauhoittavia elementtejä, kuten taivaalla loistava kuu, majasta ympäristöön hehkuva valo ja ympärillä rauhallisesti arkisissa askareissa

puuhailevat iloiset eläimet. Kuvassa olevien hahmojen toiminnalla viitataan toimintaan, johon lukijan on mahdollista samastua (Mikkonen 2005, 197). Hahmot tuovat kuvaan turvallisuutta, korostaen sitä, että eläinlasten keinot tarkkaavuuden siirtämisessä ovat onnistuneet.

7.3.4 Tilanteen uudelleen arviointi

Tilanteen uudelleen arvioinnissa on kyse siitä, että itse tilanteeseen ei voi enää vaikuttaa. Tilanteesta ei yritetä kääntää katsetta pois, vaan se nähdään uusin silmin, eri näkökulmasta käsin. (Kokkonen 2010, 37.) Tähän pääkategoriaan muodostui vain yksi (1) alakategoria, asian käsitteleminen yhdessä. Kummassakin kirjasarjassa oli useita tilanteita, jotka sopivat tähän kategoriaan. Kullberg-Piilolan (2005b, 117) mukaan on tärkeää, että lapsi oppii tunnistamaan pahan mielen ja kertomaan siitä jollekin.

Jukka Hukka -kirjoissa tilanteen uudelleen arvioimista käytettiin pitkäkestoisessa surussa antaen useita erilaisia ratkaisuvaihtoehtoja. Jokainen vaihtoehto käydään läpi lyhyesti ja lukijalle jää tilaisuus tarttua sopivalta tuntuvaan vaihtoehtoon ja keskustella siitä lapsen kanssa. Lapsi voi mielikuvitustaan käyttämällä rakentaa erilaisia versioita siitä, miten suru tarinassa etenee ja miten sitä käsitellään (Kokko 2012, 168). Lindqvist (2003, 10–11) muistuttaa, että surun välttämisen sijaan se tulisi hyväksyä ja käsitellä. Asian hyväksymisen ja käsittelemisen tärkeys nousee esille etenkin tämän alakategorian yhteydessä.

”Puhu rakkaista muistoista elämäsi! Hänet joskus voit aistia vierelläsi. Sinun silmissäsi hänen katseensa on. Muista, oikea rakkaus on loppumaton.” (Jukka Hukka ja Iso Hukka.)

Hämähäkin neuvoissa muistutetaan, että surusta puhuminen voi auttaa ja erilaiset tuntemukset eivät ole vääriä.

Valokuvista on hieman lohtua Jukalle, pitkän kirjeen hän kirjoittaa Isolle Hukalle. (Jukka Hukka ja Iso Hukka.)

Aineistoni pitkäkestoisimman surun aiheutti kuolema. Goleman (1997) kertoo tällaisten pitkäkestoisten tunteiden olevan mielialoja. Mielialat ovat voimakkuudeltaan vaimeampia ja niiden kesto on pidempi kuin tunteiden. Pitkäkestoiseen tunteeseen liittyy monesti vaimeampia ja voimakkaampia tunteen ilmaisuja. (Goleman 1997, 342.) Kuolemasta johtuvan surun käsittelemisen olisi voinut luokitella seuraavaan pääkategoriaan, koska tunne on jo virinnyt. Ajattelin kuitenkin, että asian yhdessä käsitteleminen on tilanteen uudelleen arvioimista. Kuvatuissa tilanteissa tunne on ottamassa valtaa. Tämä näkyy tunteen voimakkuuden nousemisen kuvauksina.

Kuva 16. Jukka Hukka ja Iso Hukka: Jukka kirjoittaa kirjettä.

Jukka Hukka -kirjassa Jukka istuu yksin isolla sohvalla (kuva 16). Kuvittaja on sommitellut Jukan kuvan vasempaan reunaan, jotta lukijan katse kohtaa ensin hänet ja liukuu oikealle (Ylimartimo 2001, 94) nähden tyhjyyden. Seinällä olevissa tauluissa on iloisia kuvia Jukasta kavereiden kanssa. Vaikka Jukka on yksin, hänet on kuvaan ympäröity muistoilla ystäväistä. Jääskinen ja Pelliccioni (2017, 69) painottavat, että lasta ei saa jättää yksin vaikeiden tunteiden kanssa. Seinällä olevilla tauluilla on symbolinen merkitys lukijalle siitä, että vaikka Jukka on yksin, hän ei ole yksinäinen ja prosessoi suruaan. Kirjoittaminen on keino työstää asiaa ollessaan yksin.

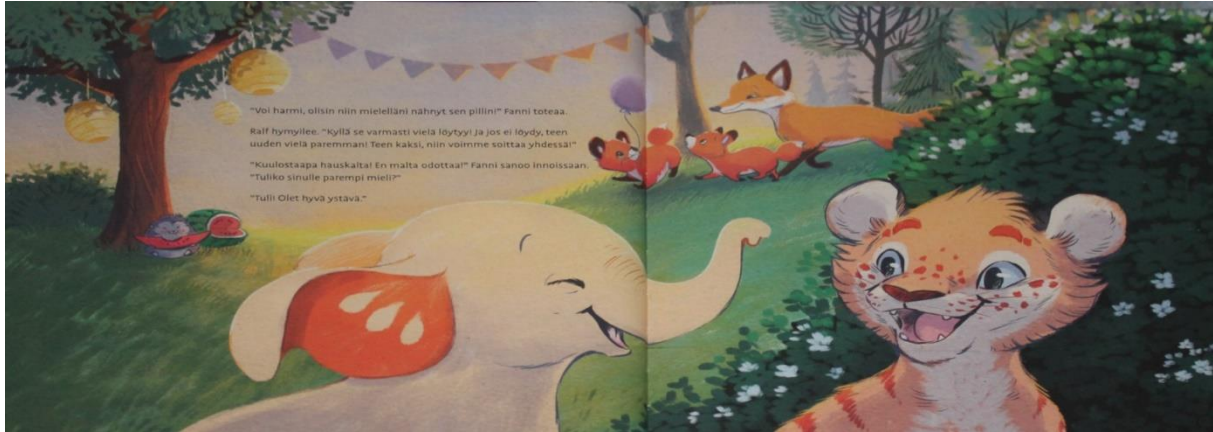
Seuraavaksi esittelen Fanni-kirjan aineistoesimerkin, joka kuvastaa hyvin kirjojen henkeä. Tilanne on kirjan alkupuolelta kohdasta, jossa surun syyt kasautuivat (ks. luku 7.1.4).

“Yritetäänpä yhdessä keksiä, mikä se tunnemöykky voisi olla. Yleensä olo hieman helpottuu, kun tietää, miltä itsestä tuntuu. Sitten sen voi kertoa muillekin”, äiti sanoo. (Fanni ja suuri tunnemöykky.)

Fannin äiti auttaa lastaan sanoittamalla ja selittämällä. Pahan mielen sanoittaminen onkin tärkeää (Kullberg-Piilola 2005b, 117, 124). Kirjassa käytetään jälleen kerran toistoa tehokeinona ja Fanni lähtee jakamaan oppimaansa ystävilleen. Seuraavasta aineistoesimerkistä voi lukea, kuinka asiasta kertomisen lisäksi Fanni vie tämän surun käsittelyn keinon vielä pidemmälle Ralfin surua kuunnellessaan.

”Voi harmi, olisin niin mielelläni nähnyt sen pillin!” Fanni toteaa. Ralf hymyilee.
 ”Kyllä se varmasti vielä löytyy!” (Fanni ja suuri tunnemöykky.)

Esimerkissä tilanne arvioidaan yhdessä ja sille keksitään toivottu ratkaisu, pillin löytyminen.

Kuva 17. Fanni ja suuri tunnemöykky: Fanni ja Ralf iloitsevat.

Fanni-kirjan kuvassa kaikki eläimet ovat iloisia (kuva 17). Edellisellä aukeamalla Ralf on kuvattu surullisena ja vaikka näiden kahden aukeaman kuva on samasta paikasta, on värimaailma jälkimmäisessä vaaleampi. Lisäksi kuvaan on tuotu edellä mainitut iloiset eläimet. Näillä elementeillä kuvittaja on muuttanut kuvan positiivisemmaksi, jolloin lukija huojentuu ja kykenee helpommin myötäelämään tunnetta (Arvola & Mäki 2009, 53). Tilanne on arvioitu uudelleen saaden keino surun käsittelyyn.

7.3.5 Reaktion muuttaminen

Tunteiden säätelyn viidentenä keinona Kokkonen (2010, 37) esittelee tunnekokemuksen muuttamisen niin, että käyttäytyminen muuttuu. Tämä on ainoa keinoista, jota kehoitetaan käyttämään silloin, kun tunne on jo virinnyt. Jaoin aineiston muiden pääkategorioiden tapaan aineistolähtöisiin alakategorioihin, joita syntyi kolme (3). Nämä alakategoriat nimesin uudeksi tunteeksi, rentoutumiseksi ja hyvittelemiseksi.

Ensimmäisenä esittelen selkeän reaktion muuttamisen keinon, uuden tunteen. Jukka Hukkaa on kirjassa kiusattu ja hän on kokeillut tilanteen muokkaamista, piiloutumista kiusaajiltaan, ja leikkinyt itseksensä (ks. luku 7.3.2). Lähdettyään piilopaikasta hän kohtaa kiusaajansa ja auttaa yhtä heistä selviämään vaikeasta tilanteesta.

Jukka ei enää pelkää, vaan iloissaan on upouudesta kaveristaan. (Jukka Hukka ja kirjava takki.)

Pelkäävästä, yksin jätetystä ja surullisesta Jukasta tulee iloinen tunnereaktion muuttumisen myötä. Tässä tilanteessa tarvittiin useita erilaisia keinoja tunteen muuttumiseksi.

Tilanteeseen, jossa tunnereaktio tulisi muuttaa nopeasti tai ainakin yhden keinon avulla, tarjottiin molemmissa kirjasarjoissa samaa keinoa, rentoutumista. Tästä muodostui toinen aineistolähtöinen alakategoria. Fanni-kirjoista löytyi useampia esimerkkejä rentoutumisen käyttämiseen tunteen käsittelyssä, joista esittelen yhden selkeästi esitetyn tilanteen.

Laiskiainen avaa toisen silmänsä ja katsoo ystävyksiä merkitsevästi. ”Teemme rentoutusharjoituksen. Kuunnelkaa tarkasti. Ota oikein mukava asento ja laita silmät kiinni. Hengitä syvään ja rauhallisesti,” laiskiainen puhuu hitaasti, rauhoittavalla äänellä ja pitää pitkiä taukoja välissä. (Fanni ja rento laiskiainen.)

Kirjassa keino kuvataan seikkaperäisesti ja yhdestä esimerkistä löytyykin useita rentoutumisen onnistumiseksi tarvittavia keinoja. Tunteiden tarkoitus on pitää ihmisen hyvinvointia yllä muun muassa auttamalla ihmistä hakeutumaan rentouttaviin tilanteisiin (Kokkonen 2010, 11). Keinot on koottu yhteen kohtaan, josta ne voi helposti löytää. Tunteen ottaessa valtaa keinot voi kerrata kirjasta lapselle. Lapsi voi kerrata itse tilannetta katsoen kirjassa olevaa kuvaa (Heikkilä-Halttunen 2010, 16).

Jukka Hukka -kirjassa Jukka on nääntymässä murheen taakan alle ja makaa selällään maassa tuijottaen taivasta. Seuraavalla aukeamalla Hämähäkki ohjaa rentoutumaan.

”Olet onneton, kaikesta huomaa sen. Kuule loitsuni, levähdä hetkinen.” (Jukka Hukka ja lohikäärmevauva.)

Fanni-kirjan tapaan rentoutumista esitellään seikkaperäisesti, kehottaen kiinnittämään huomiota hengitykseen, kehoon ja ajatuksiin. Mielenkiintoista on, että kummassakin kirjasarjassa rentoutumista kuvittaessa on käytetty samoja värejä. Jukka Hukka -kirjassa aukeaman sivut ovat vastaväriset: toinen keltaoranssi ja toinen sinivioletti (kuva 18). Aukeama on jaettu kahdeksi kuvatilaksi. Kuvatilan osiin jakaminen tuo kuvaan lisää kertovaa vaikutelmaa (Mikkonen 2005, 212). Aukeamalla kuvataan tekstiä tukien ajan etenemistä päivästä iltaan, vaikka tarina ei etene niin pitkälle. Yhdellä kuvalla on vaikea esittää kaksitasoisia merkityksiä (Mikkonen 2005, 220). Päättelen, että tästäkin syystä kuvittaja on jakanut kuvan kahdelle sivulle. Fanni-kirjassa taas Laiskiainen on väriltään violetti ja kolmas aukeama, jossa rentoutumisharjoitus päättyy, on väritykseltään keltaoranssi ja sinivioletti. Kirjasarjoissa vaaleaa väritystä on perinteiseen tapaan käytetty turvallista, positiivista tilannetta kuvaavissa kuvituksissa. Vastavärien käytöllä korostetaan keinon tehokkuutta.

Kuva 18. Jukka Hukka ja lohikäärmevauva: Jukka saa neuvoja rentoutumiseen.

Fanni-kirjassa Laiskiainen on ensimmäisellä aukeamalla oikeassa reunassa, seuraavalla täyttää koko aukeaman ja viimeisellä aukeammalla lepää oikealla puolella. Happonen (2001, 108) määrittelee kuvakirjan vasemman puolen olevan turvallinen ja uhkaavat elementit lähestyvät kirjan oikealta puolelta. Laiskiaisesta tuli eläinlapsille ja lukijalle turvallinen hahmo rentoutumisharjoituksen myötä. Fanni-kirjan kuvassa laiskiainen on pimeässä ja katse kiinnittyy eläinlapsiin (kuva 19). Tämä kuvakeskus on lukusuunnassa ensimmäisenä (Ylimartimo 2001, 94). Eläimet ovat epäröivän näköisiä ja kuvittajan tarkoituksena on saada lapsikuulija itse punnitsemaan keinon toimivuutta. Keinoa esitellään kirjassa laajasti, jolloin lapsella on aikaa ymmärtää keino.

Kuva 19. Fanni ja rento laiskiainen: Laiskiainen nukahtaneena puun oksalle.

Kolmantena tähän pääkategoriaan luokiteltuna keinona esittelen hyvittelemisen, joka löytyi vain Jukka Hukka -kirjasta.

Katri teetä ja voileipää tarjoaa, koittaa osoittaa, että on pahoillaan. (Jukka Hukka ja hirveä harmi)

Tämän tilanteen erikoisuus on siinä, että Katri on pahoittanut Jukan mielen lähtemällä Hanna Hurtan kanssa leikkimään. Jukka on käsitellyt surunsa muokkaamalla tilannetta (ks. luku 7.3.2) ja yksin leikkimisen jälkeen löytänyt uuden kaverin. Katrilla ei leikki sujunut Hannan kanssa ja hän haluaa takaisin Jukan luo leikkimään. Tällöin hän ymmärtää, että on pahoittanut Jukan mielen jättämällä hänet yksin. Tilanteessa siis Jukalla ei enää ole paha mieli, vaan Katrin hyvittelemisen tarkoitus itse asiassa on parantaa hänen omaa mieltään. Tilanteen monimutkaisuus, ja samalla monipuolisuus, antaa useita mahdollisuuksia tunnekasvatukselle.

7.3.6 Pääkategorioiden ulkopuolelle jäänyt keino

Jukka Hukka -kirjasta löytyi yksi (1) surun käsittelyn keino, joka ei sopinut mihinkään teorialähtöiseen kategoriaan. Poijula (2002, 26) muistuttaa itkemisen olevan tärkeä osa surun kokemusta. Aluksi ajattelin, että luokittelen tilanteen surun käsittelemiseen enkä keinoihin. Tilanteessa kuitenkin kerrotaan selkeästi, että suru voi helpottaa itkien.

”Jukka surusi helpottaa voi itkien. Kyynel poskella viesti on rakkauden. Hän lähellä on myös pois lähdettyään, sen tuntea, nähdä voi sydämellään.” (Jukka Hukka ja Iso Hukka.)

Pääkategorioiden ulkopuolelle jäänyt surun käsittelyn keino on siis helpotus. Itkemisen jälkeen vointi on helpottunut (Poijula 2002, 27). Kyyneleiden kerrotaan poistavan stressin aiheuttamia kehoon kasaantuneita entsyymejä (Jääskinen & Pelliccioni 2017, 70). Kyseessä on surun käsittelyn keino eikä surun prosessi, vaikka kyynelehtiminen ei poista surua, ainoastaan helpottaa.

Kuva 20. Jukka Hukka ja Iso Hukka: Jukka itkee.

Tilanteen kuvitus on toteutettu epätyypillisesti ja päätin liittää sen raporttiin, vaikka Fanni-kirjoista ei löytynyt vastaavaa tilannetta. Kuvassa on aina yksi tai useampi näkökulma ja

kuvittaja voi lisätä kuviin katsomisjärjestykseen liittyviä vinkkejä (Mikkonen 2005, 188). Kuvassa katse kiinnittyy Jukka Hukan silmiin, joissa ei, tekstistä poiketen, ole kyyneliä (kuva 20). Jukka Hukkaa ei kuvata koko kirjassa itkevänä, ainoastaan yhdessä kuvassa hän on selin lukijaan ja hänen voi tulkita itkevän. Tämä on hämmentävää, koska Poijula (2002, 26–27) toteaa juuri kyynelten ilmaisevan lohdutuksen tarpeesta.

Toinen kuvakeskus on lierihatun vaalea keskiosa, joka on lukusuuntaan nähden väärällä puolella. Hattu kuuluu menehtyneelle Isolle Hukalle ja Jukka Hukan tiukka ote hatusta voi merkitä, että hän ei vielä ole valmis surutyön aloittamiseen. Surun tunne on aiheuttanut hallitsemattomuuden tunteen (Köngäs 2018, 194), jota lähdetään purkamaan seuraavilla aukeamilla. Hatun keskiosan vaaleudella voi olla painotekninen syy, tekstiin ja kuvaan on saatu lukemista helpottava kontrasti. Kuvan on tarkoitus toimia ikään kuin ponnahduslautana seuraaviin, sarjallisiin, kuviin. Näissä kuvissa kuvataan erilaisia keinoja surun lievittämiseksi. Kuvittaja on toisessakin kirjassa (ks. luku 7.3.5) käsitellyt surun keinoja useamman aukeaman aikana. Molemmissa kirjoissa lukijalle annetaan mahdollisuus tutustua erilaisiin keinoihin, joista voi valita itselleen sopivimman.

8 Johtopäätökset ja pohdinta

Tässä tutkimuksessa tutkittiin kahden lasten kuvakirjasarjan kuvauksia surusta. Kuvakirjoista tutkittiin surun tunteen ilmenemisen, surun prosessin ja surun käsittelemisen kuvauksia. Tutkimuksessa huomioitiin kahdessa tutkimuskysymyksessä sekä sanan että kuvan merkitykset. Surun prosessia tutkittiin vain tekstistä löytyvistä merkityksistä.

Kuvan ja sanan merkityksiä tutkittaessa kahdesta eri kirjasta luonnollisesti huomio kiinnittyi kuvakirjasarjojen välisiin eroavaisuuksiin ja yhtäläisyyksiin. Kirjasarjojen erilaiset lähtökohdat on otettava huomioon vertailtaessa tuloksia. Tarkoituksena ei ole asettaa kirjoja paremmuusjärjestykseen, vaan nostaa esille niistä löytyviä erilaisuuksia ja samankaltaisuuksia. Tässä luvussa pohdin tutkimustuloksia tutkimuskysymyksittäin. Alaluvussa 9.2 keskeiset tulokset ovat luettavissa tiivistetysti kirjasarjoittain.

8.1 Surun syiden kuvaukset sanoin ja kuvin

Kummastakin kirjasarjasta löytyi useita erilaisia kuvauksia surun ilmenemisestä. Aikaisemman teorian perusteella muodostetut pääkategoriat (psykkiset, sosiaaliset ja fyysiset syyt) osoittautuivat kattamaan kaikki surun kuvausten ilmentymät kirjoissa ja jokaiseen pääkategoriaan löytyi surun syiden kuvauksia. Fanni-kirjojen surun syille pääkategoriat osoittautuivat riittäviksi. Jukka Hukka -kirjoista löytyi joitakin surun syiden kuvauksia, jotka eivät niihin täysin sopineet. Aikaisemman teorian pohjalta muodostettu kategorisointi taipui näihin surun kuvauksiin pääkategorioita yhdistelemällä.

Huomattavaa on, että kummastakaan kirjasarjasta ei löytynyt yhtään kuvausta, joka olisi sopinut fyysisten ja psyykkisten syiden yhdistelmään. Heikkilä-Halttunen (2010, 17) kuvailee ongelmalähtöisten kirjojen olevan juuri vaikeiden asioiden käsittelyyn tarkoitettuja.

Kirjasarjojen kirjat olivat ongelmalähtöisiä, mutta suunnattu tunnekasvatukseen. Päättelen, että niistä oli tarkoituksella jätetty esimerkiksi väkivalta pois. Väkivalta voi Heikkilä-Halttusen (2010, 191) mukaan aiheuttaa fyysiseen ja psyykkiseen koskemattomuuteen liittyvää surua ja olisi luokiteltu niiden yhdistelmään. Jukka Hukka -kirjoissa esiintyvän kiusaamisen olisi voinut luokitella kuuluvaksi psyykkiseen pääkategoriaan sosiaalisen ja fyysisen lisäksi. Psyykkisiin syihin luokittamani tilanteet olivat kuitenkin pitkäkestoisia. Kirjasta ei löytynyt mainintaa kiusaamisesta aiheutuvan surun pitkäkestoisuudesta, joten pidän luokittelua onnistuneena.

Määrällisesti surun syyt jakautuivat hieman tasaisemmin pääkategorioiden kesken Fanni-kirjoissa, psyykkisten syiden ollessa etusijalla. Kirjasarjan kirjoittajat ovat koulutukseltaan lasten kehityksen tukemiseen erikoistuneita psykologeja (Pöyhönen & Livingston 2019, 46). Kirjoittajien taustan perusteella uskon, että he ovat kiinnittäneet huomiota erilaisiin surun ilmentymiin ja etenkin sen psyykkiseen olemukseen. Jukka Hukka -kirjojen kirjoittaja Avril McDonald on kirjoittanut oman kokemuksensa pohjalta erilaisista tilanteista, fyysisten syiden jäädessä vähemmistöön. Surun kuvauksia löytyi jokaisen kirjan tekstistä huolimatta kirjan teemasta.

Poijulan (2002, 18) kuvauksen mukaan suru on olotila, joka aiheutuu jonkin asian menetyksestä tai jostakin ikävästä tapahtumasta. Surun aiheuttajaksi löytyi jokaisessa pääkategoriassa jonkin asian menettäminen. Jukka Hukka -kirjoista löytyi sosiaalisen syyn alakategoria, jonka nimesin yksinäisyydeksi. Yllätyksekseni tätä aihetta ei käsitelty lainkaan Fanni-kirjoissa. Esikäsitelmäni mukaan yksinäisyys aiheuttaa lapsille hyvin paljon surun tunnetta. Sosiaalisuus liittyi tutkimuksessa sekä fyysisiin että psyykkisiin surua aiheuttaviin tilanteisiin. Heikkilä-Halttunen (2015, 49) kirjoittaa sosiaalisuuden liittyvän tiukasti tunteisiin ja empaattisuuteen. Kumpikin kuvakirjasarja on kirjoitettu tunnekasvatuksen tukemisen näkökulmasta, joten on ymmärrettävää, että kirjoissa käytetään esimerkkeinä paljon sosiaalisia tilanteita.

Surun tunteen ilmenemisestä kirjasarjoissa voidaan yhteenvedona todeta, että Fanni-kirjojen surun rakentuminen oli selkeämmin linjassa aikaisempien tutkimusten tulosten kanssa, joiden mukaan surun syyt ilmenevät kolmijakoisesti. Fanni-kirjoissa surun syyt jakautuivat näiden aikaisemman kirjallisuuden perusteella rakennettujen kolmen pääkategorian kesken. Jukka Hukka -kirjoissa pääkategorioita jouduttiin yhdistelemään, surun syiden ollessa moninaisempia. Tunnekasvatuksen näkökulmasta katsottuna Fanni-kirjat ovat selkeämpiä, ja surun syyt lapsen jokapäiväiseen arkeen ja perustunteisiin sopivampia. Jukka Hukka -kirjat taas sopivat erilaisiin yksittäisiin lapselle surua tuottaviin tilanteisiin tunnekasvatuksen tueksi.

Surun syyt oli kummassakin kirjasarjassa kuvattu värimaailmaltaan kerrontaa tukevaksi. Väriyksellä on luotu mielikuvia ja ohjattu katseen kiinnittymistä oleelliseen. Yhteistä on se, että kaikissa surua aiheuttavista kuvista oli löydettävissä lohduttavia, pehmentäviä elementtejä. Huomattavaa on, että kuvien sarjallisuutta käytettiin enemmän Jukka Hukka -kirjoissa. Lisäksi kyynelehtiminen kuvattiin avoimesti Fanni-kirjoissa, kun taas Jukka Hukka -kirjoissa hahmojen silmissä oli harvoin kyyneliä. Tästä voi päätellä, että Jukka Hukka -

kirjoissa tunnetta yritettiin etäännyttää. Etäännyttämistä tukee se, että Jukka Hukka -kirjoissa hahmojen kasvot olivat pois käännettyinä katsoen kaukaisuuteen.

8.2 Surun prosessin eteneminen teksteissä

Mayerin ja Saloveyn (1997) tunneälyn toinen osa-alue on tunteiden vaikuttavuus ja kolmas tunteen analysointi. Tunteiden vaikuttavuuden osa-alueella tuetaan päätöksentekoa ja tunnetta analysoidessa pyritään ymmärtämään sitä (Goleman 2000, 18; Kokkonen 2010, 38–39; Köngäs 2018, 35–36). Näiden kahden osa-alueen kuvauksista muodostui surun prosessin kuvaus. Surun prosessin kuvauksissa kirjasarjoissa oli eroja tunteiden vaikuttavuuden kuvauksissa. Fanni-kirjoissa surua kuvattiin kyynelehtimisenä, jähmettymisenä ja lievinä aggressiivisina tekoina, kuten ruohon potkimisena. Jukka Hukka -kirjoissa taas kuvaukset olivat voimakkaampia, rinnasta ahdisti, sydän löi haljetakseen ja suru painoi maankamaraan saakka. Lisäksi on huomionarvoista, että kuolemansurun prosessi kuvattiin erilaiseksi, pidempikestoiseksi tunteeksi.

Merkittävää on, että Jukka Hukka -kirjojen kuvailuissa käytettiin usein metaforia. Metaforia pidetään lapsilähtöisenä keinona kuvata tunnetiloja (Erkkilä 2003, 26). Metaforien kanssa tulee olla varovainen, ettei lapsi luule, että esimerkiksi sydän voi todellisuudessa haljeta. Heikkilä-Halttunen (2010, 196) painottaa pienten lasten ymmärtävän metaforat hyvin kirjaimellisesti. Jukka Hukka -kirjat on kirjoitettu runon muotoon. Runonmuoto ei vaikuttanut voimakkaampien kuvausten käyttöön, vaan kirjoittaja käytti tarkoituksellisesti voimallisia ilmaisuja. Eron voi ajatella johtuvan kulttuurista, onhan Jukka Hukka -kirjojen kirjoittaja uusiseelantilainen ja Fanni-kirjojen kirjoittavat suomalaisia. Tähän kulttuuriseen kysymykseen ei kuitenkaan haettu vastausta tässä tutkimuksessa.

Ainoastaan kaksi tunteiden vaikuttavuuden kuvausta ei liittynyt ruumiillisiin, fyysisiin, muutoksiin. Toinen on edellä mainittu pitkäkestoinen suru ja toinen positiivinen suru, jota kuvattiin ajatteluna tai metaforilla. Nämä molemmat kuvaukset löytyivät Jukka Hukka -kirjoista. Yhteenvetona voi todeta, että Jukka Hukka -kirjoissa surun vaikuttavuuden kuvaukset olivat monipuolisempia kuin Fanni-kirjoissa. Fanni-kirjoissa taas käytettiin toistoa tunteiden vaikuttavuuden kuvauksissa tehokeinona. Toistoa ei löytynyt Jukka Hukka -kirjoista.

Tunteen ymmärtämisen, tunneälyn kolmannen osa-alueen, kuvauksissa molemmat kuvakirjat käyttivät tunteen sanoittamista. Etenkin Fanni-kirjoissa tämä vaihe yhdistyi edelliseen

(tunteen vaikuttavuus) tai seuraavaan (tunteen ymmärtäminen) vaiheeseen. Ainoastaan yhdessä tilanteessa hahmon kerrottiin odottavan, kun tarkoituksena oli analysoida emotionaalista tietoa. Tilanne löytyy Jukka Hukka -kirjasta, jossa tunnetta siis käsiteltiin ajatuksen tasolla. Huomattavaa on, että tunteiden sanoittaminen saattoi esiintyä jokaisen kolmen ensimmäisen tunneälyn osa-alueen yhteydessä. Mayer ym. (2008, 507) muistuttavat, että jokaisessa osa-alueessa esiintyy eroja yksilöiden kesken. Kirjoissa on huomioitu lasten erilaiset tavat käsitellä tunteita. Toiset tunnistavat esimerkiksi tunteita asennoista ja ilmeistä (Mayer ym. 2008, 507).

8.3 Keinoja surun käsittelyyn sanoin ja kuvin

Erilaiset surun käsittelyn keinot jakautuivat Fanni-kirjoissa määrällisesti Grossin ajallisesti etenevän mallin mukaan luokiteltuina tasaisemmin luokkien kesken. Kaikkia keinoja löytyi kummastakin kirjasarjasta. Jukka Hukka -kirjoissa yksi keinoista (tilanteen valinta) oli esitetty niin, että se ei toiminut. Mielestäni yllättävää on, että Jukka Hukka -kirjoissa tarkkaavuuden suuntaamiseen annettiin vähän keinoja. Tarkkaavuuden suuntaaminen on keino, jota voi käyttää ennakoinnissa (Gross & Thompson 2006, 10–15; Kokkonen 2010, 35–37), joten sen opettaminen olisi hyödyllistä.

Jukka Hukka -kirjoissa surun käsittelyn keinot olivat monipuolisempia antaen samalla useita mahdollisuuksia tunnekasvatukseen. Jukka Hukka -kirjasta löytyi yksi pääkategorioiden ulkopuolinen keino ja yksi keino, joka ei auttanut surun tunteen käsittelyssä. Nämä kaikki auttavat erilaisten tilanteiden käsittelyn tukemisessa ja opettamisessa. Fanni-kirjoissa käytettävä toisto ja kolmikerto toimivat selkeinä, tarkoituksellisesti valittuina tehokeinoina. Toistot kuuluvat pienen lapsen elämään luoden turvallisuuden tunnetta (Kokko 2012, 145). Lisäksi toistot auttavat lasta oppimaan ja muistamaan asioita paremmin.

Keinojen kuvituksessa värimaailma oli kummassakin kirjasarjassa vaaleampi kuin surun kuvausten kuvitukset. Kuvissa käytettiin tehokeinoina katseenohjaajia ja –vangitsijoita, kuten ensimmäisessä tutkimuskysymyksessä. Jukka Hukka -kirjojen kuvituksessa käytettiin useammin kuvatilaa jakamista kuin Fanni-kirjoissa. Tämäkin tuki kerrontaa: Jukka Hukka -kirjoissa hahmot mielikuvittelivat ja taiteilija kuvitti nämä kuvitelmat. Kuvatilan jakaminen oli toteutettu asettamalla kuvat eri sivuille. Aluksi ajattelin, että kyseessä on taittoon perustuva ratkaisu. Tarkemmassa tarkastelussa huomasin, että sivun vaihtuminen tuki kerrontaa. Kuvan tunnelman vaihtuminen juuri aukeaman keskellä avasi, kerronnallisuuden lisäksi, mahdollisuuden sille, että kuvien luomat tunnetilat olivat tasavertaiset. Tätä keinoa

käytettiin vain Jukka Hukka -kirjoissa ja tulkitsen sen merkitykselliseksi eroksi kirjojen kuvituksessa.

8.4 Kirjasarjojen vertailua

Heinimaa (2001, 144) kuvaa kuvakirjojen kielen muuttuneen omaksi runouden lajiksi, joka monesti esiintyy ilman onnellista loppua. Kaikissa tutkittavissa kuvakirjoissa oli kuitenkin onnellinen loppu. Onnellinen loppu luo lapselle kuvan, että tilanteesta on selvitty (Heikkilä-Halttunen 2010, 282). Jukka Hukka -kirjoissa runon muoto on kirjailijan valitsema tyyli, eikä niinkään tehokeino. Tunnekasvatuksen näkökulmasta ajateltuna runonmuotoon kirjoitetut kirjat voivat olla käyttökelpoisempia. Runot jäävät helposti mieleen, vaikka käytetyt ilmaisut olisivat tuntemattomia (Heikkilä-Halttunen 2015, 16). Tämä voi esimerkiksi helpottaa lasta muistamaan keinon tunteen ottaessa hänestä valtaa.

Tutkituissa kirjoissa runon muotoon kirjoitettujen kirjojen teksti oli monimutkaisempaa ja rikkaampaa. Pohdin, miten lapsi ymmärtää nämä käytetyt metaforat ja sanaston.

Runonmuotoista tarinaa on hitaampi lukea ja lukiessa eläytyminen on hankalampaa. Toisaalta runonmuoto lisää mahdollisuuksia pohtia asioita lasten kanssa ja laajentaa näin lasten sanavarastoa. Toistojen ja kolmikerron käyttö nostivat Fanni-kirjojen tekstin helpommin ymmärrettäväksi. Kummastakin kirjasarjasta löytyi tässä tutkimuksessa elementtejä, jotka tukevat lapsikuulijaa tunnetaitojen opetuksessa. Tämä tutkimus ei nostanut kumpaakaan kirjasarjaa paremmaksi tekstin välillä.

Halusin selvittää, löytyykö kirjoista eroavaisuuksia kirjan kirjoittajan (tai kirjoittajien) ollessa suomalainen verrattuna käännettyyn kirjaan. Tutkimuksessa ei löytynyt viitteitä siitä, että kirjailijan kansallisuudella olisi ollut merkitystä kirjojen surun syiden, prosessin tai käsittelemisen kuvauksiin. Edellä esitellyn runollisuuden sen sijaan todettiin luovan eroa kirjasarjojen kesken. Selvittämättä jää, olisiko tulos ollut sama, jos alun perin suomeksi kirjoitettu kirja olisi ollut runonmuotoon kirjoitettu. Tutkimuksen aineistoa valitessa olisi kannattanut ottaa tämä huomioon ja valita kirjasarjat samasta kirjallisuuden muodosta.

Muun muassa Happonen (2007, 12) toteaa kirjallisuuden, jossa kuva ja sana yhdistyvät, olevan haastava tutkimuskohde. Jouduin usein miettimään, että tulkitsenko kuvia oikein. Vaikka ikonografiassa analyysi perustuu inhimilliseen tuntemukseen ja merkityssisältöjen ymmärtämiseen (Mikkonen 2005, 15) tutkittavista kuvista olisi voinut löytää lisää merkityssisältöjä paneutumalla niihin vielä yksityiskohtaisemmin. Kuvaan jää aina sellaista

tematiikkaa, jota ei osata tai voida tulkita (Mikkonen 2005, 15–16). Nodelman (2008, 70–72) muistuttaa kuvakirjojen värien ja viivojen tulkitsemiseksi tarvittavan lukijan mielikuvitusta, jotta kuvasta muodostuu merkityksellinen kokonaisuus. Tutkimuksen merkityksellinen kokonaisuus muodostui siis omista mielikuvistani, joita muodostin tekstin luettuani. Mikkonen (2005, 16) pohtii, ettei kuvan ja sanan vastaavuus ole koskaan mahdollinen, eikä kuvan symboleja ole mahdollista tutkia kauttaaltaan.

Kuvakirjan kuvituksen yksityiskohdat voivat olla ristiriidassa tekstin kanssa (Mikkonen 2005, 378). Tutkittavissa kuvakirjoissa näin ei ollut. Kirjat oli tietoisesti kirjoitettu tunnekasvatusta tukevaksi ja päättelen, että ristiriitaisia elementtejä oli pyritty välttämään. Fanni-kirjoissa käännekohtaa käytettiin tehokeinona. Heikkilä-Halttunen (2010, 221) viittaa etenkin kuoleman kuvattavan lastenkirjallisuudessa usein käännekohtana. Fanni-kirjoissa ei kuitenkaan käsitelty kuolemaa, vaan käännekohtaa käytettiin esimerkiksi havainnollistamaan tunteen ymmärtämistä (ks. luku 7.2.2). Jukka Hukka -kirjoissa tätä voimakasta tehokeinoa ei käytetty.

Molemmat kirjasarjat on kuvittanut kuvataiteilija ja kuvitukset olivat tämän suhteen vertailukelpoisempia kuin tekstit, koska kirjoittajien ammatilliset taustat olivat erilaiset. Toisaalta kuvitukseen vaikuttavat kulttuuriset lähtökohdat, jotka kirjasarjojen kuvittajilla ovat erilaiset. Kuvitukseen vaikuttaa se, miten paljon kuvittajalla on ollut mahdollista kehittää hahmoja. Kummankin kirjasarjan hahmot ovat kaikissa sarjan kirjoissa samannäköisiä, joten tässä suhteessa voi ajatella hahmojen kehittämistyön olleen yhtä pitkällä.

Tarkasteltaessa kirjasarjojen kuvituksia voidaan todeta, että kummankaan kirjasarjan kuvituksissa ei ollut havaittavissa dialogikonfliktia. Joissakin kohdissa kuvitus ja teksti kulkivat eri tahtia, ne olivat kuitenkin keskenään linjassa. Kuvittajat ovat toimineet kanssakuvittelijoina, täydentäen kerrontaa. Ylimartimon (2001, 81) sanoin: kanssakuvittelija tukee ja rikastaa kerrontaa. Kuvittaja saattoi tutkituissa tilanteissa olla tekstin edellä tai perässä. Kyse ei ollut ylikastamisesta, vaan kuvituksen jakamisesta kerronnan kanssa eri tahtiin.

Jukka Hukka -sarjan kirjoissa kuvituksessa käytettiin enemmän lähikuvia. Kummassakin sarjassa kuvakeskus oli arvoperspektiivin mukaan usein kuvattuna muuta ympäristöä suuremmaksi. Perspektiiviratkaisuilla, sekä etualan ja taustan välisillä suhteilla, kuvittaja voi ohjata katsomisjärjestystä (Mikkonen 2005, 188). Hahmojen sijoittelussa ja lukusuunnassa oli kummankin sarjan kirjoissa vaihtelevuutta. Toisinaan sivut ja aukeamat oli sommiteltu

perinteisesti. Mikkosen (2005, 371) mukaan perinteissä sommittelussa esimerkiksi aukeaman reunaan tai alas kuvatulla hahmolla on vähemmän vaikutusvaltaa kuin hahmolla, joka on keskellä vasenta sivua. Toisinaan katsojaa johdateltiin kiinnittämään huomio olennaiseen muilla kuin perinteisillä keinoilla. Hahmojen eleet ja ilmeet olivat kirjasarjoissa tekstin mukaisia ja hyvin selkeästi kuvattuja. Tämä tukee kirjojen tunnekasvatukseen suuntautuneisuutta. Tunnekokemus välittyy juuri kasvonilmeiden, asentojen ja liikkeiden kautta (Kokkonen 2010, 13). Happonen (2001, 102–103) kuvaa erilaisia tapoja esittää liikettä kuvakirjoissa. Tutkituissa kirjoissa liikettä ei kuvissa kuvattu kaarilla tai viivoilla kummassakaan kirjasarjassa, vaan näkökulman vaihdoksella tai tekstin avulla.

Molempien sarjojen kirjat ovat värikylläisiä ja niistä löytyy paljon yksityiskohtia. Jukka Hukka -kirjoissa kuvittaja on käyttänyt hehkuja valopilkkuja, joita löytyy useista kuvista (ks. luvut 7.1.2 ja 7.3.3). Valopilkkuja on käytetty täytefiguurien tapaan. Fanni-kirjoista en täytefiguureja löytänyt. Huomionarvoista on, että Hämähäkki toimi kaikissa Jukka Hukka -kirjoissa neuvonantajan roolissa. Fanni-kirjoissa hahmot miettivät ratkaisua enemmän yhteistuumin. Kummassakaan kirjasarjassa ei käytetty Ylimartimon (2001, 89) mukaan lastenkirjallisuudessa usein esiintyvää avoin talo -konstruktiota. Vaikka tätä kuvaustapaa luonnehditaan informatiiviseksi, se vaatii lapselta keskittymistä ja kehittyntä hahmotuskykyä. Kirjoissa käsiteltävät asiat pääsivät paremmin esille, kun avoin talo -konstruktiota ei käytetty. Sen sijaan mittasuhteilla, perspektiivillä ja yksityiskohdilla liioittelua löytyi kummastakin kirjasarjasta. Metaforia käytettiin tekstin lisäksi kuvituksessa. Tämä vaikeutti analysointia, koska aikuisena näen kuvissa eri asioita kuin lapsi. Metaforien ymmärtämiseen vaikuttaa jokaisen elämäkokemukset ja opitut asiat.

Kuvituksen suhteen kirjasarjat olivat hyvin samanlaisia. Tähän vaikuttaa muun muassa aikakausi. Molemmat kirjasarjat on kuvitettu viimeisen viiden vuoden aikana. Kuvitettavan kohteen lisäksi kuvittaja sitoutuu ajalle ominaiseen taidettyyliin (Ylimartimo 2001, 87). Molemmissa kuvakirjoissa kuvat peittävät koko aukeaman ja teksti on sijoitettu kuvien päälle. Kuvittajien oli huomioitava tekstin vaatima tila kuvitusta suunnitellessaan. Kirjasarjat ovat tästäkin näkökulmasta katsottuna varsin samanlaiset. Kirjasarjoissa hahmojen eleet ja ilmeet on kuvattu tekstin mukaisiksi ja selkeiksi. Tämä helpottaa lapsilukijaa yhdistämään näkemänsä ja kuulemansa.

9 Lopuksi

On tärkeää tiedostaa, että laadullisessa tutkimuksessa tutkijan tulkinnat vaikuttavat ja ohjaavat aina jonkin verran tutkimuksen toteutusta (Patton 2002, 556). Tutkijan tulkintoihin vaikuttaa aikaisempi tieto, joka koostuu muun muassa elämäkokemuksesta, ideologiasta ja kulttuurista (Kvale 1989, 81; Patton 2002, 64–65). Tuloksiin vaikutti esikäsitykseni surusta ja sen ilmenemisestä, vaikka yritin etäännyttää omat surun kokemukseni toimiessani tutkijana. Kuvan ja sanan tulkinta syntyy suurelta osin lukijan omassa mielessä henkilökohtaisten ajatusten ja mielikuvien vaikutuksesta (Mikkonen 2005, 56).

Hyvät tieteelliset tutkimuskäytänteet ohjaavat tutkimuksen toteutusta, luotettavuutta sekä eettisyyttä. Tutkimuseettinen neuvottelukunta (TENK 2013) on listannut yhdeksän kohtaa, jotka luovat lähtökohdat hyvälle tieteelliselle käytännölle. Pohdin näiden kohtien kautta tutkimukseni eettisiä tekijöitä. Luotettavuutta arvioin Lincolnin ja Guban (1985) laadulliseen tutkimukseen kehittämien kriteerien avulla. Tässä luvussa nostan vielä esille tutkimukseni keskeisimmät tulokset kirjasarjoittain. Luvun lopuksi mietin tutkimuksen aikana heränneitä jatkotutkimusaiheita ja tulosten hyödyntämistä.

9.1 Tutkimuksen eettisyys ja luotettavuus

Tutkimuksessa tulee noudattaa rehellisyyttä ja yleistä huolellisuutta sekä tarkkuutta. Tämä koskee kaikkia tutkimuksen vaiheita (TENK 2013, 6). Kuvasin toimintani tässä raportissa, joten niiltä osin eettisyys on todennettavissa. Raportin kirjoitin parhaan kykyeni mukaan mahdollisimman selkeäksi ja ymmärrettäväksi. Tiedonhankinta-, tutkimus- ja arviointimenetelmien tulee olla eettisesti kestäviä, lisäksi on huomioitava avoimuus ja vastuullisuus tulosten julkaisussa sekä syntyneen tietoaineisto tallentamisessa (TENK 2013, 6). Siteerausäännösten mukaisesti valitsin aineistoesimerkkien teksti- ja kuvasitaatit harkiten, noudattaen hyvää tapaa ja käyttäen sitaatteja tarkoituksen edellyttämässä laajuudessa. Tutkielmani säilytetään ja on luettavissa Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan ohjeistuksen mukaisesti.

Lähdeviitteiden merkinnässä olin huolellinen ja jokainen käyttämäni lähde löytyy lähdeluettelosta. Näin toimien kunnioitan muiden tutkijoiden tekemää työtä (TENK 2013, 6). Tutkimuksessa käytetty aineisto oli julkinen, enkä ole saanut tutkimuksen tekemiseen rahoitusta, joten näiden kohtien eettisyyttä ei tarvitse pohtia. Tutkimusaineistona olivat lasten kuvakirjat, joiden tekemiseen en ole osallistunut. Näin ollen esteellisyttä ei ole tarpeellista

käsitellä. Kuula (2011) esittää, että eettisiin kysymyksiin kuuluu tapauskohtaisesti tutkijan omat päätökset. Kaikkiin eteen tuleviin ongelmiin ei ole valmiita toimintaohjeita tai säännöksiä. (Kuula 2011, 12.) Ratkoin ongelmia rauhassa ja mietin niitä monesta näkökulmasta. Lisäksi osallistuin pro gradu -ryhmän tapaamisiin, joissa minun oli mahdollista luottamuksellisesti jakaa ajatuksia toisten tutkijoiden kanssa saaden heiltä vahvistusta toiminnalleni.

On huomioitava, että tutkimuksessa omat mielikuvani ja ajatukseni sekä aikaisemmat kokemukseni vaikuttivat tulkintaan. Tavoitteenani oli hyötyä tutkimukseni tuloksista työssäni varhaiskasvatuksen erityisopettajana. Tästäkin syystä oma käsitykseni ja ymmärrykseni ovat vaikuttaneet tutkimuksen tekemiseen ja sen tuloksiin koko tutkimuksen ajan. Lisäksi tuloksiin vaikutti valitsemani aineisto. Molemmat kuvakirjasarjat on kirjoitettu lapsille ja tunnetaitojen oppimista silmällä pitäen. Tulokset olisivat olleet hyvin erilaiset, jos olisin valinnut tutkittavaksi jonkin ei-ongelmalähtöisen kuvakirjasarjan.

Steinar Kvale (1989) luonnehtii ymmärtämisen ja tulkinnan roolin olevan suuri laadullisessa tutkimuksessa. Näistä syistä laadullisen tutkimuksen on ajateltu olevan vähemmän tieteellistä kuin määrällisen tutkimuksen. Hän esittää syyksi sen, miten totuus ymmärretään. Kysymys tieteellisestä tiedosta ja laadullisen tutkimuksen validiteetista sisältää tämän filosofisen kysymyksen. (Kvale 1989, 73.) Tutkimuksen ja tutkimusmenetelmien luotettavuutta arvioidaan metodikirjallisuudessa perinteisesti validiteetin ja reliabiliteetin käsitteillä. Käsitteitä käytetään määrällisen tutkimuksen kentällä ja niiden käyttökelpoisuutta laadullisessa tutkimuksessa voidaan pitää kyseenalaisena. (Tuomi & Sarajarvi 2018, 160.) Kvale (1989, 89–98) nostaa esille sen, että validiteetin korostaminen voi johtaa tilanteeseen, jossa tutkimus ei tuota uutta tietoa, vaan ainoastaan vahvistaa olemassa olevaa.

Kvale (1989) ehdottaa validiteetin sijasta käytettäväksi validointia. Tällöin kyse on prosessista, jossa ymmärrys tutkittavasta asiasta kehittyy ja tarkentuu vähitellen.

Laadullisessa tutkimuksessa validiutta on jatkuvasti tarkistettava ja tutkija käsitteellistää aineistosta tekemiään tulkintoja. Loppujen lopuksi tutkija tekee itse ratkaisut analysoidessaan ja tulkitessaan aineistoa. Totuus on jatkuvaa, jokainen tulkinta voidaan tulkita uudelleen ja totuus muuttuu, eikä tule koskaan valmiiksi. (Kvale 1989, 77–83.) Pyrkimyksenäni on ollut kunnioittaa aineistoa, kirjailijoiden ja kuvittajien työtä. Aineistoa ymmärtääkseni palasin tekstiä ja kuvia tutkiessani ja analysoidessani jatkuvasti teoriaan, jotta löysin niistä yhtymäkohtia. Lisäksi luokittelua tehdessäni palasin usein alkuperäisiin teksteihin.

Alkuperäisiin ja redusoituihin ilmauksiin palaaminen lisää Kvalen (1989, 78) mukaan analyysin tarkkuutta, koska tutkija ikään kuin käy vuoropuhelua aineiston kanssa. Tutkimukseni kuvastaa minun, tutkijan, tämänhetkistä totuutta tiedosta. Uusien keskustelujen myötä totuus muuttuu, eikä tule olemaan koskaan lopullisesti valmis.

Lincoln ja Guba (1985, 294–301) ovat kehittäneet neljä kriteeriä laadullisen tutkimuksen luotettavuuden arviointiin: *dependability*, *transferability*, *conformability*, *credibility*. Tukeudun Eskolan ja Suorannan (2014, 211–212) suomennoksiin: varmuus, siirrettävyys, vahvistuvuus ja uskottavuus sekä heidän esittämiinsä tulkintoihin. Näiden kriteerien tueksi Lincoln ja Guba lisäsivät vuonna 1994 viidennen kriteerin, *authenticity* (Elo ym. 2014, 2), jonka voi suomentaa autenttisuudeksi eli aitoudeksi. Käytän näitä kriteerejä tarkastellessani tutkimukseni toteutuksen ja saamieni tulosten luotettavuutta.

Varmuus eli luotettavuus. Laadullisessa tutkimuksessa luotettavuuden tulee olla läsnä koko prosessin ajan (Eskola & Suoranta 2014, 211–212). Lincoln ja Guba (1985, 298–299) pitävät tärkeänä, että luotettavuutta tulee tarkastella ja esitellä koko tutkimusprosessin ajan, tutkimusvaiheen valinnasta raportointiin saakka, jotta kykenee osoittamaan lukijalle tutkimuksen tarkoitusperien ja tulosten olevan tärkeitä ja huomionarvoisia. Luotettavuutta lisää tutkimuksen analysoinnin ja löytyneiden tulosten kuvaaminen tarkasti, vaihe vaiheelta (Elo & Kyngäs 2008, 112). Pyrin analysoimaan ja esittelemään tarkasti kaikki tekijät, jotka ovat ohjanneet minua tutkimuksen aikana ja johdattaneet lopullisiin tuloksiin. Tarkka kuvaus auttaa lukijaa muodostamaan käsityksen tutkimuksen etenemisestä (Elo & Kyngäs 2008, 112). Luotettavuutta pyrin vahvistamaan valitsemalla tutkimukseni aineistoksi kirjasarjat, joihin en ollut aikaisemmin tutustunut. Tutkimustuloksiin liitin runsaasti aineistoesimerkkejä lisäämään luotettavuutta.

Patton (2002) määrittelee triangulaation lisäävän laadullisen tutkimuksen luotettavuutta. Triangulaatiolla tarkoitetaan tutkimustapaa, joka perustuu useisiin lähteisiin, on useamman tutkijan yhteistyötä tai siinä on käytetty useita metodeja. (Patton 2002, 556.) Tekstin laadullisen sisällönanalyysin lisäksi kahdessa tutkimuskysymyksessä on hyödynnetty määrällistä tutkimustapaa. Kuvia on tutkittu useamman eri menetelmän tekniikoilla. Nämä toimet lisäävät tutkimuksen luotettavuutta, ja lukija saa aineistosta kokonaisvaltaisemman kuvan. Aineisto, jota voi kutsua näytteeksi, on hyvin pieni, eikä se tästä syystä sovellu tilastollisia menetelmiä hyödyntävään tutkimukseen, jossa tutkittaisiin muuttujien välisiä yhteyksiä tai riippuvuuksia.

Varmuutta lisätään myös huomioimalla tutkijan ennakko-oletukset (Eskola & Suoranta 2014, 212). Valitsin tutkimusaineistoksi itselleni tuntemattomat kirjasarjat. Tutkimuksessa olin tekstin ja kuvan tulkitsijana tutkijan roolissa, jolloin tietoisesti pyrin siirtämään aikaisemmat käsitykseni surusta taka-alalle. Koska tulkitsin ensin tekstin, minulla oli esikäsitys kuvien tapahtumista. Tämä luonnollisesti vaikutti siihen, mitä kuvissa näin. Bettelheim (1984, 75) muistuttaa satujen vaikutuksesta mielikuvituksen kehittymiseen, jos tarinaa ei ole kuvitettu. Uskon, että tekstin tutkiminen ilman kuvia on tutkimuksessani luotettavuutta lisäävä tekijä. Kuvat eivät vaikuttaneet ymmärrykseeni tekstistä. Tutkimuksen olisi voinut toteuttaa kahden tutkijan tutkijatriangulaationa. Tällöin toinen tutkija olisi ensin tulkinnut kuvat ja toinen tekstin. Tämän jälkeen tutkimuskohteita olisi vaihdettu. Näin olisi saatu kaksi tutkimustulosta, jotka yhdistämällä luotettavuus olisi voinut olla parempi.

Siirrettävyys. Huolellinen ja tarkka tutkimusraportin laadinta lisää luotettavuutta ja antaa lukijalle tai toiselle tutkijalle mahdollisuuden arvioida itse tutkimuksen luotettavuutta. Myös siirrettävyyteen kuuluu tutkimuksen tarkka raportointi, jotta lukija tai toinen tutkija voi soveltaa tuloksia, tai toistaa tutkimuksen. (Eskola & Suoranta 2014, 212.) Koska tutkimusaineisto on kaikkien vapaasti saatavilla, lyhyet aineistoesimerkit ovat riittäviä. Tutkimustulosten siirrettävyydellä tarkoitetaan lisäksi tulosten yleistettävyyttä, toiseen kontekstiin siirtämistä (Eskola & Suoranta 2014, 212). Tämän tutkimuksen tulosten siirtäminen toiseen kontekstiin on kyseenalaista. Yleistyksen laadullisessa tutkimuksessa eivät yleensä edes ole mahdollisia (Eskola & Suoranta 2014, 211). Näin on tässäkin tutkimuksessa.

Vahvistuvuus eli vahvistettavuus. Tulkintojen tulisi saada tukea toisista samaa ilmiötä tutkineista tutkimuksista (Eskola & Suoranta 2014, 213). Tämän kriteerin täyttyminen on usein haastavaa, koska toinen tutkija voi tulkita samaa aineistoa eri tavalla. Omat ajatukseni ja toimintani pyrin kirjoittamaan raporttiin mahdollisimman tarkasti jo tutkimusta tehdessäni, jotta vältin mahdolliset muistamisesta johtuvat virheet. Tutkimuksen vahvistettavuutta lisäisi se, että toinen tutkija tarkastelisi tutkimuksen etenemistä ja raportointia (Tuomi & Sarajärvi 2018, 165). Tutkimuksen vahvistettavuutta voi lisätä vertaamalla tai liittämällä tuloksia aiemmin tehtyihin tutkimuksiin tai teoriaan (Eskola & Suoranta 2014, 213). Tutkimukseni liittäminen aiempaan teoriaan on siis vahvistettavuutta lisäävä tekijä.

Uskottavuus. Tulosten uskottavuutta on mahdollista tarkastella miettimällä, vastaako tutkijan tulkinta tutkittavien käsityksiä, mikä on niiden totuusarvo (Eskola & Suoranta 2014, 211; Lincoln & Guba 1985, 294–296; Tuomi & Sarajärvi 2018, 138). Tutkimuksessa tutkittiin

kuvakirjojen tekstejä ja löydetyt surun ilmenemät jaettiin kategorioihin. Aineistoesimerkkien avulla lukija voi tutustua löydettyihin tekstin kohtiin ja kuvasitaatteihin. Ei ole selvää, että kirjailija ja kuvittaja olisivat tarkoittaneet tekstiään ja kuviaan tulkittavaksi samalla tavalla kuin tutkimuksessa on tulkittu. Mikkonen (2005, 215) painottaa, että teoksen ymmärtäminen vaatii kuvan ja sanan yhteistoiminnan pohdintaa. Pyrin analyysissä huomioimaan kuvan ja sanan yhteisvaikutusta. Lisäksi runon muotoon käännettyssä kirjassa kääntäjän tulkinnat alkuperäiskielestä ja runon muotoon muuttaminen vaikuttivat tekstiin ja sen tulkintaan. Tutkimuksen aineisto on pieni, ja se on kaikkien saatavilla, joten siihen on yksinkertaista palata. Tämä lisää uskottavuutta.

Autenttisuus. Autenttisuus liittyy tutkimusraportin laadintaan ja tulosten tulkintaan. Tutkijan on tiedettävä, miten tutkimuksessa käyttämiään tutkimusmenetelmiä käytetään (Elo ym. 2014, 8). Tutkimusmenetelmiksi valitsin menetelmiä, jotka sopivat tutkimukseen ja joiden käytön koin hallitsevani. Rehellisyys ja uskollisuus omaa tutkimustyötään kohtaan ovat avainasemassa tulosten raportoinnissa, jotta tutkimustyö on autenttista ja totuudenmukaista (Elo ym. 2014, 8). Analyysivaiheessa muodostin teorialähtöisten kategorioiden rinnalle aineistolähtöisen kategorian, jotta pystyin rehellisesti raportoimaan kaikki löydökseni. Raportoin autenttisia, suoria, lainauksia kuvakirjojen teksteistä. Lisäksi liitin raporttiin kuvakirjojen kuvia, joita ei ole muokattu tai käsitelty millään tavalla. Kuvien skannaaminen ja näytön väriasetukset saattavat vaikuttaa raportissa olevien kuvien väreihin. Tutkiessani kuvia käytössäni oli kummankin kuvakirjasarjan kirjat, joten näin kuvat juuri sellaisina kuin kuvittaja halusi niiden olevan.

Kaiken kaikkiaan tutkimuksessa käytettävä aineisto oli luotettavuuden arvioinnin kannalta haasteellinen. Mikkonen (2005) määrittelee kuvan selittämisen sanoin olevan sama kuin kääntäisi runon vieraaseen kieleen. Runon ja kuvan merkitys on yleensä avoin ja moniselitteinen, joten tulos voi joko olla onnistunut, vastaten lähtötekstiä tai kuvaa, tai uudenlainen tuotos. (Mikkonen 2005, 37.) Tästä syystä kuvia ja tekstiä voi tulkita eri tavalla riippuen tutkijan omista lähtökohdista ja kokemuksista.

9.2 Keskeiset tulokset ja jatkotutkimusaiheita

Tässä kappaleessa esittelen tulokset tiivistetysti kirjasarjoittain. Surun syiden kuvauksissa Fanni-kirjojen surun syyt jakautuivat aikaisemman kirjallisuuden perusteella rakennettujen kolmen pääkategorian kesken. Surun käsittelyn keinot jakautuivat kirjasarjojen välisessä vertailussa tasaisemmin Grossin ajallisesti etenevän mallin mukaan luokiteltuina. Surun

rakentumisen kuvaukset ja surun käsittelyn keinot olivat siis Fanni-kirjoissa selkeämmin linjassa aikaisemman tutkimuksen kanssa. Voidaankin todeta, että kirjasarjaa voi käyttää tunnekasvatuksen tukena arkisissa tilanteissa. Surun kokemusta rakennettiin perustunteiden pohjalta, surun syiden ollessa jokaiselle lapselle tuttuja. Fanni-kirjojen toisto, kolmikerto ja tunteiden pohdinta yhdessä tukevat kirjojen sopivuutta käytettäväksi tunnekasvatuksessa.

Jukka Hukka -kirjoissa surun syiden kuvauksissa pääkategorioita yhdisteltiin ja kirjat loivat useampia todellisuuksia surun ilmenemisestä. Surun prosessin kuvaukset olivat monipuolisia. Huomattavaa oli, että kuvien sarjallisuutta ja surun tunteen etäännyttämistä käytettiin enemmän. Kullberg-Piilolan (2005b, 125) kuvauksen mukaan aikuisen tulisi auttaa raskasmielisiä lapsia vapautumaan syyllisyydentunnosta. Jukka Hukka -kirjojen tunteen etäännyttäminen ja erilaisten surun keinojen kuvaileminen sopii juuri näille lapsille. Surun prosessin vaikuttavuuden kuvaukset olivat voimakkaampia ja metaforia käytettiin runsaasti. Surun käsittelyn keinot olivat monipuolisia antaen useita lähestymistapoja tunnekasvatukseen. Kuvitusta tutkittaessa huomattiin, että Jukka Hukka -kirjoissa käytettiin kuvatilaa jakamista tehokeinona. Huomionarvoista oli, että tarinan ulkopuolinen, täytefiguurin omainen, hahmo toimi kaikissa Jukka Hukka -kirjoissa neuvonantajana roolissa.

Tämä tutkimus avasi mieleeni useita jatkotutkimusaiheita. Kuvakirjojen tekstistä surun prosessia voisi tutkia viisihaaraisella RULER-mallilla. Köngäs (2018) esittelee Yalen yliopistossa kehitetyn tunneälyn RULER (Recognizing, Understanding, Labeling, Expressing, Regulating) sovelluksen, jossa tunneäly on jaettu neljän sijasta viiteen osa-alueeseen. Tässä mallissa sanoittaminen huomioidaan omana osa-alueenaan, eikä se siis sisälly tunteiden ymmärtämisen osa-alueeseen. (Köngäs 2018, 38–41.) Tätä viisihaarasta mallia käyttäen olisi mielenkiintoista tutkia kuvakirjojen tekstejä ja vertailla tuloksia tässä tutkimuksessa käytettyyn nelihaaraisen mallin tuloksiin.

Kokko (2012, 321) ajattelee, että surevan lapsen mieleen on mahdollisuus nähdä kuvan ja sanan kiinteässä vuorovaikutuksessa, niiden yhteistoiminnassa. Tutkittavaksi jäivät lasten käsitykset kirjoista, etenkin se, miten lapset ymmärtävät kuvissa ja tekstissä käytetyt metaforat. Olisi myös mielenkiintoista tehdä tutkimus kahden tutkijan voimin, jolloin tekstin ja kuvat voisi tutkia aluksi erillisinä. Kirjoissa kuvittajalla on ollut mahdollisuus tuoda oman näkemyksensä kirjoihin. Hän on voinut tutkia ihmisten ajatuksia surusta. Itse asiassa kuvittajan rooli surun kuvauksissa voi olla suurempi kuin kirjailijan. Tähän ajatukseen tulin, kun mietin, että meillä jokaisella on käsityksiä, miten suru puetaan sanoiksi. Harvempi

ajattelee surun kuvallista ilmaisemista. Voisi olla hedelmällistä haastatella kuvittajia ja heidän ajatuksiaan surun kuvauksista. Kiinnostavaa olisi myös tutkia kirjasarjojen kuvia tarkemmin käyttäen useampaa tutkimusmenetelmää. Lisäksi mielenkiintoinen jatkotutkimusaihe olisi kirjoittajien ja kuvittajien kulttuurisen taustan vaikutukset kirjojen teksteihin ja kuviin.

Tutkimuksen pienestä aineistosta huolimatta tulokset ovat hyödynnettävissä tutkijan ja kasvattajan näkökulmista. Edellä esittämiäni jatkotutkimusaiheiden lisäksi tulevaisuudessa tutkimuksissa voidaan laajentaa tutkimusta kuvitetuihin ja laajennettuihin kuvakirjoihin. Mahdollista on myös toistaa tutkimus toisilla kuvakirjasarjoilla, jolloin tuloksia voi vertailla. Tutkimuksen tärkein anti kasvattajalle on puolueeton, voittoa tavoittelematon tieto kirjojen sopivuudesta lapsille. Tuloksista oli havaittavissa, että tutkittavat tunnekasvatukseen suunnatut lasten kuvakirjat sisälsivät paljon elementtejä, jotka tukevat lasta surun kokemuksessa auttaen lasta käsittelemään surun tunnetta. Kuvakirjojen tarina- ja kuvamaailmasta löytyi samastumiskohteita surevalle lapselle. Huomioimalla kirjaa valittaessa kirjasarjojen erilaiset painotukset surun tunteen kuvauksissa, kasvattaja voi tukea lapsen tunnetaitojen kehittymistä yksilöllisemmin.

Lähteet

- Adenius-Jokivuori, M. 2004. Kielen ja kommunikaation kehityksen tukeminen. Teoksessa P. Pihlaja & R. Viitala (toim.) *Erityiskasvatus varhaislapsuudessa*. Helsinki: WSOY, 194–213.
- Aerila, J.-A. & Kauppinen, M. 2021. *Kirjasta kaveri, sytykkeitä lukijaksi kasvamiseen*. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Ahonen, L. 2015. *Varhaiskasvattajan toiminta päiväkodin haastavissa kasvatustilanteissa*. Tampere: Tampere University Press.
- Alasuutari, P. 1999. *Laadullinen tutkimus*. Helsinki: Gummerus Kirjapaino Oy.
- Anttila, P. 2005. *Ilmaisu, teos, tekeminen ja tutkiva toiminta*. Hamina: Akatiimi Oy.
- Aro, T. & Siiskonen, T. 2004. Millaista on hyvä tuki? Teoksessa T. Siiskonen, T. Aro, T. Ahonen & R. Ketonen (toim.), *Joko se puhuu? Kielenkehityksen vaikeudet varhaislapsuudessa*. Jyväskylä: PS-kustannus, 164–175.
- Arvola, P. & Mäki, S. 2009. Sadun salaisia viestejä. Teoksessa S. Mäki & P. Arvola (toim.) *Satu kantaa lasta – Opas lasten ja nuorten kirjallisuusterapiaan 1*. Helsinki: Duodecim, 45–67.
- Berns, C. 2004. *Bibliotherapy: Using Books to Help Bereaved Children*. *OMEGA - Journal of Death and Dying*, 48 (4), 321–336. doi.org/10.2190%2F361D-JHD8-RNJT-RYJV (Luettu 1.1.2022.)
- Bettelheim, B. 1984. *Satujen lumous, merkitys ja arvo*. Suom. M. Rutanen. Helsinki: WSOY.
- Caldarella, P., Christensen, L., Kramer, T. & Kronmiller, K. 2009. Promoting Social and Emotional Learning in Second Grade Students: A Study of the Strong Start Curriculum. *Early Childhood Education Journal*, 37 (1), 51–56. doi.org/10.1007/s10643-009-0321-4 (Luettu 11.12.2020.)
- Denzin, N. & Lincoln Y. 2011. Introduction: The Discipline and Practice of Qualitative Research. Teoksessa N. Denzin & Y. Lincoln (toim.) *The SAGE Handbook of Qualitative Research*. California, CA: Sage Publications, 1–19.
- Elo, S. & Kyngäs, H. 2008. The Qualitative Content Analysis Process. *Journal of Advanced Nursing*, 62 (1), 107–115. doi.org/10.1111/j.1365-2648.2007.04569.x (Luettu 5.1.2021)
- Elo, S., Kääriäinen, M., Kanste, O., Pölkki, T., Utriainen, K. & Kyngäs, H. 2014. Qualitative Content Analysis: A Focus on Trustworthiness. *SAGE Open*, 4, 1–10. doi.org/10.1177/2158244014522633 (Luettu 12.4.2021.)

- Erkkilä, J. 2003. Musiikkiterapian mahdollisuudet lapsen surussa. Teoksessa J. Erkkilä, T. Holmberg, S. Niemelä & H. Ylönen. Surevan lapsen kanssa. Helsinki: Gummerus Kirjapaino Oy, 15–56.
- Eskola, J. & Suoranta, J. 2014. Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Tampere: Vastapaino.
- Fleer, M. & Hammer, M. 2013. Emotions in Imaginative Situations: The Valued Place of Fairytales for Supporting Emotion Regulation. *Mind, Culture and Activity* 20 (3), 240–259. doi.org/10.1080/10749039.2013.781652 (Luettu 19.11.2021.)
- Goleman, D. 1997. Tunneäly: Lahjakkuuden koko kuva. Suom. J. Kankaanpää. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Goleman, D. 2000. Emotional Intelligence: Issues in Paradigm Building. Teoksessa C. Cherniss & D. Goleman (toim.) *The Emotionally Intelligent Workplace. How to Select for Measure and Improve Emotional Intelligence in Individuals Groups and Organizations*. San Francisco: Jossey-Bass, 13–27.
- Gross, J. & Thompson, R. 2006. Emotion Regulation: Conceptual Foundations. Teoksessa J. Gross (toim.) *Handbook of Emotion Regulation*. New York: Guilford Press, 3–24.
- Hansen, C. & Zambo, D. 2007. Loving and Learning with Wemberly and David: Fostering Emotional Development in Early Childhood Education. *Early Childhood Education Journal* 34 (4), 273–278. doi.org/10.1007/s10643-006-0124-9 (Luettu 3.11.2021.)
- Happonen, S. 2001. Liike, kuvakirja ja kuvitettu teksti. Teoksessa K. Rättyä & R. Raussi. *Tutkiva katse kuvakirjaan*. Helsinki: Gummerus Kirjapaino Oy, 101–132.
- Happonen, S. 2007. Vilijonkka ikkunassa. Tove Janssonin muumiteosten kuva, sana ja liike. Helsinki: WSOY.
- Hatva, A. 1997. Satu ja sen kuvat. Teoksessa J. Jokipaltio (toim.) *Sadun voimat II Polunpäitä sadun maailmaan*. Jyväskylä: Maaseudun sivistysliitto, 29–43.
- Heath, M., Sheen, D., Leavy, D., Young, E. & Money, K. 2005. Bibliotherapy: A Resource to Facilitate Emotional Healing and Growth. *School Psychology International*, 26, 563–580. doi.org/10.1177/0143034305060792 (Luettu 5.5.2021.)
- Heikkilä-Halttunen, P. 2010. Minttu, Jason ja Peikonhäntä. Lasten kuvakirjoja kipeistä aiheista. Helsinki: BTJ Finland Oy.
- Heikkilä-Halttunen, P. 2015. Lue lapselle! Opas lasten kirjallisuuskasvatukseen. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Heikkinen, H., Huttunen, R., Niglas, K. & Tynjälä, P. 2005. Kartta kasvatustieteen maastosta. *Kasvatus*, 36 (5), 340–354.

- Heinimaa, E. 2001. Kuvakirjat lapsen ja aikuisen maailmassa. Teoksessa M. Suojala & M. Karjalainen (toim.) *Avaa lastenkirja!: Johdatus lastenkirjallisuuden lajeihin ja käyttöön*. Helsinki: Lasten keskus, 142–163.
- Hämmäinen, S. & Mäki, S. 2009. Satu ilahduttaa päiväkotilasta. Teoksessa S. Mäki & P. Arvola (toim.) *Tarina tukee lasta – Opas lasten ja nuorten kirjallisuusterapiaan*. Espoo: Duodecim, 50–76.
- Jääskinen, A-M. & Pelliccioni, S. 2017. Mitä sä rageet? Lapsen ja nuoren tunnetaitojen tukeminen. Helsinki: Lasten Keskus.
- Keltikangas-Järvinen, L. 2010. Sosiaalisuus ja sosiaaliset taidot. Helsinki: WSOY.
- Kiviniemi, K. 2015. Laadullinen tutkimus prosessina. Teoksessa *Ikkunoita tutkimusmetodeihin 2*. Jyväskylä: PS-kustannus, 74–88.
- Kokko, M. 2012. Sureva mieli sanoin ja kuvin. Läheisensä menettäneen lapsen kokemus Riitta Jalosen ja Kristiina Louhen kuvakirjoissa. Tampere: University Press.
- Kokkonen, M. 2010. Ihastuttavat, vihasuttavat tunteet. Opi tunteiden säätelyn taito. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Konttinen, R. & Laajoki, L. 2000. Taiteen sanakirja. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Kullberg-Piilola, T. 2005a. Miksi tunnetaitoja tarvitaan? Teoksessa A. Peltonen & T. Kullberg-Piilola (toim.) *Tunnemuksu: Tunnetaitoja perheille ja kasvattajille*. Helsinki: Gummerus Kirjapaino Oy, 19–37.
- Kullberg-Piilola, T. 2005b. Pettymys ja suru – “Musta tuntuu pahalle.” Teoksessa A. Peltonen & T. Kullberg-Piilola (toim.) *Tunnemuksu: Tunnetaitoja perheille ja kasvattajille*. Helsinki: Gummerus Kirjapaino Oy, 115–127.
- Kuula, A. 2011. Tutkimusetiikka: Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys. Helsinki: Gummerus Kirjapaino Oy.
- Kvale, S. 1989. To Validate is to Question. Teoksessa S. Kvale (toim.) *Issues of Validity in Qualitative Research*. Studentlitteratur, Lund, 73–92.
- Köngäs, M. 2018. Eihän lapsil ees oo hermoja. Etnografinen tutkimus lasten tunneälystä päiväkotiarjessa. Rovaniemi: Lapin yliopistopaino.
- Köngäs, M. 2019. Tunneäly varhaiskasvatuksessa. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Laine, T. 2010. Miten kokemusta voidaan tutkia? Fenomenologinen näkökulma. Teoksessa J. Aaltola & R. Valli (toim.) *Ikkunoita tutkimusmetodeihin 2. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin*. Jyväskylä: PS-kustannus, 28–45.

- Laukka, M. 2001. *Sotketut peikon kasvot. Kuvakirjat ja kirjojen kuvat. Teoksessa T. Korolainen (toim.) Kirjaseikkailu. Lasten- ja nuortenkirjallisuuden opas. Helsinki: Tammi, 63–76.*
- Lilius, J., Worline, M., Dutton, J., Kanov, J., & Maitlis, S. 2011. Understanding compassion capability. *Human Relations, 64 (7)*. doi.org/10.1177/0018726710396250 (Luettu 18.11.2021.)
- Lincoln, Y. & Guba, E. 1985. *Naturalistic inquiry*. Beverly Hills, CA: Sage Publications, Inc.
- Lindqvist, M. 2003. *Surussa lapsen kanssa. Teoksessa J. Erkkilä, T. Holmberg, S. Niemelä & H. Ylönen. Surevan lapsen kanssa. Helsinki: Gummerus Kirjapaino Oy, 9–11.*
- Mayer, J. & Salovey, P. 1997. What is Emotional Intelligence? Teoksessa P. Salovey & J. Sluyter (toim.) *Emotional Development and Emotional Intelligence*. New York: Basic Book, 3–35.
- Mayer, J., Salovey, P. & Caruso, D. 2008. Emotional Intelligence. New Ability or Eclectic Traits? *American Psychologist, 63 (6)*, 503–517.
- Mikkonen, K. 2005. *Kuva ja sana. Kuvan ja sanan vuorovaikutus kirjallisuudessa, kuvataiteessa ja ikonoteksteissä. Helsinki: Gaudeamus.*
- Mitchell, W. 1994. *Picture Theory: Essays on Verbal and Visual Representation*. Chicago: University of Chicago Press.
- Mustola, M. 2014a. Lastenkirjallisuus käsitteenä ja lajina. Teoksessa M. Mustola (toim.) *Lastenkirja. Nyt. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden seura. Tietolipas 245, 7–26.*
- Mustola, M. 2014b. ”Pertti hyppäsi kerrostalon katolta” Tulevien lastentarhanopettajien kirjoituksia lastenlyriikan epämukavista aiheista. Teoksessa M. Mustola (toim.) *Lastenkirja. Nyt. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden seura. Tietolipas 245, 171–192.*
- Mäki, S. & Arvola, P. 2009. Satu hoitaa lapsen mieltä. Teoksessa S. Mäki & P. Arvola (toim.) *Satu kantaa lasta – opas lasten ja nuorten kirjallisuusterapiaan 1. Helsinki: Duodecim, 22–44.*
- Nodelman, P. 2008. *Hidden adult: Defining Children’s Literature*. Baltimore, MD, USA: Johns Hopkins University Press.
- Nummenmaa, L. 2010. *Tunteiden psykologia. Helsinki: Tammi.*
- Nummenmaa, L. 2019. *Tunnekartasto. Kuinka tunteet tekevät meistä ihmisiä. Helsinki: Tammi.*
- Oeri, N. & Roebbers, C. 2020. Regulating Disappointment Can Impair Cognitive Performance in Kindergarten Children: Individual Differences in Ego Depletion. *Journal of*

- Experimental Child Psychology, Vol 190, 1–10. doi.org/10.1016/j.jecp.2019.104728 (Luettu 11.12.2021.)
- OPH 2017. Opetushallitus ja Jyväskylän yliopisto: kasvatustieteiden ja psykologian tiedekunta. Lasten sosioemotionaalisten taitojen tukeminen varhaiskasvatuksessa. Tilannekartoitus. Raportit ja selvitykset 2017:17. https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/lasten_sosioemotionaalisten_taitojen_tukeminen_varhaiskasvatuksessa.pdf (Luettu 4.5.2021.)
- Papadatou, D., Metallinou, O., Hatzichristou, C. & Pavlidi, L. 2002. Supporting the Bereaved Child: Teacher's Perceptions and Experiences in Greece. *Mortality*, 7 (3), 324- 339. doi.org/10.1080/1357627021000025478 (Luettu 4.12.2020.)
- Patton, M. 2002. *Qualitative Research & Evaluation Methods*. Thousand Oaks, California: Sage Publications.
- Peltonen, A. 2005. Tunnetaidot kaikkien ulottuvilla. Teoksessa A. Peltonen & T. Kullberg-Piilola (toim.) *Tunnemuksu: Tunnetaitoja perheille ja kasvattajille*. Helsinki: Gummerus Kirjapaino Oy, 12–17.
- Poijula, S. 2002. *Surutyö*. Helsinki: Gummerus Kirjapaino Oy.
- Pulkkinen, M. 2016. *Salattu, suoritettu ja sanaton suru. Läheisen menettäminen kokonaisvaltaisena kokemuksena*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Puolimatka, T. 2011. *Kasvatus, arvot ja tunteet*. Helsinki: Suunta-kirjat.
- Pöyhönen, J. & Livingston, H. 2019. *Fanni ja suuri tunnemöykky*. Jyväskylä: Kumma.
- Rhedin, U. 1992. *Bilderboken: på väg mot en teori*. Tukholma: Alfabeta.
- Rozalski, M., Stewart, A. & Miller, J. 2010. *Bibliotherapy: Helping Children Cope with Life's Challenges*. *Record* 47, 33–37. doi.org/10.1080/00228958.2010.10516558 (Luettu 8.1.2021.)
- Räsänen, M. 2008. *Kuvakulttuurit ja integroiva taideopetus*. Helsinki: Taideteollinen korkeakoulu.
- Salovey, P. & Mayer, J. 1990. Emotional Intelligence. *Imagination, Cognition and Personality* 9(3), 185–211. doi.org/10.2190/DUGG-P24E-52WK-6CDG (Luettu 9.1.2021.)
- Savolainen, I. 2011. Lukemisen vaara ja vapaus: Käsitykset lapsista ja lukemisesta sekä kirjastoista lukemisen ohjaajina 1940–1950-luvun Kirjastolehdistä. Teoksessa E. Aalto, M. Alasuutari, T. Heino, T. Lamponen & N. Rutanen (toim.) *Suojeltu lapsuus? Raportti Lapsuudentutkimuksen päiviltä 51/2011, 57–60*. Terveystieteiden tutkimuslaitos.
- Sinkkonen, J. 2008. *Mitä lapsi tarvitsee hyvään kasvuun*. Helsinki: WSOY.

- Seppä, A. 2012. Kuvien tulkinta. Helsinki: Gaudeamus.
- Suvilehto, P. 2020. Oi ihana satu. Lasten ja nuorten kirjallisuusterapia. Helsinki: Avain.
- Tuomi, J. & Sarajärvi, A. 2018. Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- Tutkimuseettinen neuvottelukunta (TENK). 2013. Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsitteleminen Suomessa. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohje 2012. Helsinki. https://www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/HTK_ohje_2012.pdf (Luettu 9.10.2021.)
- Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet. 2018. Opetushallitus. <https://www.oph.fi/fi/koulutus-jatutkinnot/varhaiskasvatussuunnitelmien-perusteet> (Luettu 3.2.2021.)
- Ylimartimo, S. 2001. Kanssa ja lisää, vaiko ohi tai jopa vastaan? Lastenkirjan kuvittaja: myötä- ja mielikuvittelijana. Teoksessa K. Rättyä & R. Raussi. Tutkiva katse kuvakirjaan. Helsinki: Gummerus Kirjapaino Oy, 79–100.
- Ylönen, H. 2003. Kuljettiin siniseen puutarhaan – satu ja todellisuus lastenkirjoissa. Teoksessa J. Erkkilä, T. Holmberg, S. Niemelä & H. Ylönen (toim.). Surevan lapsen kanssa. Helsinki: Gummerus Kirjapaino Oy, 125–162.
- Ylönen, S. 2016. Tappeleva rapuhirviö. Kauhun estetiikka lastenkulttuurissa. Jyväskylä: University Printing House. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-6552-5> (Luettu 1.1.2022.)
- Ylönen, S. & Heikkilä-Halttunen, P. 2017. Kauhun ja lukijuus lastenkirjallisuudessa. Dialogimuotoon kirjoitettu katsaus. AVAIN - Kirjallisuudentutkimuksen Aikakauslehti, 2017(3), 94–105. doi.org/10.30665/av.66383 (Luettu 3.12.2021.)
- Zambo, D. 2005. Using the picture book Thank you, Mr. Falker to Understand Struggling Readers. *Journal of Adolescent and Adult Literacy*, 48 (6), 502–512. doi.org/10.1598/JAAL.48.6.5 (Luettu 12.1.2021.)
- Zins, J. & Elias, M. 2006. Social and Emotional Learning. https://www.researchgate.net/publication/284593261_Social_and_emotional_learning#fullTextFileContent (Luettu 18.11.2021.)

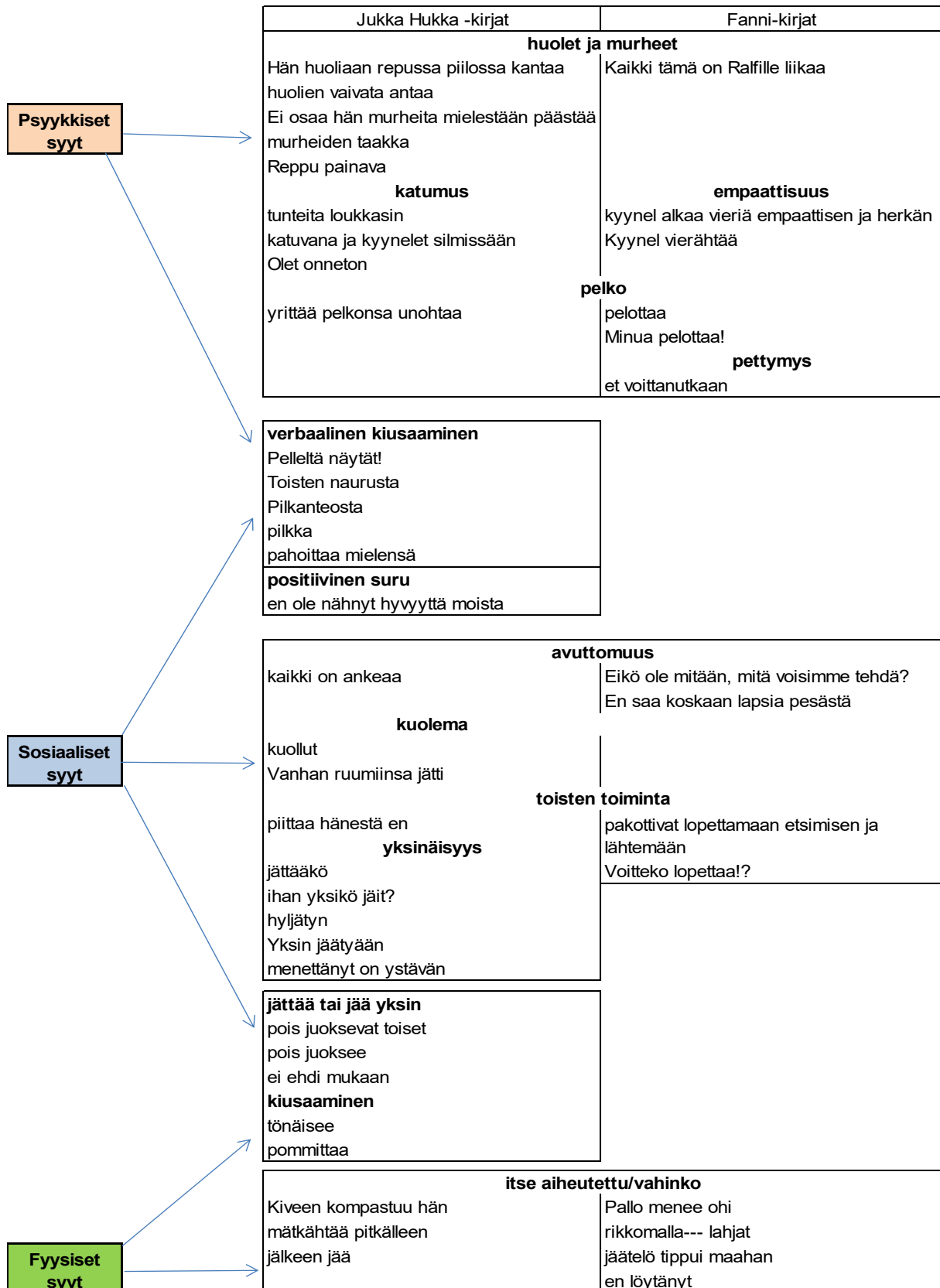
Tutkimusaineistokirjallisuus

- McDonald, A. 2018. Jukka Hukka ja hirveä harmi. Jyväskylä: PS-kustannus.
- McDonald, A. 2018. Jukka Hukka ja Iso Hukka. Jyväskylä: PS-kustannus.
- McDonald, A. 2018. Jukka Hukka ja kirjava takki. Jyväskylä: PS-kustannus.
- McDonald, A. 2018. Jukka Hukka ja lohikäärmevauva. Jyväskylä: PS-kustannus.
- McDonald, A. 2018. Jukka Hukka ja varjohirviö. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Pöyhönen, J. & Livingston, H. 2019. Fanni ja ihmeellinen tunnelämpömittari. Jyväskylä: Kumma.
- Pöyhönen, J. & Livingston, H. 2019. Fanni ja rento laiskiainen. Jyväskylä: Kumma.
- Pöyhönen, J. & Livingston, H. 2019. Fanni ja suuri tunnemöykky. Jyväskylä: Kumma.
- Pöyhönen, J. & Livingston, H. 2020. Fanni ja levoton liikeri. Jyväskylä: Kumma.
- Pöyhönen, J. & Livingston, H. 2020. Fanni ja liian jännittävä yö. Jyväskylä: Kumma.

Liitteet

Liite 1. Surun tunteen ilmeneminen kuvakirjojen teksteissä

Liite 2. Surun prosessin kuvaukset

Tunteiden vaikuttavuuden kuvaukset:

- **ruumiilliset tuntemukset** (kyynelehtiminen, sydämen tykytys, jähmettyminen, aggressiivisuus),
- *metaforat, ajatukset*

Fanni-kirjat:

Fanni ja suuri tunnemöykky	Kyyneleet kirveltävät Fannin silmiä
	Kun Fanni palaa juhlahumuun, hän huomaa ystävänsä Ralfin, joka näyttää apealta ja potkiskelee ruohoa niin, että se pöllyää.
	Lilli raahustaa veljensä perässä synkän näköisenä . Hän mulkoilee Lenniä ja Lennin jäätelöä.
Fanni ja levoton liikeri	hän karjaisee, juoksee lammen toiselle laidalle ja kiipeää tammen oksalle pää riipuksissa .
	kyynel alkaa vieriä empaattisen ja herkän Fannin poskea pitkin.
Fanni ja ihmeellinen tunnelämpömittari	Kyynel vierähtää Fannin poskelle
	lintuäiti itkee epätoivoisesti
	“Mitä jos siipemme eivät kannakaan ja tipumme maahan?” linnut piipittävät surkealla äänellä.
Fanni ja liian jännittävä yö	Kaikki nyökkäävät ja rientävät tavaroitaan pakkaamatta taskulampun valossa sydämet pamppaillen kotiin.
Fanni ja rento laiskainen	“ Ärtyneitä, levottomia, väsyneitä ” Lillin ja Lennin isä luettelee

Jukka Hukka -kirjat:

Jukka Hukka ja hirveä harmi	Jukka jähmettyy, rinnastakin ahdistaa . --Hukan hyljätyn sydän lyö haljetakseen . Yksin jäätyään hän hiljaa itkeskelee ----
	Katri yksin jää oven taa kyyhöttämään, katuvana ja kyynelet silmissään.
Jukka Hukka ja kirjava takki	-- pesukarhujen pilkka itkettää Hukkaa. Majan suojassa päättää hän pysytellä, siellä aina on turvaisaa piileskellä . Ulos uskalla ei,
	<i>”Koskaan en ole nähnyt hyvyyttä moista. Miksi piittaat, niin kiltisti autat toista?”</i>
Jukka Hukka ja varjohirviö	Pelko saa heidät kaikki jähmettymään
Jukka Hukka ja Iso Hukka	<i>Viikot vierivät, kaikki on ankeaa.</i>
Jukka Hukka ja lohikäärmevauva	Nyt entistä raskaampi murheiden taakka painaa Jukka-rukan maankamaraan saakka. Pilven synkeän varjoon kun kellistyy hän, kuulee pikkuisen otuksen kimittävän:

Tunteiden ymmärtämisen kuvaukset:

- **sanoittaminen, odottaminen.**

Fanni-kirjat:

Fanni ja suuri tunnemöykky	Fanni vastaa alakuloisesti. "Ihan kuin vatsassa olisi suuri, kipeä möykky." -- Fanni näyttää neuvottomalta. Hän ei keksi sisällään tuntuvalle möykylle nimeä. "Ehkä sinua suututtaa, kun viimeinen pallo ei osunut purkkiin. Vai oletko surullinen, kun et voittanutkaan hedelmäkoria?" äiti ehdottaa Fanni nyökkää niiskuttaen ja lisää sitten kuiskaten: "Minua myös hävettää."
	Hmm. Sanoisitko, että olet ärsyyntynyt vai jopa surullinen?" Fanni pohtii ääneen äitinsä antama tehtävä tiukasti mielessään. "No, ehkä vähän molempia" , Ralf sanoo hämmästyneenä
	"Hmm. Miltä se mahtaa sinusta tuntua?" Fanni kysyy Lilliltä mielteliäänä. "Olen vihainen! Ja pettynyt! Ja kateellinen tuosta Lennin typerästä jättisosta jäätelöstä!" Lilli huudahtaa.
Fanni ja levoton liikeri	"Kiitos", Ralf sanoo puolittain hymyillen ja vakavoituu sitten taas. "Riehumiseni pilaa aina kaiken. Isä ei varmasti ota minua mukaansa illalla" Ralf huokaa surkeana,
	--
Fanni ja ihmeellinen tunnelämpömittari	--
	"Mikä teitä pelottaa pesästä lähtemisessä?"
Fanni ja liian jännittävä yö	"Minua pelottaa! En halua olla täällä!"
Fanni ja rento laiskainen	"Mutta kaikki on vielä ihan kesken!" , huudahtaa Fanni, ja Lilli nyökkää hädissään.

Jukka Hukka -kirjat:

Jukka Hukka ja hirveä harmi	Hämähäkki muistuttaa: "Tiedäthän, että maailma ei kaadu, jos ystävä pettää----Hyvin viihtyä voit ihan yksinään--"
	<i>Tuntuu odotus vuosia kestävän,</i> sisään pääsee hän kyöneleet pyyhittyään.
Jukka Hukka ja kirjava takki	Hämähäkki nyt laskeutuu tapaamaan Hukkaa. "Ihan yksikö jäit?-- Jotkut kiusaavat muita, kun eivät voi tietää, miltä toisesta tuntuu ilkeyttä sietää.
	Anna anteeksi" , Hurtta nyt sopertaa. Hän on tosissaan, näkee sen katseestaan
Jukka Hukka ja varjohirviö	"Selitän, odottakaas, saatte nähdä, pian teitäkin pelottaa."
Iso Hukka	---
Jukka Hukka ja lohikäärmevauva	"On murheensa kullakin, suuret tai pienet. Sinä liian monia kantanut lienet! Olet onneton, kaikesta huomaa sen

Liite 3. Keinoja surun käsittelemiseen kuvakirjojen teksteissä

	Jukka Hukka -kirjat	Fanni-kirjat
Tilanteen valinta	ajatuksen muuttaminen	
	<i>Hän yrittää pelkonsa unohtaa, mutta se vain ei suostu katoamaan.</i>	Ja jos ei löydy, teen uuden vielä paremman! tekemällä rauhoittavia ja mukavia asioita.
Tilanteen muokkaaminen	tekemisen tai paikan vaihtaminen	
	Hetken itsekseen päättää leikkiä siellä aina on turvaisaa piileskellä	Täällä maassa on turvallista harjoitella lentämistä
Tarkkaavuuden suuntaaminen	huomio uuteen tekemiseen	
	Hassuttelu saa sammakot hymyilemään.	"Tulepas minun reppuselkääni"
		mielikuvitus
		täytyy löytää oma kannustava ajatuksensa Se täytyy opetella houkuttelemaan esiin täytyy löytää rohkeuden... houkutin
Tilanteen uudelleen arviointi	asian käsitteleminen yhdessä	
	Puhu rakkaista muistoista kirjeen hän kirjoittaa Auttaa murheiden toisille jakaminen Valokuvista on hieman lohtua Autetaan, murheet kaikkien reppuihin jaetaan. ehkä tiedämme ratkaisun mainion." Kerro tunteesi jollekin, johon voit luottaa Hyvän muistelu on aivan ihanaa	Yleensä olo hieman helpottuu, kun tietää, miltä itsestä tuntuu. Fanni kuuntelee niin tarkasti "Kyllä se varmasti vielä löytyy! Minullakin on
Reaktion muuttaminen	uusi tunne	
	rakkautta, lempeyttä tarvitsevat Jukka oivaltaa sen: voiman myötätunnon Jukka ei enää pelkää, vaan iloissaan on	
	rentoutuminen	
	Kuule loitsuni, levähdä hetkinen." Syvään hengitä, selkäsi voit suoristaa.	Kenguruhengitys!" vetämään syvään henkeä ja luottamaan "Teemme rentoutusharjoituksen. puhelee Ralf linnunpojille rauhoittavasti.
	hyvitteleminen	
	Katri teetä ja voileipää tarjoaa	
	helpotus	
	surusi helpottaa voi itkien	